

KAIS. KÖN. HOF BIBLIOTHEK

55.682-B

Alt-

55682-B.

43.00 230

NAGY BRITÁNIA

STATISTIKAI, GEOGRAPHAI,

és

HISTÓRIAI LEIRÁSA.

KIDOLGOZTA

LASSÚ ISTVÁN,

A' N. M. KIRÁLYI UDVARI MAGYAR KAMARA

REGISTRATURÁJÁNAK KANTZELLISTÁJA.

Második megbővitett kiadás.

P E S T E N,

Eggenberger Jó'sef Könyvárosnál.

1 8 3 0.

Kedves Hazámfia!

Minekelötte a', Tengerekkel körülvé-
tett Nagy Británia állapotját megtekin-
teni elindulnál, állj meg egy kevésbé az
áldott Pannónia földjén, és méltóztass en-
gemet mind útmutatódat egy kevés figye-
lemre. Nem tzeolom nekem sem azt elödbe
terjeszteni, mennyi foglalatosság közt ir-
tam a' kezedben lévő Munkát, mert ha a'
tzím lapon lévő polgári helyheztetésemet
megolvastad, minden hosszas magyarázat
nélkül is által láthatod, hogy egy Királyi
Tisztnek, a' kitöl már maga a' hivatal
mindennap hat órát von el, valóban fe-
lette nagy szükséget kell az időre nézve
szenvednie, sem a' recensekkel előre nem
húzakodom, annyit mindazáltal értések-
re adhatok, hogy a' nálamnál tapaszt-

taltabb, olvasottabb 's az időre nézve gazdagabb férjfiak észre vételeiket köszönettel elfogadom, sőt ki is kérem; az alacsony lelkű gántsoskodókat ellenben bizonyosokká tehetem, hogy nekem is lesz hegyes tollam, 's meglátjuk mellyikünké fog a' másikon érzékenyebb sebet ejteni? — hanem, minthogy hivatalos foglalatosságaim miatt csak Pestre se mehetek mindenkor által, a' mikor akarok, annyival kevésbé utazhatok Angliába, hogy a' munkámban előadott tárgyaknak szemmel látó tanújak lehessenek, azonban a' könyv vastagságát nevelő sok Citiókat kikerülhessem, tehát azon kútfőket akarom előadni, mellyekből azokat meritettem. Az 1) ezek közt a' Galletti allgemeine Weltkunde nevű munkája, melly 1823-ban már hatodszor adatott ki; 2) a' Bisinger, Bétsi Ts. K. Therezianum-

han lévő Professor 1823-diki Statistikája; 3) a' Malchus Bárá, Würtembergi közjövdelmi (Finanz) Előkülö, 1826-ki Statistikája, mellynek Ő Felsége a' Würtembergi Király Felséges Neve alatt világ eleibe való botsáttását megengedni méltóztatott; 4) ama nevezetes XIV. Kötetből álló Conversations Lexicon, mellynek betse sokkal esmeretesebb a' tudós világban, mint sem az én ditséretemre szükségge volna; 5) Stein Berlini Tanítónak Geogr. és Stat. munkája. A' Históriara nézve pedig a' többeken kívül Millot és Rotteck.

De ha mind ezen Kútfőim mellett is, ezen nevezetes tudományban nálamnál jártasabb lévén, valami hijánoságot fedeznél fel, két dologra teszek figyelme tessé:

1. Hogy egy tudományban sinsz olly nagy különbözés, mint a' Statistikában, főképpen a' hol a' Nagyság, Nép' Száma, Barmok mennyisége, a' Státus jövedelme s. a. t. meghatározásáról van szó, a' honnan ha nevezetesen a' Státus kiterjedése s. népessége meghatározását kétféleképpen találod is előadva, gondold meg, hogy mind az Irók, kikből meritettem, mind az Idő, mellyben azoknak Munkájok megjelent, különbözök, és így egyiknek megjelenésétől fogva a' másikig kiváltképpen a' népesség, valamint a' jövedelmek is szaporodhattak; ha pedig kérdelek, miért adtam elő ugyan azon dolgot kétszeresen? és miért nem egyszer? arra azt felelem, hogy Bisिंगert a' nagyság meghatározásában azért követtem, mivel Nagy Británia minden részeinek Nagyságait egyenként kiteszi, és így ha

egy két-öllel vagy mértföldel többet vagy kevesebbet mond is mint Malchus, legalább tudhatod, mellyik azok közt nagyobb, mellyik kisebb, 's e' szerént mellyik lehet azok közt jövedelmesebb; Malchus ellenben azt öszveséggel adja elő, és az egyes részek Nagyságára nem ügyel; hogy pedig a' népességben Malchust kövessem inkább, mint Bisingert vagy Gallettit, azt ugy gondolom helyben hagyod, mivel amaz 1826-ban, ezek ellenben 1823-ban irták Statistikájokat.

2. Gondold fel, hogy a' Statistika Irás se nem pallyám, se időm egy illy, minden más tárgyat kirekesztő megfontolást 's öszvefűzést megkívánó Tudományra nints; és engemet csak Hazám Tudósainak hallgatások vitt ezen vakmerő lépésre; a' honnan én ezen munkámmal tzelomat minden esetre elérem, még azon

esetben is, ha Hazám azzal meg nem elégszik, ekkor ugyan is legalább szunyadozó Tudósaink, kiknek talán éppen ezen Tudomány a' Pállyájok, felserkennek és az én botlásaim által egy tökéletesebb munkának kidolgozására felébresztetnek. Most már Isten hozzád, 's emlékezz meg

Nemes Magyar Hazád'

Budán Jan. 15-kén 1830.

fia ról

L a s s ú r ó l.

NAGY BRITÁNIA.

I. Földje.

1. **HATÁRAI:** Éjszakra a' Kaledóniai: Keletre az északi tengerek, — Délre a' Csatorna (la Manche), mely elválasztja Frantzia Országtól; Nyugotra az Atlantikumi tenger, mellynek az Angliát Irrendiától külön választó része, Irrendiai tengernek neveztetik és délre a' Szent György Csatornája által köttetik az Oceanussal össze.

Fekszik a' keleti hosszúság 7° — 20° és az északi szélesség 50° — 61° közt.

Nagysága. Bisinger szerint *)

Anglia	—	—	2696	□	m. f.
Skóczia	—	—	1451	—	—
Irrendia	—	—	1304	—	—
Malta, Gozzo, Comino			$7\frac{1}{2}$	—	—
Helgoland és Gibráltár			$2\frac{1}{2}$	—	—

összeséggel 5461 □ m. f.

2. *Földje minémüisége.* Nagy Británia a' tenger felé minden oldalról lejtős és pedig a' keleti és nyugoti partokon ki felé, 's tsak a' Valesi Hertzegségben béléle. Északi és nyugoti része hegyes, a' többi egyenes és termékeny. Egyenként véve a' 3 Országokat:

A. Anglia inkább téres és sík, mint hegyes; a' hegyek többnyire nyugot felé vannak,

*) Stein a' Nagy Británia nagyságát 5519 □ m. f. teszi, mellyek közül Angliára 2761 $\frac{1}{2}$ Skócziaira 1441 $\frac{1}{2}$'s Irrendiára 1307 □ m. f. jönek.

mellyeken erdők nintsenek, hanem kopaszok, és csak hanga fű terem rajtuk. Nevezeteseek: a' Peák Durhamban, Yorkban, Chesterben, és Derbyshireben, *) 4050' magas, a' Derbynél lévő, Castleton nevű 2250' mélységű barlangal; a' Snovdon, Valesben 3400'; az Ingleborough Cumberlandban 3900' a' Bardonnills Leicesterben, a' Malverne Worcesterben, 's a' Cheviot Northumberlandban, mellyek közül egy se éri el a' hó lineát.

Tenger szörösai a' Calaisi és a' Szent György Csatornája, vagy az Irlandiai Tenger. — *Folyó vizei*: a' három egyesült Országokban 62 folyó vizek vannak t. i. Angliában 50, Skócziában 6, Irlandiában is 6, mellyek résszerént a' természet, résszerént a' mesterség által hajókázhatók.

Angliának: 1) *Tenger öblei* a' Themse és Humber torkolatjainál, a' Bristol Csatorna, a' Wash Lincolnshire és Norfolk közt, a' Mount öble dél-nyugoton és a' Cardigan öble Walesben. Nevezetesebb folyó vizei: a) Keleti részén a' *Trent*, melly a' torkolatjánál Humbernek neveztetik, 's magába vévén az éjszaki Ouse és Dervent vizeit, az éjszaki tengerbe szakad; hajókázható: b) a' délin a' *déli Ouse*, melly a' Vashba (egy tenger öböl) ömlik; és a' *Tamesis* (Themse) melly az Isisnek a' Charvellel való egyesüléséből származik, 30 m. f. futása után az éjszaki tengerbe foly, Lechlade városánál a' Gloucesteri Grófságban még kicsiny, a' Londoni hídtól fogva pedig már nagy hajókat is el bír; c) nyugoti részén: a' *Saverne*, belé folyván balról az Avon, jobbról a' Wye, az Atlantikumi tengerbe ömlik; Shrevsburnynál már hajókázható: a' *Mersey*, az Irlandiai tengerbe foly; a' *Dee*, melly két utolsó folyó vizek a' Sz. György Csa-

*) Ez a' szó Shire annyit teszzen mint Grófság.

tornája partján vannak. Cumberland nevű nyugoti tartományában vannak tavai is, de a' mellyek teekély, s hajókázhatatlan voltak miatt a' Statistikus előtt kevésbé érdemelnek figyelmetességet; legnagyobb ugyan is a' $3\frac{1}{4}$ m. f. hosszú és $\frac{1}{2}$ m. f. széles Winander tava, hanem sok Szigetei miatt, mellyeken igen pompás mulató kertek találhatnak, s ezeken kívül egyéb hasznót se hajt, a' hajókázásra ez sem alkalmas.

Csatornái. 1759 óta azokon kívül, mellyek nem hosszabbak 5 Ang. m. földnél, 103 hajókázható Tsatornák tsináltattak, u. m. Angliában 97, Skóciában 5 s Irlandban 1, mellyek 2960 Ang. m. f. foglalnak el (Angl. 2471, Skóciában 149 $\frac{1}{4}$ s Irlandban 69 $\frac{1}{4}$) és 48 föld alatt lévő üregeken mennek keresztül. 40-nék ezek közül a' hossza öszveséggel 57051 Angl. réfet vagy 32 Angl. m. földnél többet teszen. Az Ország részeit annyira zélhoz képpeszt egyesítik ezen Tsatornák egymással, hogy egy nevezetes hely sints, melly azok által a' többiekkel öszveköttesben nem volna; ezen vízi Ország útakon a' kereskedő akár honnan kimehet a' Tengerre, a' nélkül, hogy a' száraz földön legkevesebb utat kénytelenítettne is tenni. Nevezetesebbek: 1) A' *Leeds*i Tsatorna, melly a' Mersey és Trent vizeit egyesítvén, Liverpool és Hull kereskedő városait öszveköti. Nyugotról keletre megyen, hegyen völgyön keresztül, vannak 90 zsilipjei, 33 bólt hajtáson foly által, 25 német mértföldnyi hosszú, 42' széles, 5' mély. 2) Ezen fő tsatornától megyen egy másik fő tsatorna Liverpool tájékaról délnek, és a' Chesteri, Trenti, Volverhamptoni tsatornák által egyesíti a' Savernet a' Merseyvel. 3) Egyforma irányban megyen az elsővel egy harmadik fő tsatorna a' Savernetől a' Themsehez. A' 4) fő tsatorna délről éjszakra az

Oxfordi és Coventryi tsatornák által a' Trentbe megyen. Ezen fő tsatornák Angliának minden bet-ső tájékait a' tengeri és kereskedő városokkal, nevezetesen pedig Londonnal, Bristollal, Liverpool-lal és Hullal, öszveköttetésben tartják. 5) A' Grandjunction (nagy öszveköttető) Csatorna, az ed-dig elő számlált Tsatornákat köti öszve a' Themse-vel, és Londonnal. 6) A' *Bridgevateri*, kivált-képpen nevezetes tsudálkozásra méltó építtetés módjáról: ez egy mért földnyire a' föld alatt me-gyen, a' hol lámpásokkal világosittatik meg, az Irvel folyó vize felett pedig 40' magosságra vitetik keresztül, melly által Liverpool Manchesterrel egyesül. Eza' köszén gyorsszállítására szolgál, mel-lyet főképpen a' Manchesteri sok Manufaktúrák számokra visznek. 7) A' Birminghami, melly Co-ponfieldnél kezdődik; itt az egész vidék legmago-sabb pontján két, 54 ujnyi kerületű, gömbölyű gőz machina, egy elhagyatott köszén bányából min-den minúta alatt 48 kubik *) lábnyi vizet húz fel egy viztartóba, mellyből a' mélyebben fekvő tsatornák elégséges vizet kapnak.

B. Skóczia nagyobb részént hegyes, főkép-pen az éjszaki része, hanem a' Grampian hegyek legfelsőbb tsuttsa Ben-Ewisch sem magosabb 4387 lábnál; a' többiek pedig ezek, u. m. a' Pentland-hills Lothianban, a' Loutherrills Lanerkben, a' Leadhills Peeblesben és Lanerkben, az Ochillhills nyugoton. *Tenger öblei*: a' Frith (ezen deák szó-tól „Fretum“) of Clyde, Forth, Tay, Nesz, Bor-nock, Solway, Fyne, Linnhe 's a' t. *Polyóvizei*: Keletre a' Tay; a' Forth, magába vévén a' Teith, Allan és Devon vizeit, valamint a' Tay is, — az

*) Kubik láb az; mellynek széle, hossza, magossága 's mélysé-ge is éppen egy lábnyi.

éjszaki tengerbe szakad, — a' Murray; nyugotra a' Spey, és a' Clyde szép víz eséseivel, az Irírlándiai tengerbe ömlenek. *Tavai* közt legnevezetesebb dél felé a' Lochlomond, mellynek 28 Szigetei vannak. *Tsatornái*: 1) a' *Nagy* vagy *Glasgowi* tsatorna, melly a' Forthot (ez Edinburghnál keletre ömlik a' tengerbe) a' Clydevel (ez nyugotra szakad Glasgownál az Atlantikumi tengerbe) és ez által a' két fő várost Edinburghot és Glasgownt is össze köti. 35 Anglus m. f. hosszú, felyül 56' alól 27' széles és 8' mély. Vannak 39 zsilipjei, 43 bólt hajtásai, — mellyek közzül kettő a' Lugyim és Kelvin folyó vizeken megyen keresztül, — 23 hídjai, és megkíméli a' felette veszedelmes 1000 Anglus m. f. kerülő utat éjszaki Skóczia körül, a. m. a' Pentlandi tengeri utat (Pentland, hajósok Sirja), melly az Orcades Szigeteket a' fel földtől (Hochland) elválasztja. Olly nagy hajókat nem bír el, mint 2) a' *Kaledóniai* új tsatorna, mellynek építésére a' Parlament 1804-ben fél milliom font Sterlinget adott; az elsőtől éjszakra megyen, a' Ness, Oich, és Lochi hajókázható tavakat, és Skócziaát közepén keresztül hasítván, dél nyugotról éjszak kelet felé, és összevoti a' Mull tenger szorost a' Moray öböllel, melly mellett a' felső Skócziai fő város Invernesz fekszik, és így az éjszaki tengert az Oceanussal egyesíti. Két erőség Viliam és Georg (György), mellyeknél két viz tartó van a' hajók számokra építve, védelmezik ezt mind a' két oldalról; 65 Anglus m. f. hosszú, és olly mély, hogy mindenféle kereskedő hajókat, sőt a' 32 ágyús Fregáttokat is, mellyek rendszerént 20—21 lábnyi mélyen mennek le a' vízbe, el bírja. Ez a' tsatorna hasonlóképpen megkíméli a' fent említett félelmes Pentland - Frith nevű tengeri utat, Skóczia nyugoti partjait Irírlándiával szorosabban ösz-

ve köti, és megkönnyebbíti a' Grampian hegyek által eddig mintegy elzárt felső Skóciai lakosoknak az élelembeli dolgok szállítását.

C. Irílandiában is vannak éjszakra és délre, de csak középszerű hegyek, u. m. a' Longfields, — Donegal, — a' Mayo — és Galway hegyek, a' the Sugar Coaves Wicklowban, 's a' Kerry hegyek. A' közepe átaljában sík és térs. A' legmagosabb hegye Mangerton se magasabb 2500' nál; éjszaki partjain van az óriási gát (Giants causeway), melyet számtalan és igen magas bázalt kősziklák formálnak; belső részeiben számos motsárok, sárrétek, homokos térségek és tavak, melyek közt legesmeretesebb a' Lough Killarney, találatnak. *Folyó vizei:* keletre: a' Slaney, Boyne; éjszakra: a' Bann, Barrow, melly Waterfordnál Irílandiának legjobb kikötő helyét formálja; nyugotra: a' Shannon, legnagyobb és hajókázható, ered az Allan tóból és $1\frac{1}{2}$ m. f. széles torkolatja által az Oceanusba szakad. *Tsatornái:* a' Királyi és a' Dublini nagy tsatorna (egy 85' magas viz vitellel, aqueductus, a' Rye felett), melyek az Iri tengert az Oceanussal öszve kötik, 's több kisebbek.

3. *Elosztatása:* Anglia elosztatik 52 Grófságokra (Shires), 40 van magában Angliában, és 12 a' Valesi fejedelemségben.

Az Angliai Grófságoknak

<i>Fekvések.</i>	<i>Neveik.</i>	<i>Nagys.</i> ☐ m. f.	<i>Népes.</i>	<i>Fő város.</i>	<i>Lak. szám.</i>
1. A' Tsatorna (la Mauche) és Iri tenger közt Nyugotról délre.	1. Cornwall,	62 $\frac{1}{2}$	216667.	Falmouth.	6000.
	2. Devon.	120	583308.	Plymouth.	65000.
2. A' Tsatornánál Nyugotról keletre.	3. Dorset.	45 $\frac{1}{2}$	124695.	Dorchester.	40600.
	4. Hant (Hamshire) a' Wight Szigetjével.	76 $\frac{1}{2}$	245347.	Portsmouth.	40600.

<i>Fekvések.</i>	<i>Neveik.</i>	<i>Nagy s. Népes.</i>	<i>Fő város.</i>	<i>Lak.</i>
		☐ m. f.		<i>szám.</i>
	5. Sussex.	68½	189254. Brighthon.	12000.
	6. Kent.	71½	370885. Canterbury.	10200.
			Dover.	19000.
3. Az északi tenger- nél Délről éj- szakra.	7. Essex.	71½	252473. Colchester.	12500.
	8. Suffolk.	69	233899. Ipswich.	13700.
	9. Norfolk.	97½	291982. Norwich.	37266.
	10. Linkolu.	127½	222551. Linkolu.	7000.
	11. York }	275	978559. York.	13000.
			Hull.	39480.
	12. Durham.	45½	179805. Sunderland.	12300.
	13. Northum- berland.	100	172161. Durham.	75000.
			Newcastle.	32000.
4. Az Iri tenger- nél, északról éj- szakra.	14. Cumber- land.)	82½	133744. Carlisle.	12000.
	15. Westmo- reland.)	35½	45986. Kendal.	8000.
	16. Lancashire.	79½	828309. Manchester.	98000.
			Liverpool.	95000.
			Blackburn.	15000.
			Rochdale.	11000.
	17. Cheshire.	49	227031. Chester.	16100.
			Stockport.	17500.
5. A' Themse és a' Severne vizek déli oldalokon nyugotról ke- letre.	18. Somerset.	76½	303181. (Bath.)	38000.
	19. Wilts.	56	195828. (Bristol.)	76433.
	20. Berks.	35½	Salisbury.	9500.
			Reading.)	10800.
	21. Surrey.	35½	118277. Asthon.)	19000.
			Southwark,	
			egy része	
			Londonnak.	
6. A' Themse éj- szaki felén ke- letről nyug- otra.	22. Middlesex.	13½	1144331.* London.	1274800.
	23. Hertford.	24½	111654. Hertford.	3400.
	24. Bukking- ham.	34½	117650. Eaton.	
	25. Oxford.	35½	119204. Oxford.	13000.
7. A' Savernenél felfelé délről, északra.	26. Monmouth.	23½	51274. Monmouth.	2000.
	27. Gloucester.	59½	278536. Gloucester.	7500.
	28. Hereford.	39½	94073. Hereford.	6000.
	29. Worcester.	33	(Worcester.)	13000.
			(Dudley.)	14000.
8. Az Avon vi- zénél.	30. Shrop.	61½	194700. Shrewsbury	16600.
	31. Warwick.	42½	218893. Birmingham.	86000.
			Coventry.	18000.
9. A' déli Ouse- nél lefelé.	32. Bedford.	21½	70213. Bedford.	4000.
	33. Huntingdon.	17	42208. Huntingdon.	2000.
	34. Cambridge.	40	101109. Cambridge.	11100.

*) A' fő város London lakosain kívül.

<i>Fekvések.</i>	<i>Nevek.</i>	<i>Nagys.</i> □ m. f.	<i>Népes.</i>	<i>Fő város.</i>	<i>Lak.</i> szám.
10. Az Ouse és Trent közt délről éjszakra.	35. Northampton. 36. Rutland. 37. Leicester.	47 9½ 37½	141353. 16380. 150419.	Nordhampton. Okeham. Leicester.	7000. 23148.
11. A' Trent vízénél lefelé.	38. Stafford. 39. Nottingham.	53½ 36½	296523. 162900.	Wolverhampton. Nottingham.	14000. 34200.
13. A' közepén a' Derwentnél.	40. Derby.	47½	185487.	Derby.	13000.

A' Valesi Hertzegségben, nevezetesen a) déli Valesben ezen 6 Grófságok vannak, u. m. :

<i>Nevek.</i>	<i>Nagyság.</i> □ m. f.	<i>Népesség.</i>	<i>Fő város.</i>	<i>Lak.</i> száma.
Pembroek.	28½	60615.	Pembroek, 1000 hajónak elég kikötő helyével.	1492.
Caermarthen.	45½	77217.	Caermarthen. v. Caermyrden.	5548.
Glamorgan.	37	81268.	Caerdiŵ.	2457.
Brecknock.	35	37750.	Brecknock, v. Brecon.	3196.
Cardigan.	51½	50332.	Cardigan.	3800.
Radnor	20	37750.	Presteign.	1057.

b) Éjszaki Valesben hasonlóképpen 6 Grófságok vannak, u. m. :

Montgomery	39	50606.	Montgomery.	972.
Merionet	30½	30924.	Bala.	—
Flint	11½	46518.	Flint.	—
Denbigh	30½	64240.	Denbigh.	1391.
Caernarvon	24	49019.	Caernarvon.	4595.
Anglesea, egy Sziget az Iri vagy Irlandi tengeren.	8½	37092.	Beaumaris. (olv. Biumerri).	1580.

Az Angliához tartozó Szigetek: a) a' Scilly Szigetek dél-nyugotra Cornwalltól, számszerént 145, melyek közzül csak 5-nek vagy 6-nak vannak lakosi mindössze 2350. Legnagyobb St. Marys. b) Man Szigete az Iri tengeren. c) A' 4 Normanniai Szigetek a' Frantzia Országi partokon, u. m.: Jersey, Guernsey, Alderney, Sark.

Skócia alföldi és felföldi, de közönségesében déli — közép — északi Skóciára, és 33 Grófságokra osztatik: u. m.

a) Déli Skóciában vannak 19 Grófságok, u. m.:

Neveik.	Nagys. □ m. f.	Népesség.	Fő város.	Lakosok száma.
Edinburgh v.)	18½	148607.	Edinburgh.	138235.
Midlothian)				
Westlothian v.)	5½	19451.	Borrowsounness.	
Linlithgow)				
Costlothian v.)	14	31164.	Haddington.	4000.
Haddington)				
Berwick v.)	22½	30779.	Greenlaw.	1270.
Merse)				
Tiviotdale v.)	54½	37230.	Hawick.	2500.
Roxburg)				
Selkirk	12	5889.	Selkirk.	1093.
Tweedale v.)	11½	9935.	Peebles	2000.
Peebles)				
Dumfries	63½	62960.	Dumfries.	7288.
Kirkcudbright	40½	33684.	Kirkcudbright.	—
Wigton	21½	26891.	Port - Patrik.	990.
Air	48	103954.	Air.	4020.
Lanark	40½	191752.	Glasgow.	147043.
Renfrew	11½	92596.	Renfrew.	1600.
Stirling	33	58174.	Stirling.	5256.
Clackmanan	2	12010.	Clackmanan.	700.
Fife	22	101272.	Cupar of Fife	5000.
Kinnros	5½	7245.	Kinnros.	1800.
Dumbarton v. }				
Dumbritton v. }	11½	24189.	Dumbarton.	2540.
Lenox }				
Bute	10½	12033.	Rothsay.	5291.

b) Közép Skóciában vannak 8 Grófságok, u. m.:

Inverary v. Argyle *)	136	85585.	Inverary.	1960.
Perth	110½	133923.	Perth.	16948.
Angus v. Forfar	43½	107264.	Forfar.	2000.
Mearns v. Kincardine	17½	27489.	Bervie.	—
Aberdeen	88	135075.	New-Aberdeen.	21639.
Banff	55	34100.	Banff.	6000.
Murray v. Elgin	26½	28108.	Elgin.	4000.
Nairn	7½	8251.	Nairn.	1500.

*) Ehez tartozik a' Hebridi Szigeteknek is a' déli része.

c) Éjszaki Skócia áll 6 Grófságokból,
mellyek ezek :

Nevük.	Nagys. □ m. f.	Népesség.	Fő város.	Lakosok száma.
Inverness *)	200	78336.	Inverness.	10757.
Cromarty	5	4513.	Cromarty.	1500.
Tayn v. Rosz **)	129½	60853.	Tayn.	1800.
Sutherland	88	23629.	Dornock.	500.
Caithness	32	23419.	Wick.	—

Ide tartoznak az Orkneys Stewartry (az az, a' 67 Orkadi Szigetek, mellyek közül 29-en laknak) és a' Shetlandi Szigetek, mellyeknek számok 86, de csak 17-en vannak lakosok.

Irlandia áll 4 Tartományokból, mellyekben 32 Grófságok (Countys) vannak, u. m.:

a) Éjszakra Ulster Tart. 334½ □ m. f. 9 Grófságokkal 's 1480129 lakosokkal. A' Grófságok ezek:

Cavan	27½	90000.	Kilmore.	—
Monaghan	25½	130000.	Monaghan.	—
Armagh	19½	141581.	Armagh.	—
Down	40½	201498.	Down v. Newry ***)	15000.
Antrim	43½	240000.	Belfast (Belfort)	30880.
Londonderry (Derry)	29½	186000.	Londonderry.	12000.
Donegal v. Dungal	83½	100445.	Donegal.	4072.
Tyrone vagy Tir-owen	58½	133710.	Dungannon.	—
Tir-Eoghain.				
Fermanagh	35½	49500.	az Enniskilli 2 erősegek.	—

b) Keletre Leinster Tart. 316½ □ m. f. 1249000 lakosokkal; vannak 12 Grófságai, u. m.:

Dublin	14½	210000.	Dublin ***	196785.
Wicklów	29½	78000.	Wicklów.	—
Wexford	37½	138000.	Wexford.	9000.

*) Ennek egy részét a' középső Hebridi Szigetek teszik.

**) Az éjszakra eső Hebridi Szigetekkel.

***) Itt nyugszik a' Sz. Patrik, Irlandia Patronusa tetemei, a' honnan ez a' város Down-Patriknak is neveztetik.

****) Ez Irlandnak fő városa 's nemzeti nyelven Baracleighnek neveztetik.

Nevük.	Nagys. □ m. f.	Népesség.	Fő város.	Lakosok száma.
Kilkenny	54	108000.	Kilkenny.	17000.
Catherlagh v. Carlow	14	78000.	Carlow.	—
Kildare	27	110000.	Athy.	—
Queens v. Maryborough	28	90000.	Queenstown.	—
Kings	32½	130000.	Philipstown v. Kingstown.	—
East - Meath	38½	120000.	Trim.	—
West - Meath	29½	80000.	Mullingar.	5000.
Longford	16	50000.	Longford.	—
Louth	15	57000.	Drogheda v. Tredagh.	10000.

c) Délre Munster Tart. 389 □ m. f. 1266000 lakosokkal 's 6 Grófságokkal, melyek ezek:

Clare	50½	100000.	Ennis.	—
Tipperary	70½	130000.	Clonmel.	—
Waterford	30½	130000.	Waterford.	30000.
Limerick	44½	250000.	Limerick.	50000.
Kerry	74½	140000.	Tralee.	—
Cork	117	702000.	Cork (Írland 2-dik fő városa).	100535.

d) Nyugotra Connaught Tart. mely 266½ □ m. f. 534000 lakosokat és 5 Grófságokat foglal magába, mely utolsók e' következők:

Leitrim	24½	76000.	Leitrim.	—
Sligo	27½	90000.	Sligo.	8000.
Mayo	85½	140000.	Castlebar.	5000.
Roscommon	38½	86000.	Roscommon.	—
Gallway v. Galliwe	91½	142000.	Gallway.	12000.

4. Kolóniai: I. Afrikában. a) A' Korona Tartományai.

1. A' nyugoti partokon lévő új ülések, u. m.

a) Senegambiában, a' James, Bulam, Bálvány Szigetek, a' Sierra Leonai társaság birtoka 1788-tól fogva, mely társaság eleintén azon nemes, de utóbb igen elmellőzött ember szerető tételre egyesült, hogy a' Feketéket polgári rendbe szedje, az azokkal való kereskedést megakadályoztassa, és a' nyugoti Indiai plántákat termessze.

b) Felső Guineában az arany partokon lévő erősegek, mellyek közt legelső a' Cabo Corsoi vagy Cape-Coastcastlei, ezután való pedig az Anamaboai.

2) A' jó reménység foka, vagy az Afrika déli tsuttsánál lévő foki tartomány (Capland).

3. Isle de France, ez előtt Mórítz Szigete, a' hozzá tartozó Rodrigue és les Sechelles Szigetekkel.

b) A' Keleti Indiai Társaság Afrikai birtoka. Ez csak az Atlantikumi Tengeren fekvő Sz. Ilona Szigetéből áll, melly a' hajósoknak kikötő helyül szolgál.

II. Ásiában, nevezetesen keleti Indiában, a' hol a' leggazdagabb Angliai Kolóniák, és az országló Szék erejének fő pontja, fekszenek. A' Marattok fejedelmeinek megalázások által most még messzebbre terjednek ki itt, mint ez előtt, az Anglusok birtokai, annyira, hogy az Indus vize azoknak a' határok. A' Korona ugyan keveset bír azok közül 's az egész csak nem egy kereskedő társaság birtokában van, az uralkodó oltalma alatt, mindazáltal a' kereskedésből az egész Státusra kiáradó hasznokra nézve az országló Székre is felette fontosok.

a) A' Korona birtokai.

1. A' fűszerszámmal, arannyal és gyémántal gazdag Ceylon Szigete az Indiai tengeren, mellyet Kandy Ország meghódítása után hajtottak egészen hatalmok alá az Anglusok 1815. — 2) Bunwut, egy Sziget a' Celebesi tengeren. — 3) Oroolong, a' Pelewi Szigeteknek egyike.

b) A' Keleti Indiai társaság közvetlen tartománya.

1) A' Calcuttai Elölülés vagy a' Wilhelm erősege a' Ganges vizének egy ágánál. Nevét Calcuttától az Angliai Kormányzék és az egész keleti In-

diai fő kormányzó lakó helyétől vette. Ide tartoznak Bengália, Bahár, Oude vagy Auhd, Tipra, Benares, a' Sumatra Szigetén lévő Marlborough nevű erősséggel, és a' Valesi Hertzeg Szigetének (Pulo-Peenang) kormányshévével együtt.

2) A' Madrasi Elölülés, vagy Sz. György a' Coromandeli tenger parton; a' nagy kiterjedésű Karnatikkal, több szomszéd tartományokkal 's tengeri helyekkel és a' Gross-Andaman Szigetén lévő új üléssel együtt.

3) A' Bombayi Elölülés, melly több, a' Malabari és Mahratti tenger partokon fekvő Szigeteket, Várat, 's kereskedő helyeket foglal magába.

4) A' Cantoni Sáfárság (Faktorey) Chinában, melly a' Teával és a' Chinai Birodalommal való kereskedelemre ügyel.

c) A' közbe vetett vagy bizonyos adóért a' Társaság oltalma alatt lévő Tartományok: Cochín, Travancor, Nizám vagy Dekani Subah, Oudi vagy Auhti Nabod, Uj Mysore (a' Hyder Ali és Tip-po Sahab félelmes Országaiának maradványa), Kurga, Kananor, Kalikut vagy Kalkut, Agra, Delhi és Nepahl vagy Nepaul.

III. Éjszaki Amerikában: a) Éjszak-keletre.

1) Newfundland Szigete (Terre neuve) a' Hudson öbli tartományokkal és Labrador fél szigetével. 2) Canadának egy része. 3) Uj Skóczia fél szigete (ez előtt Acadia), mellynek egy része új Braunschweignak nevezetik, Cap Breton Szigetével. b) A' Berimudi vagy nyári Szigetek. c) Délre: a' Hondurasnál és Campechebaynál lévő szállítványok Yucatan nevű Spanyol tartományban, a' Mahagony és Campeche fák vágásáról nevezetes; hasonlóképpen birnak a' Muscito Indiaiak tartományaiban, 's Guitimala Spanyol fő Kapitányságban is.

IV. Nyugati Indiában, birják: a) A' nagy Antilli Szigetek közül Jamaikát, melly minden itt lévő Kolóniák közt legnevezetesebb. b) A' kis Antilliek, 's nevezetesen: 1) A' Szűz Szigetek közül Virgin Gordát, Tortolát, Anegadát. 2) Anquillát és Barbudet. 3) Sz. Kristóf, vagy St. Kitts Szigetét. 4) Newist. 5) Mont Serratot. 6) Antiguát, vagy Antigoát. 7) Dominicát. 8) St. Vincentet. 9) Barbados. 10) Grenadát a' többnyire haszonvehetetlen Grenadillákkal. 11) Trinidadat, 12) Tabagot és St. Luciát. c) A' Bahama vagy Lucai Szigeteket.

V. Déli Amerikában: Berbice, Essequibo és Demerary Szigeteket.

VI. Austráliában: Anglus hatalom alatt vannak a) Az új Hollandiai keleti partokon, vagy új déli Valesben, 1788-tól fogva a' Sidney öbölnél nagy költséggel felállított Kolóniák: 1) Albion-Sidney városával, és a' port Jakson nevű derék kikötő helyel. 2) Rosehill, mellynek művelésére egész hajókkal vitetnek gonosztévők. A' közönséges tiszteken és katonaságon kívül három rendbeli Kolóniák vannak itt, u. m.: az olyan gonosztévőké, a' kik a' büntetés idejét most állják ki; az olyanoké, a' kik azt már kitöltötték és már szabad emberek lettek; végre a' szabad embereké, a' kiknek a' megtelepedésre már szabadság is engedtetett. Ezt a' részét Új Hollandiának az Anglus Irók Cumberlandnak nevezik, mellyhez még Norfolk és Howes-Eiland Szigetek tartoznak.

b) Új Hollandia déli partjain; a' gonosztévők harmadik Kolóniájok, Port Dalrympleben Van-Diemensland Szigetén.

Nagy Británia ezen számos Kolóniai összességgel tesznek 100843 □ m. f. mellyből a' Britániai északi Amerikára 60242. — Britániai keleti Indiára 28 — 30000. — Britániai Afrikára

6128. — Británniai Austráliára 3296. — Británniai Nyugoti Indiára 689. — és Británniai déli Amerikára 488 □ m. f. esnek.

5. *Ég hajlatja*: Angliában mérséklett, a' hideg ritkán 12° , a' hévség ritkán $16 - 18^{\circ}$; a' tenger mellett lévén, ennek kigőzölgései miatt a' levegő többnyire homályos és változó, hanem mind e' mellett is egészséges. Télen az eső, köd és hó egymást felváltva következnek egyik a' másik után. A' Themse ritkán fagy bé. Skócziában a' levegő átaljában tiszta és egészséges, a' völgyekben ködös; közép Skócziában tsak tél és nyár van. Irlandia ég hajlatja még nedvesebb és levegője nehezebb, mint Angliának, és az igen sok tavak és mocsárok kigőzölgései ezt a' tartományt, legalább az idegenekre nézve egészségtelenné teszik. Nagy Británniában az utolsó nép számláláskor 100 férfit és 193 asszonyt találtak, a' kik 100 esztendőn fellyül voltak.

6. *Természet mivei*: I. Ásványok.

1. Angliának: a) Aranya nints; b) Ezüstöt nem régiben találtak Cornwallisban vagy Cornwallban; c) Réz bányái leggazdagabbak Európában, nevezetesen az Angleseaiak, Cumberlandiak, főképpen pedig a' Cornwalliak, a' hol 100 réz-bányánál több van, és a' hol termés reze is igen szépet lehet találni: esztendei reze Nagy Británniának 190000, Villefosse szerint 200000 mázsa; d) Vasat is legtöbbet, de nem legjobbat ad Anglia, legnevezetesebb az Ulverstoni; esztendei vas jövedelme Nagy Británniának 3654000, Villefosse szerint 5000000 mázsa; e) Ón bányái is leggazdagabbak, főképpen a' Durhamban, Northumberlandban, és Cumberlandban lévők, melyek esztendőnként 250000 mázsát adnak; a' Tzinre nézve is leggazdagabb Anglia, melyre nézve már a' Fenicziaiak

előtt esmeretes volt, 's ezektől kapta Británia nevet is, mivel Brit Szigetet, és Tain tizint teszen. *) Legnevezetesebb a' Cornwalli tizim bánya, jöllehet most már hanyatlak lassanként; esztendőnként még is kap Villefosse szerint 14500 Bloks (egy Bloks 360 font), közönséges és 5500 Bloks finom tizint, öszveséggel 64800 mázsát; g) Kobáldja kevés van, valamint h) egér köve is; i) Tzinkje középszerűen; k) Piskoltzot, és l) törstöt bővebben ad; m) Kőszénét sokat, leggazdagabb kőszén bányái vannak Northumberlandban Newcastlenél és Cumberlandban Whitehavennél, ezeken kívül a' Durhám, Yorki, Lancasteri, Staffordi, Shropi, Derbyi, Nottinghami, Leicesteri, Sommerseti és Gloucesteri Grófságokban, sőt naponként mindég fedemnek még most is ujabbakat fel, mellyek öszveséggel Galletti szerint 60 milliion mázsánál több kőszén adnak. Villefosse szerint az Angliai, Skótziai és Irrelandiai bányákból 150000000 mázsa kőszén kap Nagy Británia, Malchus szerint pedig 180000000 mázsát. London maga elfogyasztott 1814-ben 1207744 Chaldront, vagy (egy Chaldronra 36 vékát számlálván) 43478892 vékát; a' honnan lehet gondolni mennyi fogyhat el az egész országban. Már tsak a' házi szükségre sok kell, fa nem lévén, de ez még is tsekélység ahoz képpes, a' mennyit esztendőnként a' Fábrikák, Vizi - Machinák, és azon sok intézetek nyelnek el, mellyekben gőz Machinák vannak. Ezekhez járúlnak még, a' levegő szeszszel (Gas) való kivilágosításai az uttzáknak és a' viz gőzzel hajtadni szokott posta hajók is, mellyek még tsak nem meg annyi kőszén mege-

*) Némelleyk pedig ezen régi szótól „brit“ származtatják a' Británia nevet, mivel brit tizint teszen, a' régi Brittusok pedig testeket tarkára szokták festeni.

mészetnek. Már 1772-ben 4900 hajónál több foglalatokkodott Angliában a' kőszén szállítással, 3583 a' partokon való kereskedést üzte azzal, és 363 a' külföldre vitte azt ki. A' számos tsatornákon és folyó vizeken könnyű lévén a' szállítás Nagy Britanniának minden részeibe, a' kőszénnel való tüzelés 's annak egyébre való használása mindenütt közönséges, és fajok szűken lévén, ennek köszönhetik bányáik és Fábriáik virágzását, mellyek az ő világ szerte eszméretes kereskedéseknek szülő anyja, a' honnan magok az Anglusok úgy nézik a' kőszénét, mint nemzeti gazdagságoknak fő kútfejét.

n) Plajbásza sok és legfinomabb készítették Keswighen a' Cumberlandi Grófságban. A' készítteten Plajbász kivitele halálos büntetéssel meg van tiltva. o) Tűzkőve vagy kovája bőséggel van, 1808-tól 1813-ig Orosz Országnak, Prussziának, Svécziának, Spanyol Országnak, Portugalliának és északi Német Országoknak 12477740 darabot adott.

p) Mész-kőve és krétája főképpen annyi van, hogy a' partjainak egy részét Albionnak (az albustól) hívják, a' kréta kőfejtéségetől. q) Malom-, 's kőszőrű kőve, kalló földje, melly a' gyapjából a' 'sirt kivesszi, 's Palakőve a' legjobb; van továbbá sója, u; m. r) Tengeri sója; *) sós kútja a' Cheshirei térségen, a' mellyből esztendőnként 156000 Tonna sót kap Anglia: kősója a' Chesteri Grófságban annyi van, hogy Weaver szomszédságában kő-

*) Malchus az egész Nagy Británia adóbeli jövedelmét így adja elő:

	Mázs.
Cheshire ad 156000 Tonnát vagy . . .	3120000.
Worcester	28000.
Stafford és Briedley	62000.
Durham 10000 Tonnát	220000.
Tengeri sója 156000 legfinomabb	220000.

mind össze 3630000.
110 fontjával, vagy a' mi mázsánk szerint 3993000.

sóra építenek; hévesz esztendőnként Nagy Británia 3250000 mázsa kősót: keserű sót igen jót és sokat ad Epsom. s) Értzes vízei vannak: Bathnál, a' hol és Thunbridge - Wellsben fürdői is vannak.

2. Skóciának nemes értzei már nintsenek; ezüstöt magaért nem keresnek, mivel az ön értzekben gazdagon találtatik; az efféle bányák közt legnevezetesebb az Ochill hegyekben lévő. Ellenben van vasa bőséggel, valamint ónja, kéneseje, kobáldja, vismutja, reze és kőszene is, ez utolsó főképpen közép és déli Skóciában. Mész — homok — palaköve mindenütt bőven van. Márvánnya néhol vetélkedik az Olasz országgal. Zafirja, topázsa olyan, a' millyent semmi Ország se tud mutatni, Rubinja, Smaragdja, Gránátja, Améthistje, bétses Berill köve, Agátja (mellyet a' bázált kősziklák közül az eső mos és hoz le), Kristállya, Jaspisa, mindenféle színű kovaköve, Kálezedonja, szép erű Gránitja, híres Karniolja; törffe annyi, hogy az építésre is használják, plajbássza Ayrnél és Invernesznél, kigyóköve bőven, só plántája, mellyből sót főznek; kősoja nints, hanem egynéhány sokútja vannak; ezeken kívül vannak olyan ásványai is, mellyek másutt fel nem találtnak, ilyen név szerént a' Bázalt nagy masszákban Staffánál.

3. Irlandiának az ásványok között csak vasa, ónja, és sója van, a' kőssenet és törfföt még eléggé nem használják.

II. Plánták.

1. Angliában: a) Gabona. Angliában az Edinburghi Gazett szerént van 10 $\frac{1}{2}$ milliion Acres (1 Acre = 1125 Bétsi □ öllel) föld rendelve a' gabonára, nevezetesen 2 milliion a' búza, 3 $\frac{1}{2}$ az arpa és zab, 2 a' hüvelyes vetemények, 3 a' gü-

mő gyökerű növények (planta tuberosa) termesztésére; Walesben pedig 900000 Acres; ellenben amott 1420000, itt pedig $2\frac{1}{2}$ milliom Acr. fordítottatott legelőnek és réteknek. Skóciáról és Irlandiáról semmi bizonyos tudósítás mégint. Colquhoun a' három Országban a' gabonát a' megemésztés (Consumtio) szerint; nevezetesen a' búzát 9170000 Quarterre (1 Quarter = $4\frac{1}{2}$ Posonyi mérővel), a' Ro'sot 658000-re, az árpát 6335000-re, a' zabot 16950000 Qu-re, és a' hüvelyes veteményeket 1860000-re teszi. Lowe az egész termést 50 milliom Quarterre becsüli. Angliában általában véve, megterem mindenféle gabona, de a' barom tartásra megkívántató rétek, a' Fabrikák és tengeri szolgálat miatt, melly a' föld miveltétől sok kezeket elvon, magának se elégséges a' mennyit termeszt: 1815-től 1820-ig 13626540 Quarter gabonát és hüvelyes veteményeket vitt be Nagy Británia a' külföldről. Ennek feléte a' Barmok, $\frac{1}{4}$ részét (vagy $22\frac{1}{2}$ milliom véka árpánál többet) a' Serfözés emészté meg; hanem most még is jobb lábon áll a' föld miveltés és annyit, a' mennyi magának szükséges, alkalmasint termeszt. *) Colquhoun a' krumpli árrát esztendőnként a' mennyi terem egész Nagy Britanniában és a' mennyi elfogy 15-923626 font Sterlingre teszi. Öszveséggel a' 3 egyesült Országokban megyen a' mivelt föld száma mintegy 50000000 a' szántó földeké 33750000, a' réteké és legelőké 15 milliom, az erdőké 741000.

*) Ezt mind a' három Országról együtt véve kell érteni, mivel egyik a' másik fogyasztását kipótolja. Anglia ugyan is Walessel esztendőnként 8 milliom 500000 Quarter gabonát emészt meg, holott a' legtermékenyebb esztendőben sem terem többet 6 milliomnál, és így 2500000-ret kell be vinnie. Az 1815-ki gabona törvény (Kornbill) szerint csak akkor szabad Búzá-t be vinni, ha egy Quarternek az árra 80 Schillingre vagy már felljebb is hágott.

holdokra, a' gabona termés 262500000 vékara. Colquhoun szerint Angliában és Valesben csak 6200000 Acres igen jó, 12 milliom jó és 18 milliom Acres nem igen jó föld van.

Malhusa egész Nagy Britanniát 5554 □ m. f.-re teszi, melyekből az ő eladása szerint 1 □ m. f.-re 18041 Berlini hold (2½ tesszen egy Anstrait), mivel, 12153 hold szántó föld, 54216 és 10777 darab különbféle barmok jönnek. b) Szónája, nagy divatjában lévén a' barom tartás, igen sok van, annyira, hogy ki is visznek p. o. Norvégiába. Csak Angliában és Valesben 16700000 Acres rétek és legelők vannak. c) Kerti veteményei bőven, melyeknek természeteskre sokat tesznek a' gőz Machinák; ezekkel felmelegítik a' meleg ágyakat és egyszerűen a' gőzzel megnedvesítik. Colquhoun szerint a' kertek 120000 Acresre mennek. 1806-ban egy kert művelő társaság is (horticultural Society) állott fel Londonban, — az ide és Ubridgebe való kertészek fogadtak 500 Guineebe, melyeket az a' fél fog elnyerni, a' melyik a' székfű virágot nagyobb tökéletességre viszi. A' káposztát, mint a' vér veszélynek (Scorbutus), mely a' tengeri utazónak, a' milyenek főképpen az Anglusok, legközségesebb nyavalyájok, hathatós orvossgát, olly igen természetik, hogy Londonban nagy savanyú káposzta Manufacturák állittattak fel, és a' fehér fős káposztának ez által való fogyasztása, ezen plántának a' termesztését a' mezei gazdákkal igen virágzóvá tette. d) Len és Kender (mellyel a' lakosok kevesebbet gondolnak). 4½ milliom font Sterling erő terem az egész Britanniában. e) Dohánya éppen nints, mivel annak plántálása a' Virginiai és Marylandi Dohány mívelésnek előmozdítása végett megtiltatott, és ez a' törvény, ámbár ezen tartományok többé nintsenek Anglus kézben, visz-

szá nem véletelt, kiható azért, mivel most is a fent említett tartományokban termő 800000 mázsa dohányt nagy részént Anglia veszi meg. f) Vörös festők plántával bővülködik. g) Izatsot (festő fűvet) termeszt, nemkülömben h) Sáfránt (*Crocus sativus*). i) Van baharbarája (egy hasznos orvosi plánta). k) Legjobb 's legtöbb komba (Colquhoun szerint 100000 acres). l) Takács vakarója (*dipsacus fullonum*), mely a' gyapjú 's pamutkáfűsülésére használtatik. m) Kanári fűve, a' kanári madarak legkedvesebb ételek, ezzel nevezetes kereskedést űznek az Anglusok. n) Fája kevés, erdője 300000 acres. o) Gyümölcse nagy, de vizes. Borok nem lévén, alama borral és serrel élnek.

2. Skóciának az alsó részében gazdagon megjutalmaztatja a' gabona a' földmivelők fáradságokat, búza, rozs, árpa, zab, krumpli, répa, borsó bőven terem benne, ellenben len és kender kevés. A' kertészség naponként jobban virágzik. Edinburghban kertész társaság is állott fel 1805, mely a' többek közt a' legszebb székfűt termesztőknek jutalmakat tett fel. Almái 's hasonló gyümölcsei bőven vannak. A' pusztaságokat mind fenyő leveles fűkkel ültetik be. Gyalog fenyője minden hegyein van, és a' partok meg vannak tengeri sással rakva, mely a' lugsó készítésre nézve fontos tárgy.

3. Irlandiának (mellynek egy földmívelést előmozdító társasága, Farming-Society is van) gabonája olly bőven terem, hogy még ki is visznek; ez úgy szólván Angliának Gabonása; ezen kívül krumplija, sáfránja, lenje és kendere különösen jó van; hanem fája nints elég.

III. Állatok.

1. Angliában: a) a' lovak, a' Spanyol országok után első egész Európában, egy minutum

alatt emelte egy Anglus mértőföldet, azt el egy jó Anglus paripa; egy ilyennek az árta 1200 Guinee's több is. Némelly lovakat kedvelők 20000 Talért fizettek a' Marokkói Tsászárnak egy tödörért, mellynek tsikóját 50 Guineen alól meg nem lehet venni. Igás lovai is jók vannak. A' három Országban öszveséggel 1900000 ló és öszvér találtatik. b) Szarvas marhája legszebb fajú, van öszveséggel Nagy Británniában 10500000 darab, 's még olly neműek is találatnak, mellyeknek nints szarvok. London megemésztett 1816-ban 117406 ökröt, 884324 juhot és bárányt, 10300 borjút, kivéven a' szopósokat, 15200 kövér disznót. c) Juhok, mellyeknek gyapjúik a' Spanyolokéi után állók, száma egész Nagy Británniában 44100000; a' honnan látni való, hogy Nagy Británia a' maga kiterjedéséhez képeest több juhot tart, mint akár-melly más Európai Ország, és még is 1818-tól 1821-ig 106177 mázsa gyapjút vitt bé. Nevezetes a' Merino juh nyájak közt Angliában a' Királyi nyáj Kewben. Csak ugyan Angliában van egy Merino Társaság is, melly 1812-ben 170 font St. fordított a' Spanyol - Anglus Juh faj tökéletesítésére. A' juh nyírás innepei Nagy Británniában közönségesen szokásban vannak. d) Angorai (Kis Ásiában van) ketskék is meglehetős előmenetellel szaporíttatnak; ezeknek szép fejr és selyem nemű szőrök van. Vannak továbbá e) sertései, mind öszve Británniában 5250000. f) Nagy Kutyái (Doggen), mellyeket még a' juh tolvajok fekeresésekre is megtanítanak a' Nord-Hamptoni Grófságban; egy jó vadász kutyaért megadnak 150 — 200 font St. 's többet is. g) Tengeri nyúlai; sehol se áll ezeknek tenyésztések olly nagy lábon, mint itt, a' hol 300 procent jövedelmet hoznak bé; az ide való kalaposok feldolgoznak esztendőnként 250000 font

Sterling árrú nyúltszört. h) Ragadozó állatok 's farkasok éppen nintsenek, Angliában már 200 esztendőktől fogva nem mutatja egy is magát, Irlandiában az utolsót 1710-ben lőtték meg. i) Dám vada minden Európai tartományok felett legtöbb van. k) Rókat Frantzia Országból visznek által és tesznek le vadászat kedvéért a' déli partokra. l) Szárnyas állatai is vannak: u. m. tyúkjai: a' kakasokat még mesterséges viaskodásra is megtanítják; galambja legtöbb, tsak egy Tuxford nevű városkában 700 tuzetet adnak el egy heti vásárban; ezenkívül van benne sok nyirfajd; igen sok Lúdak, a' mellyeket 50 fontnyi nehézségre is megkizlálnak; Londonba 2 — 3 sőt 9 ezeret is hajtanak egy egy tsoportban eladni. m) Halak, nevezetesebbek a' Heringek (Yarmouth Norfolkban maga megfűstöl esztendőnként 50 milliomot) és a' tima halak, mellyekkel igen nagy kereskedés üzettetik. n) Igen sok és jó ízű csigái is vannak Angliának, a' Jersey Sziget keleti partjain esztendőnként 2000 ember fogdoasa 300 ladikokkal; kiváltképpen betsések pedig a' Colchesteri apró tsigák.

2. Skóciában mind azon szelid állatok feltaláttnak, mellyek Angliában; a' juhai ugyan kisebbek, de finomabb gyapjút adnak, mint az Anglusokéi; az ide való juhász kutyák neme még nints más tartományban. Továbbá vad állatok, borz, matska, szarvas, öz, menyét, tövises disznó, 's erdei madarak is vannak benne u. m. fátzanok, sneffek (de mind a' kettő kevés számmal), fajd tyúk, tsászár madár, fogoly madár, földsarki lúdak, mellyek a' Szetlandi Szigeteken keresztül szoktak repülni Aprilistől Octoberig, 's ilyenkor a' lakosok azoknak tojásaikat felszedik; a' tojás szedés ugyan is egy fő élelem ága nállok. A' folyó vizek és tenger öblök hővölködnek halakkal,

ai. m. heringekkel, — mettyeknek fogásokkal 5000
ladikok fogtaltatoskodnak, — orsó halakkal, La-
zattzal (csak maga Berwik elküld esztendőnként
30000-ret), Angolnával, Tokkal, többe hallad;
csak az a' kár, hogy a' bésózásra alkalmas kő
vagy sóskúti sója nincs; az Orkúdi Szigetekenél azot
halak is jelennek meg és pedig számesan, a' nyu-
goti partok felé, a' mi a' halásir főzést elősegíti.

3. Írlandiában is meg vannak mindenféle szo-
lid állatok; főképpen a' barom tartás, melly az
élelemnek fő ága, a' derék és alkalmas legelők
által igen jó lábon áll. Cork városa a' többek közt
28 mill. font vaját, és 100000 darab ökröt sóz bé
és füstöl meg esztendőnként, mellyet azután ki-
viszon; sőt a' juh tartás itt, valamint a' felföldi
Skócziában is olly rendkívül megszaporodott, a'
baromtartás, földmivelés és a' népesség házára,
hogy az új legelői rendelkez sok földmivelő parasa-
tot kivándorlásra 's hazája elhagyására kénsze-
rit. A' halászat is szembetűnő, főképpen a' Hering
fogás, de a' bésózásra itt sincs alkalmas só.

II. L a k o s a i.

1. Nagy Británia Európai lakosainak száma
vált 1825-ben 18078994 Bismger szerint.

Ebből jött Angliára, Walesre 's az ide tartozó	
Szigetekre	10173930.
Skócziára	1804864.
Írlandiára	6000000.
Máltára Gorróval és Cominval	93000.
Gibráltárra	5000.
Helgolandra	2200.
1825-ben pedig vólt összeséggel Malchus szerint	21328130.

2. A' Koloniákban lévő Lakosok számok 1823. vólt	42600900.
Afrikában	208800.
Napkeletti Indiában és pedig	
a) A' Korona Birtokaiban	809000.
b) A' keleti Indiai társaság Birtokaiban	40000000.
Éjszaki Amerikában	546000.

Nyugoti Indiában	757100.
Déli Amerikában	255000.
Ausztráliában	25000.

és így az Európai népességgel együtt mindössze
Bisinger szerint 60679894.

2. Európai lakosai: 1) Anglusok, kik német eredetűek, a' régi Anglusoknak és Szászoknak más ott megtelepedő új lakókkal össze elegyedett maradékaik, kik Angliának nagyobb részében, déli és keleti Skóciában, az Orkadi Szigeteken és Irlandiának egy részében laknak. Nyelvek német, de igen különbözik az anyanyelvtől. 2) Kymmek, kik a' régi Brittusok maradéka, Walesben, Cornwallisban, a' Man Szigetén és a' Skóciai Galloway hegyeken. Tulajdon nyelvek van; vannak mintegy 600000-en. 3) Irek, Iríaiak vagy Kelták, Irlandiának legnagyobb részében, felső Skóciában és a' Hebridi Szigeteken, számok mintegy 5 millió, kik Érsi vagy Gaeli nyelven beszélnek. Ezekon kívül vannak 4) Franciaok a' Normanniai Szigeteken. 5) Olaszok Máltában. 6) Németek Helgolambban. 7) Normanniaiok a' Shetlandi Szigeteken. 8) Flamandiaiok vagy Flandriaiak Walesben. 9) 'Sidók és Czigányok innitt amott elszóledve. Malchus szerint, a' ki a' Nagy Británia nagyságát 5554 □ m. f.-re teszi (Bisinger 5461-re, 'e s' szerint 1 □ m. f.-re 3310 lakos jut), 1 □ m. f.-en 3861-en laknak. Összevességgel van Nagy Britanniában 980 város, 500 mező város, 40500 falu, általában lakóhely 41579 épület 3712876.

A' falusi népesség Bisinger szerint a' városit csak 1/3-sal mulja felül, a' mi példa nélkül való arány (proportio) egy olly nagy tartományban, és innen lehet kimagyarázni a' naponként erőt vevő erkölcsi romltságot és koldusok sokaságát, melyet a' városokba össze szorult temérdek közönséges

szabad munkások okoznak. Malchus szerint pedig a' városi népesség $\frac{5}{100}$ -en, a' mester emberek $\frac{4.5}{100}$ -en, a' földmivelők $\frac{5.4}{100}$ -en felyül vannak, a' mi még több. A'

	Fabrikákkal.	Földmiveléssel.	Egyikkel se
Angliában és Valesben	1159975.	847955.	485491. famil.
Skóziában	490264.	130700.	126997. —
Írlandiában	225008.	218859.	101607. —
Italiában 3486856 familiák között	1575247.	1197514.	714095. —

foglalatoskodtak. — Továbbá minden $5\frac{1}{2}$ [] m. f-re jő 1 város; $18\frac{1}{2}$ [] m. f-re 1 mező város; 1 [] m. f-re 7 falu, 668 épület; és 514 lakos egy egy falura. A' születtek száma úgy volt az élőkéhez 1811-ben Süßmilch szerint Angliában, mint 1 : 25-hez (Londonban, mint 1 : 30, 32-hez); a' házassoké, mint 1 : 119 $\frac{1}{2}$ -hez, a' holtaké az élőkéhez, mint 1 : 49-hez (Londonban, mint 1 : 24-hez); a' Londoni talált gyermekek házában élő gyermekek a' megholtakéhoz, mint 1 : 12-hez. A' férfiak az asszonyokhoz úgy vannak, mint 100 : 106-hoz. Az asszonyok száma a' férfiakét 434904-el mulja felyül. A' nőteleknek 150000-en vannak az egész Nagy Britanniában. 1811 még a' népességnek $\frac{1}{3}$ részénél több kereste a' többiek élelmét; 1821 már csak $\frac{1}{3}$ része (az az 1000 között 335-an) foglalatoskodott azzal. — Colquhoun szerint Nagy Britanniában, 3 $\frac{1}{2}$ milliion familiák fejei vannak, kik között a' Királyi familiához 12, a' fő nemességhez 564; a' Gentryhez 36861, a' polgári tisztviselőkhez 21500, a' szárazon lévő tengeri erőhöz 222500, a' Papsághoz 19000, az orvosokhoz, eb orvosokhoz és Patikáriusokhoz 18000, a' törvénytudókhoz 19000, a' földmivelőkhez 1302000; a' mesteremberekhez, kereskedőkhez 's fabrikásokhoz 1506774-en számláltatnak.

3. Nemzeti Characterek: a) az Anglusok különböznek más nemzetektől a' szabadság érzése, a' törvény eránt való tisztelet (de a' melly gyakran a' betűhez való ragaszkodással van öszve kötötve), minden nagy hatalomnak, főképpen pedig a' katonainak kevésre bészülése, a' köz akarat, és a' régi formához való ragaszkodás; de egyszer'smind a' meg hasonlítás lelke, kevélység és minden külföldinek megvetése, a' goromba és truttzos maga viszet, gögösség, a' különösre, a' polgári, vallásbeli és erköltsi dolgok nagyítására való hajlandóság által is. Az ész mélysege és a' nagy elme teszi az ő értelembeli; emberiség és nemes illendőség érzés erköltsi Charactereket nyugodalom idején, az az ha tűzben nem jönnek; ellenben hajthatatlanok, és mindent nagyító tűzességgel bírnak a' zűrzavaros környükállásokban, az az, ha fektüzelődnek vagy bosszantatnak. Nem barátságosok, az etnbert nem előzik meg készségekkel; hanem a' bizodalmas kére's által igen készek a' szolgálatra, meg kívánják a' bizodalmat, de igyekeznek is azt megérdemelni. Csak a' hol szükségot és veszélyt látnak, nem gondolkoznak ők egy szempillantásig is a' segítségén. Jóllehet a' társalkodást nem szeretik, mindazáltal a' Státus, még inkább pedig a' kereskedés tekintetéből szüntelen meglátogatják a' kávé házakat, és más ilyen öszve jövételeket, mellyeket vendégséggel rekesztenek be. Igen kövér állati ételekkel és erős italokkal élnek, és minden Európai nemzetek közt legtöbbet esznek és isznak. De éppen ez az élet mód, hozzá járulván a' tartomány levegői tulajdonsága, és sok más a' lélekre és az érzésre veszedelmes befolyású okok is, szüli azon Anglus nyavalyát, mellyet ők magok the english Malady-nak neveznek, t. i. azon nállok hazai örültséget, mellynél fogva önnön magok gyilkosai. A' jó élet

minden korban községben. *) a' mi az ő gazdagság-
gaiknak következménye, mellyeknek megszerzésükben
enyjével munkásabbak, 'e találmányos eszek annál
elővemenbbben foglalatnokodik valaminék felszárítási-
val, és a' nyereség vadászásban annál serényebbnek,
mennyivel nagyobb befolyást ad nekik a' pénz és
felkvő jószág a' polgári dolgokba; innen van Angliá-
ban ama közmondás is: ennyi amannyi fontot érő
ember (he is worthy 1000 P.), az az ennek az em-
bernek ennyi vagy amannyi fontja (az az Sterling-
je) van. Az ő egyenes szívűségek öszveköttetésen
az igazság szeretettel, könnyen hívők, polgári
Characterek pedig ujság kívánókká teszi őket; in-
nen van az ő rendhivül nagy kapkodások az ujság
leveleken és azoknak felette szorgalmas olvasá-
sa. Bátorságoknak és vitézségeknek az újabb idők-
ben olly jeles próbáit adták, mellyek Angliának
katonai dicsőségét valóban magasra emelték. Csak
nem minden nemzeti mulatságok a' testnek me-
regására, és erősítésére tölöz és pedig bizonyoszté-
re: illyennek, a' tekézés, vagy nehéz golyóbirok-
nak valamelly tárra való hajítások; a' lapta játé-
koknak sok nemei, mellyeknek az Anglusok felette
nagy kedvellői; az ugrás, birkozás, versent futás
'e a' t. A' Fogadás mállók igen közönséges, és arra
az ő mulatságaik is gyakran adnak alkalmatosságot.
A' ló futtatás, mellynek kedvéért a' leggyorsabb
lovakat nevelik a' világon; a' kakasviaskodás, melly-
re nézve a' legerősebb és legharagosabb kakasok-
nak még sarkantyúkat is kötnek a' lábokra; az ökor-
vívás, melly szint olly kegyetlen valami, mint a'
Spanyol Országai Bika viaskodás; és az öklökkel vi-

*) 2941383 Familiák közül 1821-ben Nagy Britanniában
75592-nek volt 1000 's több font Sterling jövedelme; 565791
Fam. 100-161 1000 fontig; és 2300000 famil. 25-121 100
fontig. Mennyivel könnyebben élhet hát egy Britus, mint
más akármelly Európai ember? Allg. Zeit. v. 1825. Nro 279.

vás (Boxen), melly alkalmatossággal néha egymást halálra öklözt, ki nem elégítik egészen az a fogadásra való nagy hajlandóságokat, még ezeknél isztelenebb dolgokra is vetemednek. Charactereknek jobb vonásai: a' vallásosság, a' szép érzékhetsülése, a' jó irdulat, az alkalmas férjfiak segítése és megjutalmazások, a' könyörületességre, jókétételre és ember szeretetre való hajlandóság, melyet még a' külföldiek, sőt a' gonoszitvók oránt is megmutatnak; hegyetlen szokások ellenben az, jellehet ritkán: s akkor is a' legalsóbb nép Classisában történik meg, hogy a' férj a' feleségét, egy kötelet vetvén a' nyakára vásárra viszi és másoknak áruba botasztja.

b) A' Skóciaiak hajdan a' legkülönbözőbb szokások által különböztették meg magokat az Anglusoktól, sőt Európának minden más nemzetétől is: hanem mióta Országjok az Anglusokéval egyesült, csak az északi lakosok, a' felföldiek vagy hegyi Skóciaiak tartották meg az ő együgyű hajdani szokásaikat, a' többi része pedig a' nemzetnek, vagy az alföldiek inkább az Angliai szokásokhoz és életmódhoz közelitnek. Mindazáltal az elsőég csak arra nézve az Anglusoké, a' mi a' testnek kedves, és a' testre tartozik; ellenben arra nézve az alföldi Skóciusoké az, a' mi a' lelket formálja; kiváltképpen kimutatják magokat ezek utolsók a' Status hivatalaiban való tudományos művelődés, valamint a' hadiseregben a' takarékság, józanság, és az egyet

*) Nevezetesen a' Morning Chronicle azt írja, hogy 1815-ben Londonban történt egy ilyen asszony vásár. Az eladandó asszony, a' ki ifjú és szép személy volt, tiszoson felöltözve egy kocsiban vitellett a' vásárra, a' nyakában és a' vállán egy selyem sál volt, mellyet egy tepke patyolat fedezett, s így állítottott ki az eladásra. Az eladó (egy vadakat éteső London mellett) 80 Guineere tartatta, hanem hosszas alkudozás után még is megkapta egy gazdag s híres ló kereskedő 50-ért, sőt egy szép lóval is megtöltötte, mellyen a' vásárra lovaglott

tartás által. E' mellett emberiségesebbek, nyájasabbak és vendég szeretőbbek, szótasabbak és ügyesebbek, mint az Anglusok. — A' felföldiek, vagy hegyi Skóciaiak egy egyenes szívű, eleven és bátor hegyi és pásztor nép, a' lélek művelődésére nézve ugyan amazoknak utánok vannak, de még se durvák, szeretik a' költés mesteriségét, főképpen az Ossian hősi énekeit, a' tánczot, és muzsikát, az éneklést és a' dudát, melly az Ossian Hírfáját váltotta fel; e' mellett nemzeti büszkeséggel is bírnak, vallásosok, barátságosok és vendég-szeretők. Hibáik a' babonás hit és az itatra való hajlandóság. *)

c) Az Irlandiaiak értelmesek, emberiségesebbek és szolgálatra készek, feletté vendég szeretők, vigák, társalkodást kedvellők és bizodalmostok. E' mellett igen halgatók, újságon kapók és tréfások, a' nélkül, hogy vagdalóznának, vagy valakit ki-gúnyolnának. Hanem erősen isznak, a' játékot nagyon szeretik, és oly tunyák és gondatlanok, hogy nem is látszanak a' drága idő bészét esmereni, és a' szükséges dolgokat mindég későbben viszik véghez, mint más tartománybeliek. Lázzadásra való hajlandósággal is vádolják őket. Ezen és más hibáik okát mindazáltal, mellyeket nekik szemekrevetnek, inkább az ö nyomattatásokban, mint természetű alkotásokban kell keresni, és az a' szerencsésebb helyheztetés, mellybe az a' nemzet az e' folyó 1829 esztendőben történt Emancipatio által tetetett, szép lelki tehetségeit ki fogja pallérozni és a' Státusnak az Irlandusek közül sok derék

*) Egy hegyi Skóciaitól kérdezték egyszer, mi tehetné őtet leginkább boldoggá? felele: a' kirk ó sneesin an a well ó whisky: az az: egy templom tele dohányyal és egy kút tele whiskyvel vagy oda való pálinkával: és mi ezenkívül? mair sneesin an mair whisky, több dohány, úgy mond, és több whisky.

embert fog adni. Nagyon nyomta őket ugyan is eddig azon érzés, hogy ott más arat, a' hol ők vetettek; a' honnan rendkívül elhagytak magokat 's, a' nemzeti szorgalmatosság tüze amayira kialudt közöttök, hogy kimondhatatlan az Irlandiai parasztok szegénységek, nyomorúlt kunyhókban laknak, tsak nem semmi hazi bútorok sints, ruha helyett rongyal öltözködnek, és a' gyermekeik is vagy rongyosok vagy mezitelenek; eledelek tsupa krumplici minden fűszer nélkül, még sójok sints hozzá, legfellyebb irós vajok van, a' mi nekik mindent egyebet kipótol. Ataljában véve ennek a' Nemzetnek Charactere betsülni való; sok elmés és mély belátású Irokat allított már ez elő, és megkülömböztetett vitézségeről a' Nagy Britanniánál, valamint más idegen Országoknál is, mind a' tengeren, mind a' szárazon tett hadi szolgálatjai eléggé bizonytságot tesznek.

4. A' Néposztályai: az Anglus nemzet tulajdonképpen 3 rendekre van felosztva, u. m. felső (nobility), 's alsó nemességre és közönséges polgárookra; hanem az Anglus törvények tsak két rendeket ismernek, az az a' nemességet, mellyen tsak a' fő nemesség (nobility) értetik, és a' közönséges polgárokat (Commonalty), kikhez tartozik az alsó nemesség is, mivel az al-nemesség, legyen e' személyes, hivatalból származott, vagy valóságos, és a' polgári rend (Commonalty) közt olly kevés a' különbség, hogy Blackstone az Angliai jussok híres magyarázatjában mind a' kettőt egy rangba helyezteti jussaira nézve. — 1) A' fő nemesség titulusai ezek: Hertzeg, *) Marquis, **) Gróf

*) A' Hertzegek száma Angliában 13. (legrégibbek a' Norfolkii 1433, 's a' Sommerseti 1546, legújabb Wellington 1814

(Earl), ***) Viscount (Vicomte) ****) és Báro, *****
 kik mind Lordoknak, az az uraknak neveztetnek,
 és az Ország Pairjei (Baron of Parliament). A' fő
 nemések familiája 1813-ban 564 volt, ide szám-
 lálván a' hasonló jussokkal élő Érsekeket és Püspö-
 köket is. A' világi fő nemések jövedelmét Colquhoun
 5 mill. Font Sterl. tette. A' felsőbb titulusok ma-
 gokban foglalják az alsóbbakat is; minden Hertzeg
 egyszer'smind Marquis, Gróf, Viscount, Báro;
 minden Marquis, Gróf 's a' t. minden Gróf Vi-
 scount, Báro, 's következésképpen a' fő nemesség
 minden tagjai Bárok, és minden Hertzeg, minden
 Marquis 's a' t. magát Duke and Baron of 's a' t.
 (— — — i Hertzegnek és Báronak), Marquis and
 Baron of 's a' t. nevezi. Hanem vannak más Bárok
 is, p. o. kintstár (of the Exchequer), és az öt

olta), Skóciában 8, de a' kik körül ketten Angliai Her-
 tzei titulusat viselnek 's Irlandiában 1.

**) A' Marquis titulusát II. Richard vitte be a' Hertzei és Gróf
 titulusok közé, Verei Róbertet Dublini Marquisé nevezvén
 ki. Számok most Angliában 171 Skóciában 5. Irlandiában
 12. Legrégibb Marquis familia a' Winchesteri 1654-óta,
 melynek ez a' titulusa: Premier Marquis of England.

***) Earl egy Gróf forma titulusa a' nemességnek, melyet Hó-
 dító Wilhelm állított fel legelőször Angliában és vele bizo-
 nyos jussokat 's jövedelmeket kötött össze. III. Edvárdig, —
 a' ki a' fiját az úgy nevezett fekete Hertzeget 1335 Cornwalli
 Hertzegevé ténén, a' hol eddig Earlok voltak, az Earlsnál fel-
 sőbb Hertzei méltóságot (Duke) helyezett, — első rang volt,
 ekkor pedig második, — és II. Richard alatt, a' ki 1385
 legelőször tett a' Hertzegek után következő Marquiseket,
 harmadik rangú méltóság lett. Angliában 100. Skóciában 39.
 Irlandiában 74-en vannak.

****) A' Viscountokat VI. Henrik alkotta. Most Angliában 22,
 Skóciában 4. Irlandiában 52-en vannak. Legrégibbek a'
 Herfordiak (1549).

*****) A' Bárok száma Angliában 134. Skóciában 23 's Irlandiá-
 ban 74. Legrégibbek a' Clifforde Percy és Clinton familiák
 a' XIII. Századból.

kikötő helyek (of the cinque ports) Bárói, *) de ezek nem tartoznak a' fő nemesség közzé, nem is ülnek a' felső Parlamentumban, és titulusok nem örökös. — A' titulusa' legidősebb fiúra örökség szerint száll reá, hanem míg az atya él, addig ennek második titulusát viseli, a' többi testvére pedig kisebb titulusokat kapnak. Skóciában és Írlandiában a' nemességnek szinte olyan léptsői vannak, mint Angliában. A' Pairek **) közzé számláltnak a' Királyi Hertzegek, a' kiknek a' Király rendszerént bizonyos Hertzségektől vagy Grófságoktól ad titlust. Nemes levelek által, melyeket mindazáltal pénzért meg nem lehet venni, a' Király annyi új Lordokat nevezhet ki, a' mennyi neki tetszik. 2). Az al-nemességhez (Gentry) tartoznak minden nemes származásúak és így a' fő nemesek iffjabb fiaik is, továbbá mind azok, a' kik hivatalok vagy méltóságok által magoknak személyes nemességet szereztek; — a' honnan az al-nemesség különös Királyi kegyelem által senkinek se adatik, mivel az valamelly polgári helyheztetésnek

*) Így nevezetnek a' Dower, Sandwich, Hithe, Romney, Hastings, Wichelsea és Tyn követeik, mely városok közül mindenik két képviselőt küld az alsó Parlamentumba.

**) Pairnek nevezetnek Nagy Britanniában a' fő nemességnek tagjai a' Báróktól kezdve fel a' Hertzegekig, azon külömb-séggel mindazáltal, hogy mindenik Angliai Pairnek azon legidősebb fiára, vagy férjfiú mellett lineájára menendő jussa van, hogy a' felső Parlamentumban személyesen megjelenhet; a' Skóciái és Írlandiai Pairnek közül ellenben csak egynehányan választatnak a' Parlamentumba. A' Pairi méltóság örökség, Királyi kinevezés vagy házasság által az asszonyokra is szállhat. Az ilyen asszony titulusa Peeresz, a' ki ha valamelly nem nemeshez megyen is férjhez, még is megmarad méltóságában, de csak abban az esetben, ha születése vagy Királyi adomány által nemesített meg; mivel ha házasság által lett Peeresz, úgy elveszti azt, ha nem nemes ember veszi el feleségül.

a' következése. A' közönséges nemes ember titulusa Master; egy felsőbb léptsőt formálnak az Esquirek (Ecuyer, Skócziában Laird), melly titulus jöllehet tsak a' Baronetek fiaikat és az Ügyvédöket 's más külömbféle közönséges hivatalokban lévő tiszteket illet törvény szerént, mindazáltal emberiség 's betsület tudásból a' tudósoknak, mivészeknek, sőt a' nagy fekvő jószágok birtokosainak is meg adatik, kik, ámbár a' polgári alkotmány az ő nemességekről semmit se tud, olly nagyra vagnak azzal, hogy más osztálybélickekkel ritkán házasodnak össze. Ezeken kívül még az ugy nevezett Gentryhez *) tartoznak és Gentleman nevet viselnek a' gazdagabb kereskedők, kiknek nints közönséges boltjuk, minden tudósok, a' Lordoknak ifjabb fijaik, 's átaljában minden birtokos és szép tulajdonságokkal biró emberek, a' kik semmi kézi mesterséget se üznek. Ezek is hasonlóképpen Esquire titulust viselnek, főképpen a' leveleken (a' beszélgetésben nem mindenütt használtatik), mellyekben a' mindég megrövidített Mr. (Master) kimarad, és a' helyett a' vezetéknév, vagy ha ez esméretlen, egy vonás (—) tétetik, p. o. Augustus N.... Esquire, vagy — N.... Esquire, at London 's a' t. Az Al-nemesség tagjai még a' Baronetek **) és a'

*) Gentry tulajdonképpen egy olly néposztálya, melly sem éppen az alsó nemességhez, sem a' polgárok közzé nem tartozik, hanem a' kettő közt közép Classist formál, amannál valamivel kisebb, ezeknél nagyobb, belső valóságát pedig átaljában véve tsupán a' titulus teszi, 's nem is örökös. Széles értelemben Gentrynek neveztetik az egész Al-nemesség.

**) A' Baronetek I. Jakab alatt vették lételeket 1612, a' ki mindeneket megajándékozott ezen titulussal, a' kik Irriandiában a' jó rend fentartására 30 katonát tartottak a' magok költségeken; a' honnan mindenik Baronet a' maga tziimerében egy véres kezet visel, mint Irriandia Ulster nevű tartományának tziimerét. A' ki most Baronet akar lenni, jó születésűnek 's 1000 Font jövedelmének kell a' jószágából lennie. Mindazál-

Lovagok *) (Ritter, Knight) is. Ezek olyan titulusok, melyeket a' Király Levelek által ad, de általában semmi elsőség jussával nem bírnak, kivéven személyek megkülönböztetését és az azzal járó tiszteletet. A' Baroneti méltóság örökség szerint való az első szülöttség jussán; a' másik rang ellenben, mellynek sok Londoni 's az udvarhoz szító kereskedők a' tagjai, nem igen nagyon betsültetik. 3) A' tulajdonképpen vett népet teszik a' városi polgárok és a' parasztok; melly utolsók, mivel többnyire a' földek nagy birtokosok kezeikben vannak (ugyan is az Angliai földeket mintegy 35000 familiák birják), ezen birtokosok árendásaik, a' honnan minden kivétel nélkül ugy is neveztetnek (Farmers): ellenben semmit se tudnak a' földtől fizetendő adóról, robotról 's a' t. hanem minden személyes jussokat használnak. Mindazáltal van egy közép Classis, az az, az olyan embereké, a' kik az ő mezei jószágokat tökéletes tulajdonosi jussal birják (Freeholders, Yeomen), vagy, a' kik az ő jószágokat örökség szerint birják adózás jussán (Copyholders). A' polgárok ezen két osztályát együtt Yeomanrynak hívják, 's a' Parlamentumba menendő követek választásában szavok van. A' többiek az uradalmi jószágok árendásai és napszámosok. — A' nép szabadságainak, mellyekről minden Anglus büszkeséggel és tisztelettel beszél, fő kútfejei ezek: 1) Egy Anglusnak se lehet azt megtiltani, a' mi

tal a' jeles tudósok, polgári és katona tisztek is megjutalmaztatódnak ezzel a' méltósággal. Számok 851. Rangjok minden Rittereknél vagy Lovagoknál nagyobb, kivéven a' Nadrágható Vitézeit. A' kereszt nevek előtt Sir, a' családi nevek után pedig Baronét titulust viselnek.

**) A' Lovagi rangot a' Király a' polgároknak, tudósoknak, orvosoknak 's a' t. adja, kardjával az uj vitéz vállára ütven ezen szókkal: Rise Sir (Kelj fel, Ur). Minthogy könnyen meglehet szerezni, nem nagy tekintethen van. Colquhoun a' Lovagok és Esquirek számát 11000-re teszi.

valamelly élébbeni, az az, régibb törvény által nintsen megtiltva; következésképpen a' Státus polgarai a' kormányzék 's az ehez tartozó tisztviselők eránt nem feltételeetlen, hanem tsak a' polgári alkotmány által parantsolt és meghatározott engedelmességgel tartoznak viseltetni; 2) a' tiszti kar és a' nép közt nints olly szembetűnő köz-fal, mint más Státusokban, mivel a' kormányozás alkotmánya több igazgatáshoz tartozó foglalatosságokat bizott a' nemzetre, a' millyenek a' béke-bíróságok, az esküttek törvényszékeik, a' Jury, a' városok alkotmánya 's az a' jus, hogy a' nép minden közönséges tárgyakban jelen lehet; végre 3) a' Státus tiszteinek felelet terhe alatt létek 's az önkényes bészárást megakadályoztató Habeas Corpus.

5. Manufacturái és Fábrikái. Az egész világon sehol se virágoznak ezek annyira, mint Nagy Britániában, a' minek okai nevezetesen ezek: 1) A' polgári alkotmány, mellynél fogva különös be-tsületben tartatnak a' mesteremberek Angliában. 2) Azon sok okos rendelések és Státus maximák, mellyek által a' Nemzet munkássága élesztetik u. m. a' jutalmok, privilegiumok 's a' t. 3) Azon nagy munkásság határa, melly szerént a' Brittusok a' kereskedést a' világ öt részeiben minden akadály nélkül üzhetik, és a' sok Machinák segítségével az egész világnak illendő árron elég portékát tudnak készíteni, sőt némelly tartományt, p. o. Német Országot annyira el is borítnak azokkal, hogy a' hazai fábrikás tellyességgel fel nem kaphat. 4) A' sok és nagy jutalmak, mellyeket esztendőnként nem tsak a' Parlamentum, hanem bizonyos társaságok, sőt egyes gazdag emberek is az uj találmányokért, vagy valamelly mesterség tökélltetéséért kiosztogatnak. Végre 5) az ő műhelyekben készült portékák jósága, és a' készitetlen materialék

oltsósága, melyeket ők minden köz kereskedés nélkül, az első kézből kapnak, ehez járulván még a' nagy fábrikások gazdagsága és hitele is, melyek által ezek a' legjobb materiálékra illendő árron szert tehetnek. Mivészi talentumok ugyan a' Britusoknak a' többi Európai nemzetek felett nints; a' mit megbizonyítanak az Angliában lévő ügyes és alkalmas Németek, a' kik itt felette nagy betsületben tartatnak, és azon sok új találmányok, melyek főképpen ennekelőtte Német Országban tettek. Most már lássuk a' Manufacturákat és Fábrikákat egyenként:

a) A' lenből és kenderből dolgozókat. Ezeknek fő helyek Irrlandia, azután Skóczia, a' hol főképpen Paislyben, Dundenben és Montroseben a' fonál készítés igen nevezetes: Angliában pedig leginkább tsak vászon pántlikákat, és hajó vitorlákat szőnek. 1815 előtt még igen sok fonalat vittek bé Angliába, nevezetesen Prussziai Sziléziából

1814-ben — 45926 mázsát.

1815-ben — 41196 —

1816-ban tsak 6691 — 's azolta mindég kevesebbet. 1822-ben vittek ki $44\frac{1}{2}$ milliom Yards (Anglus réf) vagy 3040529 font Sterling érő vászon néműt Malchus szerint; az ezzel foglalatostkodók száma pedig fél milliomra ment. A' vászon nemük közt igen nevezetes az Irrlandiai fél vászon, melly len fonállal öszve szőtt pamut. A' Belgiumi vászon fejeřitők után legelső Európában a' Perthi Skóczíában. — b) Papirossal több mint 30000 ember foglalatostkodik, kik lehúzáván a' készitetlen materiálét, közel 2 milliom forint érőt készitenek. c) A' Pamut manufakturák felyül mulják a' többi Európaiakat; 1816-ban vólt Angliában 308614 szövő, és 11389 harisnya szövő székek; déli Skóczíában pedig a' szövő székek száma 20000-en, az

azokkal dolgozóké pedig 800000-en felyül vólt, kiknek számok azólta szembetünőképpen megsza-
porodott. Azon 1170881 font pamut, melly 1705-
ben bévitetett, és feldolgoztatott, 1781-ben tsak 5
milliomra, hat esztendő mulva pedig, t. i. 1787-
ben, minekutánna az Arkwright *) fonó Machináí
folyamatba jöttek, 22176887, 1818-ban 125 mil-
liom, és 1823-ban 163307100 fontra hágott fel;
a' portéka árra pedig 29 milliom font Sterlincről,
a' mennyit az 1812-ben tett, 1823-ban 44 mil-
liomra ment, mellynek a' fele külföldre vitet-
vén ki, a' nyereség (lehuzván a' készitetlen materiá-
lék árrát), 37570500 font St. tett. A' kivitel Ke-
leti Indiába 19920602 Yard vólt. Egyébaránt a'
Nagy Británniai pamut manufaktúrák roppant ki-

*) Arkwright Richard egy szegény borbély találta fel 1775-ben, azon nagy fonó Malmokat, mellyek a' Británniai Manufaktúráknak mintegy új életet adtak, és a' mellyeknek köszönheti most is az országló szék a' pamut Manufaktúrákból bájóvó temérdek jövedelmeket, főképpen miólta a' gőz machináé segítsége is hozzá járúl. Az Arkwright machináín font fonal sokkal egyenlőbb, szebb és oltsóbb, mint a' mellyet emberi kezek fonnak. 1799-ben Manchesterben fogadásból egy font pamutból 159 Anglus mértföldnyi †) hosszú fonalat fontak. Egyetlen egy machína 60100 's több fonalakat fon egyszerre. Már 1788-ban olly jó lábon állott a' pamutall való foglalatokodás, hogy 143 vízi és 600 más fonó malmok vagy machináé és 20000 kézi machináé voltak Nagy Británniában, mellyek mellé öszveséggel 160000 férjfi, 90000 asszony, és 100000 gyermekek rendeltettek felvigyázóknak. Ha a' pamut feldolgozására Nagy Británniában emberi kezek kellénének tsupán, ugy az Owen felszámálása szerint 400 millió ember volna arra szükséges. Egy jó machinánál egy gyermek 40 — 50 szál fonalra viselhet gondot; és éppen e' miatt 1812-ben némelly elkezeredett sábríkabeli munkások, nem kaphatván munkát a' sok machináé miatt, öszvekövetkeztek és igen sokat öszve törték 's rontottak. Fő helyek a' pamut Manufaktúráknak Angliában Manchester városa.

†) Egy Anglus mértföld a' szárazon 848, — a' tengeren pedig 977½ Austriai ölet teszen, és így mennyivel kissébb a' német m. f.-nél, melly éppen 1 geogr. m. f. 's 4000 Austriai ölnyi; hát még a' Magyar m. f.-nél, melly még a' Németekénél is nagyobb, ugy hogy 1 Magyar m. f. 1½ geogr. m. f. teszen.

terjedéseket innen legjobban meg lehet látni; 22 esztendőök alatt

1792 - től 1815 - ig a' kivitt portékák tettek
— — — 208 milliomm font Sterl.

1815 - től 1822 - ig $177\frac{1}{2}$ — — —

és így 30 esztendőök alatt $385\frac{1}{2}$ — — —

1822 - től 1823 - ig 22 — — —

e' szerint 31 esztendőök —————

alatt összeséggel $407\frac{1}{2}$ — — —

ebből lehúzáván a' készíttetlen materialé árrát, a'
munkások bérét, interest, harmintzadot, az az

$139\frac{1}{4}$ — — —

lesz a' tiszta nyereség $268\frac{1}{4}$ — — —

Ezen temérdek summában az, a' mi othon el-
fogy, nints belé számlálva. Ez 1823-ban az egész
készítménynek szinte felét tette, vagy 22 milliomm-
ra ment, és ha az első idő szakaszra nézve a' Con-
sumtiót tsak a' kivitel egy negyed részének, a' má-
sodikra nézve pedig egy harmad részének vesszük is,
a' Manufakturák egész készítménnyre $540\frac{1}{2}$ milliomm
font Sterling; lehúzáván pedig ebből a' készíttetlen
materialé árrát 360 milliomm font Sterlinget tenne.

d) Ostyával is kereskedik Anglia; tsak Dániába
1797 — 1803-ig 916 tallér érőt vittek bé. e) Ne-
vezetes Angliában a' serfőzés is, (a' Londoni 19
első Porter és Ale főzők, főztek 1815-től 1816-ig

1415706 Barrel *) Portert

99404 — Alét.

mindössze 1515110 Barrel Sert) va-
lamint a' pálinka főzés is; tsak a' Canon Millsi

*) Egy Barrel Porterben van 36 Gallon, vagy 72 Pottles, egy Barrel
Aleben 32 Gallon vagy 64 Pottles, és így a' fent említett
serfőzők főztek egy esztendő alatt 108292688 Pottleest. Leg-
első Serfőző Barkley, a' ki maga főz esztendőnként 250000
Barrelt (mintegy 50782 Akót). Ebben a' serházban min-

Edinburghnál 80000 font St. esztendei adót fizet, a' honnan lehet a' jövedelem mennyiségét gondolni. f) Dohány fábrikája Angliának kiváltképpen nevezetes a' Liverpooli, a' hol a' vágás, simítás, 's a' t. machinák által megyen véghez, mellyek naponként reggeli 6 órától estvéli 8 óráig 1000 font pipázni való dohányt vágnak, és 3 — 4 száz font portobákat örölnek meg a' legfinomabb liszt formára; Skócziában leghiresebbek az Ayri, Dunderi és Bánffi, — Irlandiában a' Dublini dohány fábrikák. Átaljában véve a' Negy Britániai dohánnyal való kereskedés nem igen nagy kiterjedésű (okait lásd fellyebb). g) Tzúkor főzések: Angliában nevezetesek a' Londoni, a' hol 60 — 70 van; Liverpooli, Warringtoni és Newcastli: Skócziában a' Leithi, Glasgowi, Grenaki, és Burntislandi: Irlandiában a' Dublini. 1822-ben bévittek 5738737 f. St. erő elkészített tzukrot. h) A' fami-
vek közt leghiresebbek a' Londoni asztalos munkák és kotsik, mellyek Keleti Indiában, St. Do-

dent egy machina hajt, mellynek annyi ereje van, mint 30 lónak; mert az ott foglalatostkodó 200 emberek és igen sok lovak tsak a' külső munkákra valók, belől senki sints, mindent valamelly láthatatlan erő teazen mozgásban. Az esztendei adó ettől a' Serháztól 40000 f. Sterl. Az esztendőnként elfogyó ser Angliában és Irlandiában 4 mill. f. Sterlingre tétetik. Közöséges italok a' köz embereknek is Angliában a' Porter, egy neme a' sernok, melly hajdan erős sernek (strong beer) neveztetett; Ale felette kevés fogy el ehez képpst. Ezen két ital közt a' különbség a' szaladtól jő; az Ale szalad igen tsekély melegben száraztatik meg, a' honnan halavány sárgás színe van; a' Porter szalad ellenben nagyobb melegben szárad meg és innen barna színű. Ez a' szén tulajdonság vagy formaság azután a' Sernek barna színt és valamelly kellemetes és keserű ízt ad, melly az inynek kedvesebb 's egységesebb is a' testnek, mint az Ale, melly fejeér színű, szeszes és édes, vagy legalább nem keserű. 1817-ben az alsó Parlamentumban elő adott felzámolás szerint ezek a' Serfözök voltak a' legnevezetesebbek: Barkley a' ki 250 ezer, — Hamburg 168758, — Meux, Reid és a' Társasága 157151, — Wiethbroad és Társ, 151988 Barrelt főztek egy esztendőben.

mingoban és a' Mexikoi városok utzáin is tsörögnek. A' háború előtt 1 millióm f. St. hoztak bé. i) Az ugy nevezett Kelp készítés is, — melyet hamu-sir helyett használnak az Angliai Manufakturák, mivel ezt eleget nem állithat elő Ang. hanem a' keleti tenger mellett fekvő városoktól kénytelen venni, — sok embert foglalataskodtat felső Skócziában, Mull és a' több Hebridi 's Orkadi Szigetekben, egy szóval minden tenger partjain Nagy Británniának, a' hol tsupán tengeri moh nő, melyből készítetik a' kementzében való megégetés által a' Kelp. Ennek fábrikálását a' nép legszegényebb Klasszisa üzi, és 300 Tonna (hordó) Kelp után 200 ember élhet el. k) A' Cudbear nevű festő materiale készítése is megjegyztést érdemel Angliában Liverpoolban, Skócziában Glasgowban, mely utolsó helyen olly nagy lábon áll, hogy az ahoz szükséges hugy minden nap többre megy 2000 Galonnál (mintegy 4000 itze), és esztendőnként 800 f. Sterlingnél többre kerül. Mivel pedig már az ahoz megkívántató bőr-moh ben az Országban elfogyott; tehát már most Svécziából szállitják azt hajókon Glasgowba. l) Szalma kalapokat másunnan kap; 1794 — 1804-ig 65133 $\frac{3}{4}$ tutzetet vittek bé. m) Posztó Manufakturák: ezekre nézve is felyül mulja Nagy Británia a' többi Európát; 8 mill. f. Sterlingről, a' mennyire még a' XVI. Században alig ment a' készitménnye, 1800-ban 19 mill. — 1812-ben pedig 26 mill. f. Sterlingre ment, és többen foglalataskodtak azzal 500000 embernél, a' kik 1 $\frac{1}{2}$ mill. mázsa gyapjút dolgoztak fel, mellynek ötöd-része külföldi. Az 1822-ben kivitt gyapjú nemű portéka árra 5 $\frac{1}{2}$ mill. f. St. tett. — Gyapjú Szőnyegetek készitnek, de nem olly szépeket, mint a' millyenek a' Frantzia Országiak, Wiltonban és Kidderminsterben. A' legtöbb gyapjú Ma-

nufakturák vannak Halifax táján a' Yorki, Norwichban a' Norfolkki, és némelly helységekben a' Lancasi Grófságokban, 's Kendalban Westmorelandban. A' harisnya, sipka, lájbli, kesztyű és nadrág matéria kötés is fontos Angliában, főképpen Leicesterben, Nottinghamban, Hinkleyben, Norwichban és Kendalban; Skócziában pedig Aberdeenben. A' gyapjú Manufakturákat is igen sok fonó, szövő és posztó nyíró machinák mozditják elő, mellyeket hasonlóképpen víz vagy gőz hajt és teszen mozgásba; tsak a' machinákra fordított töke pénz 3 mill. f. Sterlingre megyen. n) Kalapjaik legfinomabbak, legjobban készültek és legtartósabbak; esztendőnként 4 mill. darabot készítenek, mellyből ki is visznek: nevezetes fábrikai: a' Londoni, Olddeti, Stockporti. o) Selyem Manufakturák: ezekre nézve is szinte első Nagy Británia Európában, és tsak nem felyül mulja Frantzia Országot is, melly a' mult Század kezdetétől a' legujabb időkig első volt Európában ebben a' tekintetben, sőt most is az, készítményeinek jóságára és szépségére nézve. Legnagyobb selyem malom a' Derbyben lévő, mellyben egy vízi kerék sok ezer motólákat mozgat, úgy hogy minden körül fordulásával 94000 réf selyem motoláltatik le és sodortatik tzeránvá, melly 24 óra alatt 318 réfet ad. Legnevezetesebbek Angliában a' Spittlefieldsi Londonnál, a' Canterburyi, Conventryi és Nottinghami; Skócziában az Edinburghi, Glasgowi és Paislyi. 1806-ban volt a' selyem mívesek száma öszveséggel 65000 a' mívek árra pedig 2700000 f. St. tett. Mostan a' készíttetlen és feldolgozott selyem mennyisége 2 mill. font, az abból készült portéka árra 10200000 f. St. Az Angliai selyem drága, mivel másunnan kell azt béviani; 1820-ban 966559. — 1821-ben 1333547.

1822-ben 1406807 f. Sterlingre ment a' készíttetlen selyem bévitele. p) Bőr fábrikái is felette virágzók és a' nemzeti szorgalmatosságnak fő ága. 1806-ban volt a' Nagy Britániában készült bőrök árra 10500000 f. St. 's a' munkások száma 241818. 1812-ben 15 milliomm f. St. tett amaz, ide szám-lálván a' nyers bőrök árrát is, az az: 3 mill. f. St. — Angliában készül a' legerősebb és legtartósabb fontos talp; a' legnyújthatóbb és legpuhább tzipőknek és tizmáknak való borjú bőr, leghiresebbek ezek közt a' Southwarki és Bristoli borjú bő-rök; továbbá a' legbetsesebb kesztyűnek való bő-rök, nevezetesen Worchesterben, a' hol 10000 ember foglalatoskodik az efféle bőr készíttéssel; végre a' legjobb dobbőrök. Legjobb és legszebb tsizmák a' Londoniak (a' Párisiakkal együtt); leg-ditséretesebbek az oda való nyergek is Európában, ugyan ott szép és igen tsinos pugillárisok és tsudál-kozásra méltó keménységű, finomságú és átláttzó bőr pixisek is készíttetnek. q) Szappant főznek 5200000 f. St. érot, mellynek főzésére 900000 f. St. kívántatik. r) Betses barna vagy Sepia tust *) is készítenek; nem külömben jó Indiai sárga szint **) a' tehenek vizelletéből készült só által; hal'sirt tsethalból és tengeri borjúból; — hires sajtot a' Chesteriek és Chedderiek. s) Csak nem olly nagy kiterjedésűek, mint a' pamut és gyapjú Manufak-turák, az értzekből dolgozó fábrikák, mellyeknek hazájok igazán szólván Nagy Británia. Legnagyobb

*) A' tenta hal (Sepia) a' mint tudva lévő dolog, ha vesze-delemben forog vagy elakarják fogni, valamelly nedvességet ereszt ki magából, hogy ez a' vizet elzavarositván, észre ne vétessek. Az Olaszok valamint az Anglusok 's Frantziák is megtudják fogni még minekelötte ezt a' nedvességet kieresz-tené; azután megszáraztják 's kereskednek vele. A' Sepia tust a' legjobb barna szín.

**) Ennek legnagyobb mestere egy Ackermann nevű Londoni mi-vész, a' ki ezen az úton a' legszebb arany szint állítja elő.

vasöntés a' Carroni Skóciában, mely 15000 embernek ad dolgot, és minden héten 800 tonna kőszemet és 400 tonna vaskövet 's értzet emészt meg; ebben a' legkisebb vas portékától kezdve az ágyúkig (mellyeket az újabb esztendőkből némelykor 5000 darabot is adott) mindenféle vas neműt öntenek; innen veszik neveket a' Carronad nevű ágyúk is, melyeket most a' hajókon közönségesen használnak. Legjobb az Angliai vas pléh minden más Országok felett; nem különben a' vas és atzél drót és tők is legjobbak és legfinomabbak. Sehol se is használják a' vasat annyiféleképpen, mint Angliában, mivel itt nem csak vas kerék vágásokat, ház fedeleket és egész házakat, hanem malmokat hidakat, hajókat és árbotzfákat is csinálnak vasból; sőt Londonban már az uttzákat is meg próbálták öntött vassal kirakni. A' közönséges atzélon kívül van még öntött atzéljok is az Anglusoknak, a' mit ők találtak fel; ez nem egyéb, mint közönséges, igen nagy melegben, a' levegő kirekesztetvén megolvasztott atzél, mely által ez sokkal finomabb tulajdonságot kap. Azon elsőségnek, melyet az Angliai kés és atzél munkák a' többi Európaiak felett nyertek, ezen öntött atzél a' fundamentoma. — A' fábrikák fő helyeik: legjobb reszelőket csinálnak Prescottban, Scheffieldben, és Birminghamban, ezek minden más országbelieknél vágásokért, 's keménységeikért betsültetnek többre, mivel még a' rugó keménységű atzél is jól ki lehet vele reszelni, a' mi a' fűrészek készítéseiben és élesítéseiben nagyon megkívántatik; — legjobb késeket és ollókat főképpen Scheffieldben (itt van egész Európában a' legnagyobb kés fábrika), Sohoban, Salisburyban és Birminghamban, a' hol 2½ Pence árrútól 8 Guineeig felmenő betsű mívek készítettetnek; olyan kés, mellynek a' nyelében 30 féle eszközök vannak, ép-

pen nem ritkaság, de nem is tud egy nemzet is
 olly keménységet adni a' maga atzél portékáinak,
 főképpen késeinek, seborvosi eszközeinek, 's met-
 sző vasainak, mint az Anglusok. Legtöbb sarlót,
 kaszát és szalma 's szénavágó kést tsinálnak Sheffield-
 ben és ennek környékén, a' hol 51 fabrikások van-
 nak. Fegyver-Fabrikái is legjelesebbek, főképpen
 a' Birminghami, Londoni, Sheffeldi és Bridgen-
 orthi. Ágyú öntő fabrikái vannak Wolwichban,
 New-Willey-Furnageben Brosleynél, — Skócziá-
 ban Carronban. — A' réz fabrikái is legelsők Eu-
 rópában, nevezetesen a' Birminghamban, a' hol
 van olly fabrikás, a' ki tsak egy héten 1000 f. St.
 ad ki munkás bért, és a' Bristolban lévőek, az ide
 való sárga réz drótok és más réz nemük magok egy
 nevezetes ága a' kereskedésnek. Az ezüst formán
 kitsinosított (Silberplattirt) portékák is a' legna-
 gyobb tökéletességre Angliában vitettek, még most
 is első ezekre nézve Sheffield Európában, a' hol
 ezerféle formákban készítettnek; tsak 1790—1798-
 ig 1211467 mázsa és 6 mil. f. St. érő vitetett ki
 a' külföldre. A' mathematikai, phisikai és optikai
 eszközök hazája is Anglia, itt pedig London, mel-
 lyek az egész Európában legtöbbszörre betsültetnek;
 hasonlóképpen legszebbek a' nyomtató betűi is,
 mellyeket John Baskerville vitt legnagyobb töké-
 letességre. Az arany, ezüst és pompára tartozó mí-
 vekre nézve is fő helyet érdemel London; órát
 legtöbbet és igen jókat tsinálnak Londonban, Le-
 verpoolban és Conventryben. Pénz verő házainak
 mennyiségére nézve utánnok van Frantzia, Né-
 met és Orosz Országoknak; mindazáltal a' pénzve-
 rés tökéletessége Angliában ment legmagosabb
 pontra, a' Boulton által 1788-ban Sohoban Bir-
 mingham szomszédságában felállított pénzverő
 malomban, melly egy gőz machina segítségével 8

préseket hajt; ezek közül mindenik egy minuta alatt 65, és így a' 8 egy órában 31200 darab Pen-cet ver; a' felvigyázásra tsak 12 — 14 esztendőös gyermekek szükségesek. Törvény szerént tsak To-werben volna szabad pénzt verni, hanem vannak egyes személyeknek is pénz verő műhelyeik, a' kik idegen Státusok számokra vernek pénzt, most ugyan nem igen, mivel Státus bünébe keveredik az a' pénzverő, a' ki ellen valamelly Fejedelem panaszt teszen. — A' vas fábrikákban 300000 emberek dolgoznak, kiknek készitménnyek $16\frac{1}{2}$ mill. a' sárga, veres réz, ón és tzin mivek $4\frac{7}{10}$ mill. a' nemesértz munkák végre 4 mil. és így az értz fabricatumok öszveséggel 29 mil. f. (Sterlingre betsültet-tek 1812-ben. Galletti szerént a' vas és atzél portékák betse tett 21 mil. f. St. a' munkások pedig 330000 voltak 1821-ben. t) Festékei: görög tzeruzat (Bley-weis) ád Nottingham; miniomot hasonlóképpen nagy mennyiségben. u) Üvegei a' legjobbakkal közöl va-lók Európában, legjelesebbek a' Londoni és St. Hel-lensi fábrikák; 1812-ben ment az üvegek betse 2 milliom f. Sterlingre, a' mi azolta a' több fábrikákkal együtt bizonyosan nevedett. Tükör fábrikái van-nak Liverpoolban, Bristolban és Londonban. x) Fe-hér agyag (Steingut) edénnyei legszebbek, 's legerő-sebbek; portzellán edény, de kevesebb amannál, ké-szittetik (Londonban, Worcesterben, Derbyben és Skócziában; Wedgwood *) vagy fejer agyag fáabri-kák vannak Staffordban, Burslemben, Derbyben, Leedsben, Bristolban, Neucastleben és Glasgow-ban, melyek $2\frac{1}{2}$ mil. f. St. érőt készitnek; téglát

*) Wedgwoodnak neveztetik a' fejer agyag (melly apróra öszve-tört, és pipának való agyaggal öszve elegyített, tüz kővekből készittetik) a' feltalálójától Wedgwoodtól, a' ki egy szegény Fazekas volt a' Staffordi Grófságban. Fábrikáját Etruriának nevezte, mivel eleinte tsak régi, főképpen pedig Etruriai edényeket készített abban.

is vet esztendőnként 700000 f. St. árrút. — Mint-hogy pedig Anglia és Frantzia Ország azon két nevezetes Státus Európában, melly egymással mintegy vetelkedni láttatik, imé ide iktatom Malchusnak azon tábláját, melly mind a' kettő Manufaktúráinak és Fábrikáinak állapotját elő adja.

	Nagy Britanniában pénzbeli árrok		Frantzia Országban pénzbeli árrok	
	a' készítet- len mate- riáléknak font Ster.	a' készít- mények- nek font Ster.	a' készítet- len mate- riáléknak Frank	a' készít- mények- nek Frank
A' Pamut manufaktu- rákban - -	6000000	23000000	78000000	113000000
Gyapju - manufak- túrákban - -	8000000	18000000	93333317	144794615
Vászón - - -	7000000	13000000	55699000	187097009
Selyem - - -	1000000	2000000	45560000	62000000
Bőr fábrikákban	3000000	12000000	41000000	42696300
Értz mivek fábrik.	2000000	6500000	67420678	164971419
Pompára való (Ga- lanterie) és	— —	— —	16000000	22000000
Óra fábrikákban	1100000	2000000	9450000	8050000
Értz (Bronze)mi - vekben - -	— —	— —	17000000	18000000
Üveg fábrikákban	600000	2000000	6800000	13700000
Portzellán, és fél portzellán (fa- yence) fábrik.	400000	2500000	4000000	21500000
Tégla vetésben -	500000	700000	4000000	13500000
Szappannál - -	4300000	900000	24000000	900000
Chymiai fábrik.	960000	1500000	8000000	18320000
Puskaper fábrik.	215000	300000	— —	— —
Festő és lakírozó míveknél - -	400000	500000	25117950	24000000
Paszamánt munkák.	300000	500000	2000000	5000000
Tzukur főzésnél -	3018000	250000	40067479	15071431
Papiros Fábrikák.	200000	2200000	5500000	26200000
Muzsikai eszközök	60000	200000	20000000	23000000
Gőz machináknál	2000000	500000	— —	— —
Dohány fábrik.	200000	300000	16200000	5700000
Kotsi fábrikák.	150000	800000	— —	— —
Szalma neműknél	75000	500000	— —	— —
Jószagú portékáknál (parfumerie) -	— —	— —	— —	13000000
Keményítőnél -	— —	— —	— —	6000000
Sernél, pálinkánál, alma bornál. -	16850000	3450000	84000000	71257812

Az Angliai mívelnek ez a' betsek ugyan 1812-ről való, a' Frantzia Országiaké pedig 1818-ról, a' miolta mind a' két Országban a' Manufakturák és Fábrikák megnagyobbodtak, és több matériálét dolgoznak fel; a' készitmények betse mindazáltal ugyan azon erányban nem nevedett, mivel mennél több a' mív, annál oltsóbb az; ha tehát ezt az erányt (proportio) a' mostani állapotjokra alkalmaztatjuk a' Nagy Británniai és Frantzia Országi fabrikáknak és Manufakturáknak, lesz Nagy Británniában a' készitetlen mível betse 58228000 font St. Frantzia Országban pedig 663148333 Fr. vagy 26525937 font St.

A' Manufakturákból és fábrikákból bévett nyereség az elsőben $93\frac{2}{5}$ milliom f. St. az utolsóban 1027858586 Fr. vagy 41114343 f. St. mind a' két-tő együtt, u. m. a' matériálék árra és a' nyereség Nagy Británniában 151628000 f. St. Frantzia Országban 1691007019 Fr. vagy 67640280 f. St.

E' szerint ugy van a' matériálék árrok Nagy Británia és Frantzia Ország közt, mint $58\frac{1}{4}$ $26\frac{1}{2}$ -hez, a' nyereség mint $93\frac{2}{5}$ $41\frac{1}{10}$ -hez; a' fábrikálás egésze öszveséggel mint $151\frac{3}{4}$ a' $67\frac{3}{4}$ -hez. A' két Státus népességével ezt öszve hasonlítván, Nagy Británniában minden személyre egyenként véve jó az egészből $7\frac{1}{10}$ f. St., a' nyereségből $4\frac{1}{5}$ f. St. — Frantzia Országban pedig teszen az első 55 Fr. vagy $2\frac{1}{5}$ f. St. az utolsó $33\frac{1}{3}$ Fr. vagy $1\frac{1}{2}$ f. St. mellyből a' munkások bére (main d' oeuvre) 844 mill. Fr. vagy $33\frac{3}{4}$ mill. f. St. Végre Nagy Británniában 1575247 familiák, és így a' népességnek $\frac{1}{3}\frac{5}{4}$ része foglalatoskodik a' Fábrikákkal 's mestersegekkel, és ezen erányra nézve is hasonlóképpen jóval felyül mulja Frantzia Országot Anglia.

6. Kereskedése. Nagy Británia erre nézve is, valamint Manufakturáira és Fábrikáira nézve

minden más Európai nemzeteket felyül mul. Még 1701ben a' bévitel 5569952 f. St. és a' kivitel 6449594 f. St. 1822-ben pedig amaz 34305985 és az utolsó 56963134 f. St. tett. Átaljában véve a' kivitel következő mértékben nevedett:

a' 9 háborús eszt.	1793-tól	1802-ig	30760000	f. St.-re.
a' 10 — —	1802-től	1812-ig	42145000	— —
a' 7 békeeséges eszt.	1815-től	1822-ig	53952000	— —

A' bévitel fő nemei a' Manufaktúrákban, és Fábrikákban szükséges készíttetlen mivekben áll, melyeknek mennyiségek szüntelen nevededik, a' mint ezt a' következő tábla elő adja. A' harmintzadok tabellái szerint ugyan is bévitetett:

	1820-ban f. St.	1821-ben f. St.	1822-ben f. St.-értő
Len — — —	763478	1013147	1250000
készíttetlen selyem	621384	935000	1000000 *)
megfont selyem —	345175	398547	406807
pamut — — —	5000000	kevesebb	6169300
finom gyapjú —	575494	671754	sokkal több
tzukor — — —	—	5552768	5738737
Rhum — — —	—	617245	620471
Tea — — —	— 2375000	3014000	3073110

A' kivitt Manufaktumok és fabrikátumok árrok pedig volt:

pamut portékák —	16600000	20500000	21639000
gyapjú — — —	—	4300000	5500000
vászón — — —	1547000	1935000	2300000
selyem — — —	—	118000	136000
értz fabrikátumok —	960000	1025000	1059000
elkészített (raffinirt) tzukor —	1400000	1800000	1700000

a' kivitel összeséggel	32923000	37818000	40194000
font St. tett, mely 1824-ben	—	50758808	font Sterlingre
hágott fel.	—	—	—

A' világ részek szerint vévén, a' melyekbe kiviszik, vagy a' melyekből béviszik a' Brittusok portékáikat, 1816-tól 1822-ig esik a' bé- és kivitel egészéből és pedig:

*) Ez azolta felette megszaporodott. 1821 2638560 — 1822 pedig 4210076 f. St. árrú selymet vittek be, melynek egy harmad része Indiai.

	a' kivitelből: f. St.	a' bevitelből: f. St.
Európára - - - - - ide számlálván Irlandiát, és a' Frantzia partokon lévő szigeteket - - -	27582814 $\frac{1}{2}$	8348075.
	4104446	4696155
1822-ben pedig - - -	51687260 $\frac{1}{2}$	13044208
Ásiára átaljában - - -	54315028	13432797
1822-ben tsupán - - -	3219446 $\frac{1}{2}$	7119151 $\frac{1}{2}$
Afrikára átaljában - - -	4100693	5122993
tsak 1822-ben - - -	531512 $\frac{1}{2}$	267869 $\frac{1}{2}$
Amerikára átaljában - - -	682046	274744
1822-ben - - -	17709662 $\frac{1}{2}$ *)	14042947 $\frac{1}{2}$
	18472793	14600635

Ezen mindegyik világ részével való kereskedés tabellájából kiki láthatja, hogy tsak az Ásiával való kereskedésében veszt Anglia; az Amerikával való szinte egyforma; és hogy az Európára nézve a' kivitel a' Británniába való bevitelt két annyinál többször felyül haladja. Az Európai Státusokkal való kereskedését Nagy Británniának a' mi illeti, imé itt következik:

	kivitel oda: f. St.	és bevitel onnan. f. St.
Orosz Országgal 1815-től 1822-ig átaljában véve esztendőnként - - -	- 2188655	2264753
1822-ben - - -	- 1219778	2555423
Svédziával 7 esztendők alatt átaljában - - -	- 201665	144592
tsak 1822-ben - - -	- 130967	130080
Dániával és Norvégiával 7 eszt. alatt átaljában - - -	- 453198	204251
1822-ben - - -	- 363772	110706
Prussziával 7 esztendők alatt átaljában - - -	- 1014678	652092
1822-ben - - -	- 747184	490513
Német Országgal (nevezetesen Hannoverával, Meklenburg- gal, Oldenburggal, a' Hansa városokkal, Helgolandal) 7 eszt. alatt átaljában - - -	- 8687778	674416
1822ben - - -	- 9038536	728068

*) Az Amerikába kivitt portékák közé azon pengő pénz is belé számláltatik, melyet főképpen a' déli Amerikaiak Angliától költsönöznek, 's mely pénz a' vámlajstromokban

kivitel oda : és bevétel onnan.
f. St. f. St.

Jegyzés. Ez nem mind Német
Országban fogy el, hanem né-
melly része csak keresztül vi-
tetik Austriába, Lengyel Or-
szágba, Helvétziába 's a' t.

Belgiummal átaljában	-	-	4820964	997296
1822-ben -	-	-	3858061	1079923
Frantzia Országgal átaljában	-	-	1330023	738116
1822-ben -	-	-	1184189	862200
Portugalliával átaljában	-	-	1955418	510522
1822-ben -	-	-	2659549	505216
Spanyol Országgal átaljában	-	-	638455	872143
1822-ben -	-	-	514653	827561
Gibráltárral és Máltával				
átaljában -	-	-	2294004	154548
1822-ben -	-	-	3320777	133450

Ezen a' nagy mennyi-
ségen senki meg ne ütköz-
zön, mivel Gibráltárt úgy
kell nézni, mint a' Spa-
nyol Országba belpatni
szokott portékáknak lerakó
helyét és Máltát, mint a'
Jóniai Szigetek el és Gö-
rög Országgal való keres-
kedésnek közép pontját.

Olasz Országgal *) átaljában	-	-	3470212	852152
1822-ben -	-	-	5280575	1108635
A' Török Birodalommal				
átaljában -	-	-	695906	302559
1822-ben -	-	-	972447	386862

Kereskedését: A) a' belsőt előmozdítják a)
a' sok csatornák, vas-kerekvágások, jó ország-
utak, mellyek a' fő és kereskedő városokat és
a' tengereket egymással öszvekötik. Az Angliai
9 nagy országutak első egész Európában. A'
fent említett vas-kerekvágások is igen fontos ta-

Kivitelnek jegyeztetik fel. Így p. o. 1822-ben 3800000; et-
től az esztendőig fogva 1824-ig (bérekesztőleg számlálom)
16330000 f. St. vitetett ki oda, mint költsön felvett pénz,
azon Summákat kivéven, mellyek bizonyos kereskedés végett
csak ugyan Amerikába vitettek.

*) 1821-ig a' kereskedésben Olasz Orzágnak volt haszna, azolta
pedig az Anglusokra nézve lett kedvező, a' mellynek okát a' sok
költsön felvett pénzben kell keresni. Csak a' két Siciliai Ki-
rályság 1821-ben, 1822-ben és 1824-ben 2665000 f. St. köl-
tsönözött Angliától.

lálmannyok az Anglusoknak; ezek öntött vasból vannak (Fron Railways vagy Roads), és 4 ujni magosságra vannak a' föld felett; felső oldalok hupályos; ezeken felyül van egy lapos állás kerekkel, mellyek a' kerek vágásba éppen befé illenek. Erre az állásra helyheztetik a' szerket, melly azután az állással együtt odébb megyen. Az egész mind öszve is tsak $\frac{1}{3}$ részébe kerül egy csatornának, a' malmokat el nem rontják, és egy ló 10 ló szolgálatját megteheti. b) A' kereskedő hajók, mellyeknek számok 1822. 24,642 volt 's általok 2,286,319 Tonna (egy Tonna 20 mázsa) portéka szállittatott szerte szét. A' Britániai kikötő helyekbe evező hajók 1820—1822-ben $2\frac{1}{2}$ miliom Tonna portékát vittek bé, és a' mellyek kimentek, azokból 2,300,000 Tonnányit vittek ki. A' hajók közzül a' Londoni kikötő helybe 16,000 hajó bé- és ugyan abból 8500 kievezett. Colquhoun szerint most a' Britániai hajók számok 28,061, 3,160,293 Tonna terhel, és 184,352 emberrel. c) A' Bankók, mellyek közt, sőt egész Európában is első a' Londoni nemzeti Bankó. Ezt 1694. az Országlószék jóvá hagyása alatt egy kereskedő társaság állította fel, hogy a' benne lévő summával, melly először tsak 1,200,000 f. St. tett, hanem azután mindég jobban jobban nevedett, arannyal és ezüstel kereskedést üzzön, és a' belé tett pénz mennyiségéhez képpest czédulákat botsáthasson ki és hozhasson forgásba; hanem a' czédula tulajdonosa kívánságára azokat béváltsa. Ezen utolsó köteleztetést mindazáltal nem vihette a' Bankó mindég véghez, sőt a' XVIII. század utolsó tizedében a' pengő pénz fizetésre nézve ugy megszorúlt, hogy az elenyészéshez közel volt, a' mit ama nevezetes parlamentumi végzés háritott el,

melly 1797. Bank - Restrictions - Bill név alatt tétetett esmeretessé. Ez által a' Bankó a' közönséges békeség megkötéséig meghatalmaztatott, minden kész pénzben való fizetéseinek megszüntetésére, és hogy legfeljebb egy font Sterlinget érő czédulákat botsáthasson ki. A' Francia Revolutio után békövetkezett háború, a' nemzeti adósságnak az Országlószék által a' Bankótól felvett költsönözések miatt való nagyra nevékedése, az ő czéduláiknak az egész Ország kereskedésébe való befolyása mindazáltal a' békeség után is esztendőről esztendőre mindég elhalasztották a' Bank - Restrictions - Billt, míg végre 1819-ben egészen eltöröltetett. Mostani állapotja igen kedvező és a' tőke pénze 25 mil. sőt némelyek által 30 mil. f. Sterlingre tétetik; de az általa forgásba hozott Bankó czédulák is az utolsó 20 esztendőkkben 12 miliomról 28 mil. f. Sterlingre szaporodtak, és több ízben 30 miliomot tettek. — Ezen kívül vannak még Nagy Britanniában 4 privilegiált Bankók, 3 Skóciában, 1 Irriandiában: Privat-Bankók Londonban 72 Angliában 659. — Skóciában 72 Irriandiában 66 mind öszve 869, melyeknek tőke pénzek 40,700,000 font Sterlingre betsültetett. Pénzváltó házai is (Börse) számosan vannak minden nevezetes kereskedő városaiban, főképpen Londonban.

B) A' külsőt elő mozdítják a) a' számos bátorságosító vagy kár mentő (assecuranz) társaságok; b) a' sok külföldi kereskedést előmozdító Konzulságok; c) a' más nemzetekkel való egyezések (Tractatus); d) a' kereskedő társaságok, mellyek és minden Európai társaságok közt legelső a' keleti Indiai, melly a' legrégebb's leghatalmasabb. Ez a' maga munkásságát 72,000 f. Sterlingel. (egy actia vagy részes sors 50 f. St.

volt; az az: mindenik tagnak annyit kellett a' kasszába bétenni, a' ki a' társaságba béakart állani) kezdte el, és most 28—30 ezer □ mf. birtoka van 40—41 némellyek szerint 60—66 söt 70 miliom lakosokkal, kiktől 17 miliom f. St. esztendei Státus jövedelmet veszen bé. Hadi ereje 150,000 emberből áll, kik között 118 Bataillon gyalogságot és 16 Regiment lovasságot az oda valók tesznek és tsak 3 Regiment Európai születésű katonái vannak. Ezenkívül polgári alkotása is fényes van az Indiai társaságnak, vannak ugyan is kormányozói, birái, követei az Indiai udvaroknál, kintstár és más tisztjei. 1814-ben ment özveséggel a' tisztek száma 201,477-re u. m. 15,564 polgári és 160,000 katona tisztekre, kik között 20,000-et az Európaiak tettek; a' hajós seregnél lévő tisztek 913-an, és a' hajós legények 25,000-en voltak. Ezen sok tisztek, kik közzül a' fővebbek napkeleti pompával élnek, az igazgatásban lévő rendkívül való tsalárdságok és alattomos lopások's az Indusokkal viselt sok háborúk szülik a' mindég többre menő deficitet (hiánosságot) a' társaság kasszájában. Ezt a' hiánosságot esztendőről esztendőre uj meg uj költsönözésekkel takargatják, és a' kereskedés költsön vett pénzel üzettetik. (Lásd Polit. Jour. 1819. Jul. 583 oldal.) Ez a' roppant és példa nélkül való kereskedő társaság 24 Londonban lakó kereskedők közbevetetlen igazgatások alatt van, mellyre tsak azok választathatnak, a' kiknek 2000 f. St. actiái vannak a' kasszában, és hivataljokat tsak 4 esztendeig viselik. A' fő kormány egy a' Királytól kinevezett igazgató Biztosság vagy Commissio (Board of Controul) kezében van, mind a' polgári mind a' katonai dolgokra nézve; minden hivatalos leveleket vagy

parantsolatokat: elébb ez hágy jóvá, és ha a' szükség kívánja meg is változtatja azokat; a' hadat és békességet illető dolgokban pedig senkit se kérd meg. A' fő hivatalbélieket a' Király erősíti meg, a' fő kormányozók kinevezése pedig egyenesen ő tőle függ; valamint valamelyiknek a' hivatalból való kitételése is. Indiában magában a' többi előlülőségek a' Kalkuttai Kormányzók alatt vannak; de ez se indíthat megtámadó hadat maga fejétől. A' kereskedés egyébaránt egyenesen a' társaságtól függ. 1814-ben a' társaság szabadság levele egy Parlamentumi határozás által ismét megerősített 20 esztendőre; mindazáltal az egyedül kereskedés (monopolium) tsak Chinából és Chinába maradt meg nálok, a' szabad kereskedés pedig akárkinek megengedett az ő kelet Indiai birtokaikban. Ezen kívül vannak még más kereskedő társaságai is Nagy Britanniának: u. m. Afrikában a' Sierra = Leonai, a' déli tengeren a' Hudsonsbayi, a' Levantai *), keleti tengeri, — Orosz Országi és Hamburgi társaságok; e) a' jó kereskedésbeli törvények, ilyen és legnevezetesebb a' többek közt a' Cromwell Oliviertől 1651. hozatott és II. Károlytól 1660-ban

*) Levantának neveznek az Anglusok és Hollandusok minden Európai, Asiai és Afrikai tartományokat, melyeket a' földközi tenger veszen körül. Az Olaszok mind azon tartományt értik alatta, a' melly nekik keletre az Adriai tenger, az Archipelagus, és közép tenger mellyékén, Dalmáciától Asiában az Eufrates, és Afrikában a' Nilus vizéig fekszik, az itt lévő szigeteket is ide értvén. A' Francziák ezeken kívül ide számílják még Olasz Országot és Afrika északi partjait is. Legszorosabb értelemben értetnek alatta az Archipelagus és a' közép tenger mellyéki tartományok napkelet felé, egy felől Konstantinápolyt, más felől Alexandriát is hozzájuk értvén, melly városokon kívül még Smyrna, Aleppo és Sálóniki (a' régi Thesalonica) is mint Levantai kereskedő városok nevezeteseek. Szó szerént Levant napkeleti tartományokat jelent.

megerősített hajókázás törvénye, melyet valóban úgy lehet nézni, mint az Anglia tengeri erejének és az egész világra kiterjedő kereskedésének talpkövét. Ez elfoglalás (Confiscatio) büntetése alatt megtiltja minden idegen hajóknak a' Nagy Britániai akármelly kikötő helybe való béevezést, melyek nem a' magok tartománnyoknak természet vagy mesterség míveivel vannak megterhelve; ellenkező esetben pedig bémehetnek, de semminémű Angliai portékával hajójokat meg-
 rakni az idegen kereskedőknek nem szabad. Sőt magának a' Brittusnak sem engedtetik meg még az is, hogy külföldön épített, és megvett hajót használjon kereskedésében; a' hajónak Angliában kell tsináltatni, a' hajósnak, a' kormányosnak és a' rajta lévő hajós legények $\frac{2}{3}$ részeknek is született Brittusoknak kell lenniük. Ezen rende-
 lése által Cromvell először tsak a' Hollandusoknak akart ártani, kiket, mivel a' Stuártoknak pártjokat fogták, nem szenvedhetett, sőt gyűlölt, 's főképpen a' tengeri kereskedésben, melyre Nagy Británia természeti fekvésénél fogva alkalmas, részt venni; de hozzá járulván a' kereskedésben tett óriási lépései, még azt is elérte az által Anglia, hogy most a' mívek hajón való szállítások egészen az ő kezében van, legalább a' legnagyobb kereskedést Európában a' Britániaiak üzik. f.) Egy fő kereskedő Collegium, vagy a' legtapsztaltabb kereskedőknek társaságok, a' kik a' kereskedés folyamatjára 's virágzására ügyelnek.

7. Kereskedő városai: leghíresebb kereskedő város mind Európában, mind Európán kívül London, a' Themse vize mellett Angliában; ez üzi $\frac{2}{3}$ az egész Nagy Britániai kereskedésnek, és esztendőnként 15—16 ezer hajókon és mintegy 40 ezer szekereken körül belől 120 mil. f.

St. érő holmit visznek ki és bé oda. Még 1590-ben a' Londoni 4 leggazdagabb kereskedőknek tsak 400 f. St. vagyonyok volt. Az uj vámház 480' hosszú, 100' széles; a' legnagyobb szoba benne 190' hosszú, 76' széles és 650 tisztek és 1050 szolgálk számokra van alkotva. Londonon kívül legjelesebb kereskedő városok még Angliában: Liverpool, Hull és Bristol; ezek után Portsmouth, Plymouth, Falmouth, Yarmouth, Birmingham, Scheffield, Manchester, Leeds, Newcastle, Withehaven, és Bedford; Skóciában: Edinburgh, Glasgow, Leith, Grenak, Perth, Dunder, New-Aberdeen és Inverness (fő város helyek a' hegyi Skóciaiaknak); Írlandiában: Dublin, közép pontja az egész oda való kereskedésnek, Londonderry, Waterford, Belfast, Limerick, és Cork az Angliai hajós nép vágó szinje.

8. Kikötő helyei vannak Angliának: Londonban, Harwichban, Yarmouthban, Lynnben, Hullban, Lancasterben, Liverpoolban, Prestonban, Sunderlandban, Withehavenben, Dowerben, Chattamban, melly a' Királyi hajós sereg fő stációja, Gravesandban, Brightonban, Southamptonban, Portsmouthban, Plymouthban, Dartmouthban, Bristolban, Pooleben; Valesnek; Pembrokeben, Caermathenben, Swanseyben, Cardiganban, Harlechben, Flintben; Skóciának: Edinburghban, Glasgowban, Prestonpansban, Dunderben, Invernessben, Cromartieben, Wickben; Írlandiának: Leinsterben, Wicklovban, Wexfortban, Droghedában, Belfastban, Londonderryben, Down-Patrickban, Sligoban, Galwayban, Waterfordban, Corkban, Youghallban, Kinsaleben.

9. Pénze mennyisége: A' III. György ural-
kodása kezdetében 1760 a' három országban
völt 25 mil. f. St. aranyban; 14,823,575
font ezüstben és így öszveséggel 59,822,575 f. St.
1760-tól 1810-ig (lehúzáván azon
30 mil. fontot, melyből tsak
könnyebb Guineek verettek újra)

aranyban - - - 56,723,491

és ezüstben 63,599 f. és így általjában 56,787,090

1817 és 1818-ban aranyban 7,137,710

1819-től 1825. végéig hasonlókép-

pen aranyban veretett - 15,236,379 f. St.

és így az egész Summa teszen 128,984,752 f. St.

Mind e' mellett is Nagy Británniában (Orosz
országot kivéven) legkevésébb pengő pénz van
forgásban, némellyek szerint tsak 33 mások sze-
rént éppen 24 mil. f. St. aranyban és ezüstben:
de sehol se elevenebb még is a' pénz forgás,
mint itt, annyira, hogy a' nagy hitel és nagy
kiterjedésű Bankó systema mellett, a' Banko tze-
dulák (Banknoten, ez a' neve ott a' papiros
pénznek) és váltótzédulák segítségével, a' köl-
tsönös le- és hozzá számolás, az adósságok lefi-
zetéseknek bizonyos kasszáknál való kimutatása
(exassignatio) és öszve egyeztetése által esztendőnként
többel foglalatoskodnak az Anglusok 50,000 mil. f.
Sterlingnél. Hogy a' kész pénz a' forgásból el-
tűnt, okozták: a' külföldnek adott pénzbeli se-
gítségek (mellyek öszveséggel 56,789,461 f. St.
tesznek); a' sok Gabona bevitel (1796. 1800.
1801. 1802. 1805. 1810. 's 1817-től 1819-ig
tett ez 45,000,000 f. St.); a' sok más nemze-
teknek való költsönözések, melyek 1818-tól
1824-ig (inclusive) 51,960,000 f. Sterlingre
mentek, melly summából az uj Amerikai Stá-

tusok 16,350,000 f. St. kaptak; az országon kívül lakó Anglusoknak költséik, melyek 2 mil. f. Sterlingre 's többre is tétetnek; hát még hol vannak azon Summák, melyeket a' kereskedésre fordítanak az Anglusok, és a' melyeket a' háborúk megemésztettek? — Egyébaránt mind a' papiros, mind a' pengő pénz forgásban lévő mennyiségét, e' következő Tabella legjobban előadja:

Az ujjonnan vert és forgásban lévő pengő pénznek Summája.		C z é d u l á k	
		az Angliai vagy Londoni Bankban	a' provincialis minden más Bank.
<i>Font Sterling.</i>		<i>F. Ster.</i>	<i>F. Ster.</i>
1809.	.	18,685,959	16,953,000
1810.	.	22,437,733	21,819,000
1811.	.	23,588,974	21,453,000
1812.	15,000,000 aranyban	23,240,554	19,944,000
1813.	.	23,666,170	22,597,000
1814.	.	27,037,645	22,709,000
1815.	.	26,849,119	19,011,000
1816.	.	26,377,961	15,095,000
1817.	7,137,710-uj vert arany pénz	28,579,245	15,898,000
1818.		27,440,940	20,507,000
1819.		25,947,637	21,000,000
1820.		23,876, 00	
1821.	25,236,379 font arany és	21,757,772	
1822.	7,500,000 font ezüst uj	18,042,937	
1823.	pénz verettetett	19,137,492	
1824.	.	20,616,010	
1825.)	19,000,000 forgásba tétet.	19,751,015	
	ebből 7,500,000 Ezüst.		

A' Liverpool Lord előadása szerint a' felső parlamentumban a' provincialis Bankók tázédulái 1825-ben, össze hasonlittatván az 1821-ki Summával, két annyin voltak, mint 1821-ben; és így tenne mintegy 40 mil. hozzá adván pedig az Angliai Bankóban lévőket is (ide nem számálván a' Skócziaiakat) mintegy 60. mil. fontot, a' 19 mil. arannyal és $7\frac{1}{2}$ mil. ezüsttel összeség-

gel 86. 90 mil. és ha még a' Skóciai és Irlandiai Bankókat is (15 legfellyebb 20 mil. fontra tévén azokban a' tzedulák számát) hozzá adjuk, lessz a' forgásban lévő pénz egész summája 100. 110 miliom f. Sterling.

10. Pénze nemei. Anglia és Skócia *) Font Sterling szerint számlál, melyben 20 Schilling, 1 Schillingben pedig 12 Pence van. — Az Angliai számláló pénzeknek, melyek között a' Mark, Angel és Noble nevű hajdani valóságos pénzek most ritkán jönnek elő, egymáshoz való erányok ez:

Pound.	Mark.	Angel.	Noble.	Schilling.	Pence.	Half-penny.	Farthing.
1	$1\frac{1}{2}$	2	5	20	240	480	960
	1	$1\frac{1}{2}$	2	$13\frac{1}{2}$	160	320	640
		1	$1\frac{1}{2}$	10	120	240	480
			1	$6\frac{2}{3}$	80	160	320
				1	12	24	48
					1	2	4
						1	2

Ezek között a' Poundnak,

(az az 1 Font Sterlingnek) 9 for. 24 kr. 5 pf.
 a' Schillingnek . . . — 28 — $\frac{7}{8}$ —
 a' Pencenek . . . — 2 — $1\frac{1}{2}$ —
 az értéke pengő pénzben.

*) Irlandia ugyan, mint Anglia font szerint számlál, melyben 20 Schilling, 1 Schillingben pedig 12 Pence van; hanem az érték nem egyforma, mivel az elő számlált pénz nemek minden százánál $8\frac{1}{2}$ — el kevesebb értékűek, mint Angliában, a' honnan Irlandban

1 Fontnak 8 for. $40\frac{1}{2}$ kr.
 1 Schillingnek — — $26\frac{1}{6}$ —
 1 Pfennignek — — $2\frac{1}{2}$ —

az értéke a' mi ezüst pénzünk szerint, és viszont 13. Irlandiai Font, Schilling és Pfennig Angliában 12 Fontot, Schillinget és Pfenniget ér.

Az Angliai valóságos, vagy vert arany és ezüst pénzek között a' Guinee értéke $22\frac{1}{2}$, a' Koronás Talléré $5\frac{1}{2}$ Schilling Irlandiában. — A' Mértékek 's fontok ugyan azok, melyek az Angliaiak.

Vert pénzei Angliának

1 dar. nehézsége.	belső betse.		Cs.K. aranyokb. való betse	
----------------------	--------------	--	-------------------------------	--

a). Arany pénzei:

	arany	grán	karat	grán	for.	kr.
1) A' Guinee (vannak ötös, fél 's $\frac{1}{4}$ részes Guineek is).	2	21	22	—	9	38
2) Az uj $\frac{1}{4}$ Guineek 7 Schillingjével.	—	48 $\frac{1}{16}$	22	—	3	17

b). Ezüst pénzei:

	1 Bétsi Márkrajó	belső betse		1 darabnak a' be- tse pengő pénzbe		
	darab	lat	grán	for.	kr.	pfen.
1) Az 5 Schillingnyi Koronás Tallérok	9 $\frac{9}{16}$	14	12	2	21	1
2) A' 2 $\frac{1}{2}$ Schill. Koronás Tallérok	18 $\frac{13}{16}$	44	12	1	10	2
2) A' Schill. 12 Pencejével (van $\frac{1}{2}$. $\frac{1}{3}$. $\frac{1}{4}$. $\frac{1}{6}$. $\frac{1}{12}$ is)	46 $\frac{1}{2}$	14	12	—	28	7

c). Réz Pénzei: a' Halfpenny és Farthing $\frac{1}{2}$'s $\frac{1}{4}$ Pencejével, és az 1 Ang. 1796 rendelés szerént vert 2 és 1 Pencet érő pénzdarabok, melyeket most legalább 1 Schillingben el kell kinekkiteni.

11. Mértékei: 1) *Hosszúság mért.* a) *a' Yard.* (Réf) 1 Yard = $8\frac{7}{8}$; 7 Vászón Yard = $10\frac{9}{16}$; és 7 Boy 's Fries - Gode = $6\frac{1}{16}$. Bétsi réf. A' közönséges életben, főképpen a' nem igen nagy mennyiségben, a' tört számok rendszerént el hagyódnak 's 7 Yard 8 Bétsi Réf. véte-
tik, a' honnan 224 Yard tsak 256 Bétsi réfet teszen, holott 263 at kellene tennie, melly hijjánosság vagy az egészhez szokott adatni, vagy pedig egészen ki hagyatik. b) *A' Láb (Foot),* mellyben 1 $\frac{1}{2}$ Span, 3 Hand, 4 Palm, 12 Inche, 96 Part, 120 Línea, 's 1200 részek vannak. 17 Angl. Láb = $16\frac{1}{2}$ Bétsivel $16\frac{1}{2}$ Angl. láb = 1 Peachal vagy Roddal, 18 láb = 1 Woodland Polevel és 21 láb = 1 Forest-Polevel, mellyek mind külömbféle hosszú mértékek nevei Angliában. c) *A' mértföldek* többfélék, u. m.

1) a' törvényes mf. 1760. Yardjával, mely
= 848. Alsó Austriai öllel.

2) a' Londoni közön-
séges mf. 1666 $\frac{2}{3}$

Yard. mely = 803 $\frac{1}{2}$ — — —

3) a' tengeri mértföld = 977 $\frac{1}{2}$ — — —

4) a' 3 tengeri mf. te-
vő League . . = 2933 — — —

Ezek közzül az elsőből 69 $\frac{1}{2}$, a' Londoniakból 73 a' tengeriekből 60 's a' Leaguekból 20 me-
gyen az Egyenlítőnek (Aequator) 1 Gradusára,
melly 15 Német mf. teszen — 2) *Tér és föld-
mérték az Acre* 4 Fardingdealjával, mellyek
1125 Bétsi □ ölet foglalnak el és így 1 Acre 475
□ Bétsi öllel kissébb 1 Magyar országi urbaria-
lis. és 1600 □ ölnyi hold földnél. — 3) *A' Ga-
bona, liszt, só és kőszén* Terh szerént számlál-
tatnak; 1 Terhben, 2 Wey vagy Tun, 10 Quar-
ter, 20 Comb vagy Cornock, 40 Strike, 80 Bu-
shel, 320 Peck, 640 Gallon, 1280 Pottle, 2560
Quart, 5120 Pint van. — 6 $\frac{7}{8}$ Bushel = 4 Alsó Au-
striai mérővel (melly olly tsekélységgel kevesebb
a' Posonyi mérőnél, hogy az Austriait ezzel egyen-
lőnek lehet tartani) 's a' 8 Bushelnyi Quarter =
4 $\frac{4}{5}$ Al. Austr. mérővel. 1 Bushel a' száraz testek-
re nézve 4 Pecket, és mint hig mérték 5 Pecket
teszen. A' 8 Gallonnyi Winscheter-Bushelből
27 $\frac{1}{2}$ a' Buza Firlotból 27 $\frac{3}{4}$ megyen 16 Al. Austr.
mérőre. A' kőszén Scorevel mérettetik, melly-
ben 21 Chaldron, 84 Vatt, 1170 Bushel, 5880
Peck van. 1 Chaldron igen kevéssel több 32 $\frac{1}{2}$
Al. Austr. mérőnél. 1 Hundred Só 7 Terhet,
1 Tereh 18 Barrelt nyom. — 4) *A' Bor. és pá-
linka* mértékek a' Tun, mellyben 2 Pipe vagy
Butt, 3 Punchion, 4 Hogshead, 6 Tierce, 8 Bar-

rel, 14 Rundle vagy Kilderkin, 252 Gallon, 504 Pottle, 1008 Quart, 2016 Pint van. 1 Gallon Bor, olaj és Hal'sir mérték = $10\frac{3}{4}$'s 1 pint bor e' szerint = mintegy $1\frac{5}{8}$ (a' Skóciai pint = $4\frac{5}{8}$) Alsó Austriai Mészellyel. 1 Tonna fa olaj 236. — 1 Tonna hal'sir, kender, reptsin és lenmag olaj pedig 252 Gallonjával számlítatik. — *Sermérték* az Alere nézve a' Terh 8 Hogsheadjával, 12 Barreljével, 24 Kilderkinjével, 48 Firkinjével, 384 Gallonjával, 768 Pottlejével, 1536 Quartjával, 3072 Pintjével; a' Porterre nézve pedig a' Tun, mellyben 2 Pipe vagy Butt, 4 Hogshead, 6 Barrel, 12 Kilderkin, 24 Firking, 216 Gallon, 432 Pottle, 864 Quart, 1728 Pint van. Mind a' két nemű Serre nézve a' Gallon $13\frac{1}{16}$ és a' Pinte mintegy $1\frac{5}{8}$ Al. Austr. mészelyt teszen. — 5) *Kereskedésbeli mérték* a' Tun, melly 20 Hundredet vagy mázsát, 80 Quartert és 2240 fontot, a' font pedig 16 Untziát, 256 Dramot, 102 Quartert 's 9439 Hollandiai Ast foglal magába. 100 Angliai font = 81 Bétsivel, a' 28 fontnyi Quarter = $22\frac{5}{8}$'s a' 112 fontos Cantar = $90\frac{5}{8}$'s a' 20 Cantarnyi, vagy 2240 fontnyi Tun = 1810 Bétsi fontal. — 6) *Gyapju mértékek*: 1 Terhben van 12 Sack, 24 Wey, 156 Tod, 312 Stone, 624 Clove vagy Nail 's 4368 font (ez 3538 Bétsi fontot teszen). Egy Pack gyapju 240 Angl. vagy $194\frac{1}{2}$ Bétsi font. — 7) 1 *selyem fontban*, melly Király mérték nevet visel, 24 Untzia van. 1 Selyem font $1\frac{1}{2}$ kereskedésbeli fontot nyom. 100 Selyem font = $121\frac{5}{8}$ Bétsi fontal. — 8) *Az arany, ezüst, pénz, gyöngyök, drága kövek, kenyér, gabona 's minden tűz által készített italok* (Liqueur) Troy mértékkel mérettetnek, mellyből 1 font 12 Untziát, 240 Pennyweight, 5760 Graint

foglal magában; 1 Grainban pedig 20 Mite, 1 Miteben 24 Droit, 1 Droitben 24 Periot, 1 Periotban 24 Blank van. 3 Troy mérték $\frac{5}{8}$ könting hijján 4 Bétsi Márkot nyom. — 9) *A' próba mértékre nézve* 1 Trois fontban 24 Karat, 1 Karatban 4 Grain, 1 Grainban 4 Quart finom arany van; finom ezüst pedig 12 Untzia, 's 1 Untziában 20 Pfennig mérték. A' meg munkált ezüstben $10\frac{1}{2}$ Untzia, vagy a' mi próba mértékünk szerint $14\frac{5}{8}$ Lat finom ezüst van. — 10) *A' drága kövek 's gyöngyök* mértéke az $\frac{1}{64}$ $\frac{1}{32}$ $\frac{1}{16}$ $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$ és az egész Karat 4 Gránjával: $1352\frac{2}{5}$ Karat teszen 1 Bétsi Márkot. 11) *A' Patikai* mérték a' Trois font, mellyben 12 Untzia, 96 Drachma, 288 Scrupulus, 5760 Grain van. 1 Angliai Untzia 480 Gránjával tsak igen kevéssel több 426 Bétsi patikai Gránnál.

12. Vallása: Nagy Britanniában két uralkodó vallás van, t. i. Angliában és Irlandiában az Angliai vagy Püspöki, mellyet kell az Uralkodó háznak is vallani, Skócziában a' Presbyteri, vagy a' közönségesen esmeretes Reformata vallás. Lásuk tehát: a) az Angliai Reformata *) vagy Püspöki vallást. Ennek világi és papi feje maga a' Király, az ujítás jussa (jus reformandi) mindazáltal nints egészen kezében, hanem a' Parlamentumot is megkell kérdenie, mivel ennek az eklésiai dolgokat illető törvényhozásba befolyása

*) Így neveztetik Angliában azon Reformata vallásbeli felekezet, melly azon fő tör'sök igazságot hiszi, hogy a' Püspökök az Istentől rendeltettek, és hogy az anyaszentegyháznak szükségesképpen azok alatt kell lennie. Ersebet Királyné alatt vitetett bé legelőször 1558. Az Isteni tisztelet külső rendtartásai, főképpen pedig az által különbözik a' Skócziában uralkodó presbyteriana vagy puritana vallástól, hogy amazt Püspökök, ezt pedig a' Vének (görögül Presbyter, a' honnan vették a' nevét is) igazgatják.

's szólása van. A' Király választ Érsekeket, Püspököket, Decanusokat; ő fundálhat új Püspökségeket és Decanusságokat, húzhatja a' papi jószágokból a' Dézmát és az ugy nevezett annate *) jövedelmet. A' törvényhozó hatalom gyakorlására régen minden parlamentum gyűléskor egy papi parlamentum is hívatott össze, melly alkalmatossággal az Érsekek, Püspökök a' felső, és a' Decanusok, Archidiaconusok **) 's a' mindenik megyében (Dioecesis) lévő Papság követői az alsó Parlamentumot formálták, — végzéseiket a' Király' eleibe terjesztették megerősítés végett, melly által ezek törvényekké (Canones) lettek, de a' mellyeknek csak a' papságra nézve volt kötelező erejek. Ez az összeg hívatatás még most is meg van ugyan, mindazáltal mióta a' világi Parlamentum hoz az Ekklesiára nézve is törvényeket, nem egyéb pusztá formánál, mivel minden első ülésekor továbbra halasztatik és ezen elhalasztás rendszerént a' parlamentum eloszlásáig tart, a' mikor természetesen a' papi Parlamentum is széllével oszlik.

A' papság törvényszéke eleibe tartoznak az Ekklesiái dolgokon kívül a' házassági és testamentomi tárgyak, mellyeknek minden Dioecesisben első törvényszékek az Archidiaconus, és a' Cathedralis Ekklesiáknál a' Consistorium (papi gyűlés) ítélő széke; ezektől az Érsekekhez viszik fellyebb a'

*) Annate azon esztendei rendes jövedelmet teszi, melly a' Pápnak valamely papi jószágtól, az arról szolló Bullának (így neveztetik a' Pápa petsétes levele) kiadásáért adatik. Ez a' jövedelem Angliában a' Királyé, mivel a' fő papi hivatalokat ő szokta bétölteni, 's megerősíteni.

**) A' Püspököknek segédül a' Katholikus Püspökök felszentelt Püspökjeik helyett Archidiaconusai és Ruraldecanusai vannak, kik egyszer'smind fő Esperestek is.

pert, innen pedig a' Királyhoz megyen a' Cancellaria törvényszéke útján (Court of Chancery), a' ki annak eldöntésére bizonyos biztosokat (Commissarius) nevez ki. *)

A' papirend kétféle: felső (digniter Clergy, méltóságos) és alsó (inferior Clergy). Az elsőhez tartoznak: az Angliai két, — és az Írlandiai 4 Érsekek; a' mind a' három Országban lévő Püspökök, Decanusok, a' Káptalanok fejei, Archidiaconusok, kik a' Püspököket segítik hivatalok foly-

*) A' mi a' papi jövedelmeket illeti, sehol se olly nagyok és igazságtalanok ezek a' népességhez képest, mint Angliában; öszveséggel tesznek ezek 7600000 Font St. Az Orosz Birodalomban 1000 lélekre a' Papságnak 15. Frantzia Országban 35 többnyire a' protestans tartományokban 50, Spanyol Országban és Portugalliában 100, Angliában ellenben 1266, sőt Írlandiában 3250 f. St. jö. — A' fent irt 7600000 Font Ster. az Érsekek, Püspökök és más jövedelmes Papok közt osztatik el, melly utolsók közt 5098 Rectoratusok és 3687 Vicariusságok vannak. Ezeknek nintsenek mindnyájoknak hivatalbeli foglalatosságaik, hanem csak a' jövedelmet húzzák, melly pensiónak és Sinecurának (gond nélkül valószínű) neveztetik, s ollyan formák, mint a' hajdani Frantzia Abbások. A' tulajdonképpen való szolgálatot vivő Papság ellenben a' legnagyobborúttabbal van fizetve; az 1814-ben Angliában lévő 4406 illyen papok közül 1557-ten voltak, kiknek esztendei jövedelmek 60 f. St. se tett: átaljában véve a' püspöki vallás közönséges papjai a' 7600000 f. Sterlingből csak valamivel kapnak többet 500000 fontnál, vagy $\frac{1}{12}$ résznél, a' honnan nem ártana mind a' nép könnyebbségére, mind az alsóbb rendű papság javára igazságosabb osztályt bévinni, mert ha egy közönséges Pap legalább 250, egy Decanus 1000, egy Püspök 3000, egy Érsek 8000 f. St. kapna (a' mi valóban elég volna), ugy az egész esztendei papi költség 2 milliom fontnál kevés-sel menne többre és így a' kintstár hasznára 5 milliónál több maradna felül; de ezen osztályról az Anglusok semmit se akarnak tudni, mivel a' fővebb familiák ezt ugy nézik, mint az ő ifjabb fiaiknak, kik attyok méltóságokban, melly az első szülöttséghez van költetve, nem részesülhetnek, tápláló intézetjeiket. Írlandiában még rosszabbul van a' dolog, a' hol 7 milliom lakosok közt jöllehet csak 400000 Angliai Ekklesiához tartozó Protestansok vannak, még is 4 Érsekek, 19 Püspökök és igen sok gazdag Decanatusok, Rectoratusok s a' t. számláltatnak, a' kik 1300000 Font Sterlinget húznak, melly nagy Summáért a' Státusnak és az Anyaszentegyháznak semmit se tsinálnak. Ezenkívül a' szegény népnek még tulajdon Katholikus Papjait is kell tartani.

tatásában, és jövedelmes papok (praebendati); az utóbbihoz: az Archidiaconusok, Vicariusok (a' Rectorok *) képviselői, kik alig kapnak 30—40 f. Sterlinget; meg kell ugyan is jegyezni, hogy az Angliai Ekklésia 10000 papjai közül tsak 3798-an telyesitnek papi szolgálatot), 's az Ekklésiákban lévő papok. A' Püspökök tulajdonképpen nem igazgatnak, tsak felvigyáznak az ekklesiái dolgokra.

Angliában van 2 Érsek, u. m. a' Canterburyi, a' ki egyszersmind az Ország Primása (30000 font Ster. jövedelemmel), az alatta lévő 24 Püspökökkel: kik a' Londoni (9000), Winchesteri (10000), Herefordi (4000), Rochesteri (1500), Salisbury (6000), Norwichi (4000), Elyi (12000), Conventryi és Lichfieldi (6000), Chichesteri (4000), Bathi és Wellsi (5000), Peterboroughi (1000), Lincolnⁱ (5000), Worcesteri (6000), Oxfordi (3000), Exeteri (3000), Bristoli (1000), Gloucesteri (1200), Bangori (5000), St Davidsi (5000), Landaffi (900), St. Asaphi (6000 font Ster. jövedelemmel) és Sodori 's 8236 Parochiákkal, — és a' Yorki Érsek 3 Püspökökkel, u. m.: a' Durhamival (24000), Charlisleivel (3500), 's Chesterivel (1100) és 1552 Parochiákkal. Irlandiában 4 Érsek, — u. m. az Armaghi, a' ki az Ország Primása, Dublini, Casheli és Tuami, kik alatt 19 u. m. a' Fearnesi, Kilkennyi, Kildarei, Dundalki, Killmorei, Dromorei, Downi és Connori, Londonderryi, Clogheri, Killallai, Elphini, Galwayi, Clouferti, Killaloei, Waterfordi, Limeriki, Ardferti, Corki Püspökökkel, 's 2244 Ekklesiákkal, melyek közül 1391-be a' Püspökök, 293-ba a' Ki-

*) Rector valamely Ekklésiának papi tulajdonosa; de gyakran megtörténik, hogy az ilyen papi jövedelem világi vagy valamely a' valóságos hivatal folytatására nem alkalmas személynek adatik, a' ki osztán a' hivatalt valamely kibérelt Theologus által (a' ki Vicarius nevet visel) végezteti el.

rály, 367-be a' világi Birtokosok 's 21-be a' Collegiumok neveznek ki Papokat; 95 pedig tsak papi Birtok és nintsenek benne templomok, — 300 Dignitariusok *) és mintegy 1200 jövedelmesvagy jószágos papok számlálatnak. $\frac{5}{7}$ részét a' lakosoknak katolikusok teszik, kik régen igen nyomattak, 1778-tól fogva fekvő jószágokat birhatnak, 1817 óta a' hadi seregnél is bévétetnek szolgálatba a' Teszt **) esküvés elhagyása mellett; az 1829-ben hozott Emancipatióról szolló törvény szerint pedig a' Parlamentumnak is lehetnek tagjai. Püspökeik kinevezésekbe a' Királynak semmi befolyása sints.

b) Az Angliai Eklésia Papjai annyi gyűléseket formálnak, a' hány Érseki Megyék vannak. Mindenik gyűlésben az Érsekek és Püspökök formálják a' felső házat, az alsót pedig a' Decanusok, Archidiaconusok és Káptalanok. Tárgyaik ezen gyűléseknek a' Vallás és Anyaszentegyház ügyei. Az Archidiaconusok, Decanusok és Káptalanok tartják az alsó törvényszékeket, melyekről a' Püspökök Consistoriumaira, ezektől az Érsekek fő törvényszékeire, ezektől pedig végre a' Courts of chanceryhez vitetnek az ügyek fellyebb.

b) A' Presbyteriana Eklésiát Skócziában. Ebben az igazgatást a' 69 Presbyteriumok (vagy az Eklésiai közönségek Elöljáróinak gyűlései) viszik; ezen Presbyteriumok 13 provincialis Synodus (Eklésiai Zsinat) alatt vannak; ezek pedig a' general assembly (fő gyűlés) alatt, melly a' Presbyteriumok követeiből áll; kik a' Királyi Biztosok előlülések alatt esztendőnként egyszer Edinburghban öszve gyűlnek; ide vitetnek fellyebb minden vallásbeli

*) Így neveztetnek az Angliai Eklésiában azon Papok, a' kik a' Püspökök és közönséges Papok közt állanak rangjokra nézve; ilyenek a' fő Esperestek (Archidiaconi), Decanusok, az egyházi jövedelmes papok (praebendarii).

**) A' Teszt esküvést lásd Anglia polgári alkotmányában.

tárgyak, mint legfelsőbb Ekklésiai törvényszék eleibe, eligazítás végett. Feje ennek is a' Király.

A' többi vallásbeli keresztény felekezetek (Dissenters) is vallásokat szabadon gyakorolhatják, hanem minden Státus szolgálatból ki vannak zárva: ilyenek, a' Lutheranusok, Herrnhuterek, *) Independentisták, **) Mennoniták, ***) Unitariusok, ****) Quackerek, *****) Methodisták, *****) (ezek

*) A' Herrnhuterek a' régi Cseh Országi Husszitáknak maradványaik, kik a' 30 esztendő háború alkalmatosságával II. Ferdinánd Tsászártól a' XVII. Században vallások miatt hazájokból kiűzettek. Legszámosabban költöztek ki pedig 1722-ben felső Luzátiába, a' hol Zinzendorf Grófnak Berthelsdorf nevű jöszágába, mellynek azután Herrnhut nevet adtak, telepedtek meg. Vallások a' Lutheranusokéhoz némelly változtatásokon kívül igen hasonló, a' honnan, a' hol a' kormányzékthől megkérdezettek ez eránt, magokat az Augustai vallástelt követők vagy Lutheranusok attyokfiainak vallották. Békesség szerető, munkás, szorgalmas, megelégedett polgárok és a' törvényeknek szoros követői 's megtartói. Angliába 1749 vétettek bé egy parlamentumi törvény által.

**) Az Independentisták a' XVI. Század vége felé származtak az Er'sebet Királyné uralkodása alatt 's egy protestans vallásbeli felekezet; függetleneknek nevezték magokat, mivel sem az öregebbeket (presbyteri), sem a' Püspököket nem hitték az Anyaszentegyház fejeinek lenni. Ezek a' Presbyterianusokból lettek, és azok közt is lappangottak; de Cromvel alatt, a' ki nekik fejek és Kapitányok lett, igen nevezetes polgári pártot formáltak, 's ő belőlök állott azon hadi sereg is, mellyet a' parlamentum a' Király részén lévőek ellen küldött. Egyébben nem különböznek a' Protestansoktól, hanem csak az által, hogy minden hit formáját megvetnek és hogy az ő követőiktől az Evangéliumba való hitnél többet nem kívánnak. Ez a' felekezet sok tudósokkal dicselkedhetik.

***) Így neveztetnek azon Keresztény felekezet tagjai, kiket Menno Simonis az ujra keresztelkedőkől (Anabaptisták) szedett össze 1536. Némelly az Isten fiának emberre léte felett való haszontalan szörzálhasogatásokon és azon vélekedésen kívül, hogy csak a' felnőtt és tanított keresztényeknek kell megkeresztelkedniük, nem pedig a' kis gyermekeknek, a' Menno tanításai a' protestans vallásbeli tudománnyal meg-egyeznek.

****) Az Unitariusok (egy Istent hívők), egy Keresztény felekezet, — neveket az Isten egységébe való hittől és a' Szent Háromság tudománnyának tagadásától vették, a' honnan Antitrinitariusoknak, és Laelius Socinustól ezen hitnek legelső tanítójától, a' ki 1525 született Sienába (Olaszországban) a' Sozzini nevű elő kelő familiából, Socinianusoknak is neveztetnek.

1816-ban 452484 voltak, 's a' most előszámlált felekezetek közt legszámosabbak; fő helyek Manchester).

c) A' Katholikusoknak vannak Angliában 4 kerületjeik, u. m. éjszaki, nyugoti, középső és Londoni. Ezek közül mindegyiknek van egy feje Generalis Vicarius név alatt, Püspöki hatalommal: Skócziában 2, az Edinburghi és Glasgowi: Irlandiában 4 Érsekjeik, és 22 Püspökjeik vannak, kiket magok a' Katholikusok tartanak.

d) 'Sidók Londonon kívül (a' hol 11000-en vannak) kevésen találhatók.

Nevezetes Nagy Británniában a' Bibliai Társaság, melly 1805-ben a' Szent Írás előmozdítására 's az egész világon való elterjesztésére egyesült Londonban és 1820-ig az egész Országban 629 segéd-társaságokat talált, a' Szent Írást 130 különböző

****) Quackereknek (reszketők) nevezetnek egy a' XVII. Század közepe táján Angliában Fox György (született Dretonban a' Leicesteri Grófságban 1624. m. h. 1681.) által támadt és főképpen éjszaki Amerikában igen számos Keresztény vallásbeli felekezetnek a' tagjai, mivel eleinte fundáltatások után, mikor ajtatoskodtak reszketni és ríngatódni szoktak, azt tartván, hogy az Isten előtt reszketni kell, és mivel Fox a' törvényszék előtt egyszer azt mondta: „reszketetek az Urnak szava előtt”; ekkor egy a' Birák közül elkeresztelte Reszketőnek, 's ez a' név reá ragadt követőire is. — A' megváltás munkáját, a' többi vallásbeli principiumaik közt, valamelly lelki tselekedetnek tartják, melly minden igaz Keresztény szívében véghez megyen, a' honnan sem kereszttség, sem Ur vatsorájával való élés, egy szóval semmi vallásbeli tzeremónia sinta nállok. Isteni tiszteletek módja legeggyűbb minden Keresztény felekezetekéi közt.

****) A' Methodisták egy a' XVIII. Század első felében az Angliai Ekklesia kebelében támadt Keresztény vallásbeli felekezet. 1720-ban némelly ifjú Theológusok Oxfordban össze állottak a' kegyesség munkáinak gyakorlására, és szorosabb erkölcsi regulák követésére, meglátogatták a' foglyokat és rabokat, a' szegény gyermekeket tanították 's a' t. A' többi Akademicusok tréfából Methodistáknak (Methodus, mód) nevezték őket, mivel a' Keresztényi életnek új módját találták fel, melly név rajtok is maradt. Legnevezetesebb férjfiak voltak ezen felekezetben: Wesley John, ennek a' kegyes egyesületnek felállítója, és az 1739-ben hozzá állott Whitefield György, mind ketten nagy talentumú és tekintetű emberek.

nyelvekre 's beszéd módokra (dialectus) fordította le, és ezen 15 esztendőök alatt erre a' tzelra 704840 Font St. áldozott fel. A' Cambridgei segéd társaság újabb tudósítása szerint ismét 9 új fordításokkal szaporodott a' Sz. Írás, és most 783 segéd egyesületeket számlál a' társaság.

15. A' Tudományok és Mesterségek. A' Filozófiában legjobban szeretik a' lélek tudományt (psychologia), az emberről való (anthropologia) — tétető (practica) erkölcsi tudományt és az aesthetica Criticát, mellyekben legjobban eltalált munkáik vannak. A' Mathesisben és természet tudományban (Physica) legnagyobb eszű férfiakat tud Anglia mutatni, a' kik az ő találmányaik, 's vizsgálódásaik által ezen tudományok tökéletesítésére valóban sokat tettek: a' testeket elválasztó tudományban (chymia) a' Frantziákat és Németeket jó előmenetellel követik; hanem a' Természet históriában való lépéseik tsekélyek. Ellenben az orvoslás és sebhorvosi tudományokban az Anglusoké az első rang. A' Históriát Criticával vagy jól megvizsgálva, mély és éles belátással 's valóságos filosofusi ok-alással (pragmatismus) dolgozzák ki, és egy nemzet se tud annyi 's olly talpra esett munkákat mutatni a' hazai históriára nézve, mint Anglia. Az Országok és Nemzetek tudományának kiterjedésére is az Anglusok tettek legtöbbet; hanem a' földleirást és Státusok tudományát, mint tökéletes tudományokat soha se mivelték. Ellenben felette gazdag a' Literaturájok a' Státus gazdaságáról, kereskedés tudományáról, gazdálkodásról és mesterségekről szóló helyes írásokra nézve. Annyival tsekélyebb nállok mind a' természeti, mind a' hazai törvény tudomány. Az Isten tudományra nézve igen szabadon irnak, és az Angliai Theologusok közt valóban igen derék Szent

Írás magyarázók és a' Keresztény vallásnak fundamentomos védelmezői találtnak. A' régi (classica) Litteratura nálok van a' legfelsőbb ponton; Lordok, Katona tisztek, Prókátorok, Orvosok, Kereskedők egyaránt olvassák Euripidest, Thucydidest az eredeti (görög) nyelven, és gyakran lehet hallani még a' Parlamentumban is kiválogatott mondásokat valamelly deák költőből vagy historicusból. Nyelveket nagy tüzzel és szerentsével dolgozták ki: Költők méltók az első helyre. A' poësisban a' szomorú játékok, a' hősi, — oktató (didacticum) és gunyoló verselés nemeket szeretik, 's ezekben fénylenek is. A' szép folyó beszédben való írásban is a' tökéletességnek magas poltján állanak, 's az Anglus ékesen szóllókkal, valamint a' Parlamentumban, úgy a' prédikáló és birói székben is tsak nem egy nemzetbeli se vetélkedhetik. Ellenben a' művészségben még eddig inkább híressek az Anglusok, mint a' külföldiek szép eszeknek nagy lelkű megjutalmaztatói és serkentői, mint mesterek; tsak a' színjátszás és rézmetszés mesterségében, főképpen pedig a' fekete mesterségben (egészen fekete színre való metezés) és a' föld abroszok metezésében igen kitetszők, valamint a' nevetséges (Caricatur) rajzolatokban is; a' kértészségben ellenben ők a' mesterek. A' muzsikát ámbár igen kedvelik, de muzsika mestereik és énekes játékok szerzőik még sintsenek. — Esztendőnként megjelen Nagy Britanniában 700 — 800 uj munka, 500 — 1500 uj kiadások, és ezenkívül 1000 — 1500 iskolai és a' köznép tanítására való könyvek. — Egy Európai Országban se olvasnak annyi ujságot, mint Nagy Britanniában: 1821 volt 287 ujság (Londonban ezek között magában 57 a' többi Angliában 130), mellyek többet hajtottak bé 6 mil. forintnál és 1800 embert tápláltak el; a' jeleseb-

bek közül 5000 — 6000 exemplár is nyomtattatik, és 1814-nek hat első hónapjaiban 12567798 bélyegeztetett meg, melly az országló székeknek 183280 f. St. hozott bé. Az ujságokon kívül még Londonban 46 hónapos írás és Edinburghban 's Dublinban más folyó írások is jönnek ki.

A' tudományokat, mesterségeket és pallérozódást elő mozdítják: 1) a' pallérozódás fővebb intézetei: a) az Oxfordi (fund. 1263 eszt.); b) Cambridgei (fundált. 1229); c) Edinburghi (f. 1582); d) St. Andreysi (1412); e) a' Glasgowi (1454); f) Old-Aberdeeni (1506); g) Neu-Aberdeeni (1593), h) Dublini (1320) Universitások. Ezeken kívül vannak a' Katholikusoknak Angliában 5 Collegiumaik (legnevezetesebb a' Stonehurti, Prestonnál); felső Skóczziában Scallanban hasonlóképpen van egy Collegiumok, és Nord-Morarban egy akadémiai Intézetek; Irrlandiában több Collegiumaik. Az Angliai Universitásokban a' Theologia (Istenről való —), Philologia (Nyelvtudomány), Filosofia, és Mathesis iskolai módon taníttatnak; a' törvény és orvosi tudomány pedig ki vannak az Universitásbeli tanításból rekesztve. Az Universitásokon kívül vannak még Angliában más fő iskolák is, mellyek Collegiumoknak (Colleges) neveztetnek; ezek Ekklesiái és iskolai fundatiók, vagy jövedelmes társaságok, mellyeknek tagjai (kik Fellow, 's fundationalis tanulók nevet viselnek) Tanítóikkal (Tutors) és felvigyázóikkal, egy Elölülő (Head) alatt különös épületekben laknak, és klastromi életet élnek. Az épületek nagyok és négyszegeletűek, mellyekhez kertek és fekvő jászágok is vannak. Egy ilyen Collegium Elölülője (Master, Warden, Rector, Dechant) az ő segéd igazgatóival (Deans vagy Censors), a' Tanítókkal és tanulókkal egy mind a' többi Collegiumoktól, mind magától az Universitástól független

testet formálnak. Mind azok, a' kik egy ilyen fundatio hasznával élnek, Fellows (az az társak, Socii) nevet viselnek. Minthogy pedig azokba mások is részesülnek, tehát a' tagok külömbféle klasszisokra osztatnak, p. o. a' fél Fellows, Postmasters és Scholars, Exhibitioners vagy Stipendiaturs és Servitors Klasszisaikra; ezen utolsók olyan ifju emberek, kik a' többieknek az asztalnál szolgálnak és azért 4 esztendeig ingyen taníttatnak és szabad ételek van. Ezeken kívül több Collegiumoknak vannak még Káplánjaik, Choristers vagy Karéneklők, és Clerks vagy Egyházsiaik, 's számos inassai is. Az Elölülő és a' tisztek igazgatják a' Collegiumot a' Fundatio törvényei szerint. A' peres eseteket a' Visitor igazítja el, melly hivatalra rendszerént valamelly Püspök vagy Lord neveztetik ki a' Fundáló által. Ezek alatt állanak minden akadémiái rangot nem nyert tagok (Nichtgraduirt, Undergraduates), a' kik szoros fenyték alatt vannak és úgy tartatnak, mint iskolás gyermekek; minden nap templomba kell menniök és a' Collegium épületjén kívül nem szabad hálgniök. A' ki Akadémiai rangot akar nyerni, az Universitásnak valamelly Decantól mint Candidatusnak (rang kérő) bé kell mutattatnia. A' Fellowsok jövedelmeket (Fellowship) megtartják egész életükben, ha meg nem házasodnak, vagy nagyobb jövedelmű fekvő jószágokba nem örökösödnek: több léptsők vannak magok közt, úgy hogy esztendei jövedelmek 30 font Sterlingről 150-re felmegyen; ezekből töltetnek bé a' papi hivatalok, 's ebben az esetben a' Fellow Fellowshipjét elveszti. Oxfordban 19 Collegiumok és 6 táplálmányos iskolák (Kostschule, Halls) vannak, melly utolsóknak semmi fundációik sintsenek, hanem mindenik tanuló a' maga pénzéért él. Cambridge 12 Collegiumokat és 4

Hallsokat számlál, mellyeknek fundátziói vannak. A' Cambridgei és Oxfordi Collegiumokban a' függő vagy fundátzióhoz tartozó tagokon kívül találtnak még függetlenek is, a' kik magok költségeken élnek, az iskolai törvényeknek mindazáltal alá vannak vetetve. Az Etoni iskolának (fund. VI. Henrik 1441 fő helye az iskolai tanításnak Angliában) is van egy Collegiuma egy Prépostra, 7 Fellowra és 70 gyermekekre, kik nevendékeknek (Alumni, Collegers) neveztetnek, fundálva. Az Etoni Fellowoknak szabad megházasodni és Fellowshipjek mellett Parochiájok is van; 's ugy is nézettetnek mint az Anyaszentegyház Dignitariusai (Dignitaries, a' millyenek p. o. a' Káptalanbeli Urak). Ezek és a' Prépost az egésznek az Igazgatói, ezek kormányozzák a' Collegium jószágait, töltik bé a' megürült Parochiákat és Fellowshipeket (Stipendium) 's választják a' Tanítókat. Az Etoni Alumnusok közzül a' legelső által szokott tétetni a' Cambridgei Kings Collegiumba ha üres hely van, mint tanuló (Scholar), azután 3 esztendő mulva Fellow lesz, és így egész életéről van gondoskodva. A' mi a' tanítást illeti, a' tudományokra ugyan vannak Tanítók rendelve és pedig jó fizetéssel, de ezek olly restesek hivataljokban, hogy esztendőnként 3 legfellyebb 4 órát adnak tanítványaiknak, a' honnan ezeket csak a' privát tanítók, a' millyenek többen vagynak egy fő iskolában, tanítják a' Mathesisben és Filozófiában. A' törvény 's orvosi tudományra Londonban, 's más városokban is különös iskolák vannak. Skóciában ellenben minden karbeli tudományok közönségesen taníttatnak.

2) Felsőbb tanító intézetek a' külömbféle karbeli tudományokra nézve: a) A' 16 törvény iskolák (Inns of Court) Londonban. b) 5 Collegiumok a' kezdő Theologusok számokra. c) 7 Collegiumaik

a' Katholikus Theologusoknak Angliában, 2 Skóciában és 10 Irlandiában. d) A' Londoni 's más orvosi iskolák. e) A' pneumaticum (levegői) Intézet a' physiologiára (az élő testek természetének tudománya) és orvosi tudományra nézve Bristolban. f) A' két hajókázás Akadémiái Plymouthban és Portsmouthban. g) A' physikai — chemiai intézet Newcastleben.

3) Tudós okoskolái (Grammar Schools). Ezek Angliában és Skóciában tsak különös vagy magános (privat) intézetek; legnevezetesebbek az elsőbbek közt: az Etoni, Westminsterhousei, Harrow on the Hilli, Winchesteri, Charterhousei, Canterburyi, Rugbyi és Manchesteri; Irlandiában, a' St. Patriki Királyi Collegium, az Armaghi, Banagheri, Cavani, Carysforti, Dungannoni, Enniskilleni, Raphoni és Ballyrooni. A' Grammar vagy deák 's görög iskolák számok Angliában 3327, Skóciában 51. Irlandiában 9, és így összeséggel 3387. A' többi tudományokat u. m. Mathesist, Természet tudományt és Históriát, föld leírását, Históriát 's más tárgyakat, melyeket más Országokban az ilyen forma iskolákban tanítanak, magános (privat) tanítás és szorgalmatosság által kell megtanulni, melly tziel elérésére a' tanítók igen különös és kemény eszközöket használnak: ilyenek 500 's több versek könyv nélkül való megtanulása Homerusból vagy más classicus íróból 48 óra alatt; éhen és szomjan való árestomban ülés; végre a' nyírvessző, mellyet a' 3 felsőbb iskolákban minden személy válogatás nélkül 19 esztendő koráig megkap akárki ki fia legyen is, a' mire példa Fox, ámbár 18 esztendő és hatalmas Lordnak a' fia volt. Megjegyzésre méltó, hogy ezen szép foglalatosságot maga a' Rector végezi el tulajdon kezeivel,

valamint az is, hogy a' bűnösökre egy tulajdon tanuló társaikból álló ítélőszék (Jury) hozza az ítéletet.

4) A' kezdő (elementaris) és köznép iskolái: ezek Skócziában annyira vannak, a' mennyi az Ekklesiák számok és mind a' három országéi közt legjobb lábon állanak. Angliában 20,000-nél több, Skócziában 893 kezdő iskolák vannak és Írlandiában 550 Katholikus iskolák számoltatnak. Még 1821-ben csak Londonban 40,000 gyermek nem járt iskolában. Átaljában véve az iskolába járó ifjúság úgy van a' népességhez, mint 1: 15. — Middlesexben (és így Londonban), mint 1: 24. — az északi Grófságokban mint 1: 10. Westmorelandban mint 1: 7. — Sommersetben és Wiltben mint 1: 24. — a' keleti Grófságokban mint 1: 21-hez.

5) Vannak még olyan iskolák is, melyek a' mesterségre állott ifjak további művelődésének előmozdítására és vasárnap 's innep napokon való foglalatostkodtatásokra valók, hogy korhelységre ne szokjanak. Ezek 1785-ben állítottak fel Angliában, okot adván reá a' sok tudatlan manufacturair munkások. A' Londoni társaság 1775 ilyen iskolákat gyámolított 1801-ig, melyekben 172,148 tanulók voltak, kik között 151,962 a b c könyvek, 35,802 új testamentom és 6336 Bibliák osztattak ki.

Megjegyzést érdemel még a' Kenti Hertzenétől 500 leányra fundált iskola is: nem külföldben a' siket némák intézete Londonban; a' vakoké Londonban és Liverpoolban; az árvák háza Londonban, a' hol azok külömbféle mesterségekre taníttatnak.

A' Tudósok intézetei: a) a' tudományok királyi társasága Londonban (fund. 1645 és 1663),

társók annyok minden e' féle Európai intézeteknek ; b) a' hasonló társaság Edinburghban (1782) és c) Dublinban (1786); d) a' régiség nyomozók társasága Londonban (1751); e) hasonló Edinburghban ; f) a' Londoni orvosi társaság (1805), úgy az Edinburghi és Cholchesteri is ; g) a' Manchesteri, Lewerpooli és Edinburghi filozófiai és orvosi társaságok ; h) a' Linnei társaság Londonban, tárgya a' fűvészség ; i) a' művészség, Manufakturák és kereskedés előmozdítását tárgyazó társaságok Londonban (1753), Bathban és Dublinban ; k) a' Londoni földművelési társaságok (1793), valamint az Edinburghi, Dublini 's a' t. l) a' hajó építését javító társaság Londonban ; m) az Afrika belső részének felfedezésére ; n) a' Palaestina, és Syriai földleírás és természet történeti tökéletesítésére egyesült társaságok Londonban ; o) a' chymiai társaság ugyan ott (1800); p) az ásványokat vizsgáló, és q) a' kertészséget előmozdító társaság (the Horticultural Society) 1804-től fogva ; r) a' Hibernian society Dublinban ; s) a' művészek Királyi Akadémiájok Londonban ; t) a' művészi és festő Akadémia Glasgowban.

Katonai Akadémiái vannak Londonban és Woolwichban.

Könyvtárai :

1. Londonban vannak 18. Ezek közt nevezetesebbek :	darab :
A' Királyé (ez a' maga tulajdona)	100,000
A' Cottoni a' Museumban	200,000
2. az Oxfordi	400,000
3. Cambridgében :	(az Univerzitásé . . . 100,000
	(a' Trinity Colleg. . . 40,000
	(a' Lyceumé . . . 10,000
4. Liverpoolban :	(az Athenaeumé . . . 8,000
5. Woodstockban	. . . 24,000
6. Bristolban	. . . 7,000

		<i>darab :</i>
7. Edinburghban :	(az Universitásé)	50,009
	(a' Prókátoroké)	70,000
	(a' Withers of the Signets)	50,000
8. Leedsben		4,000
9. Manchesterben		20,000
10. Glasgowban :	(az Universitásé)	30,000
	(a' Hunters Museumé)	13,000
11. St. Andrewsban az Univer.		36,000
12. Old-Aberdeenben a' Kings-Colleg.		13,000
13. New-Aberdeenben a' Marishal Colleg.		10,000
14. Belfastban		20,000
15. Dublinban :	(az Universitásé)	69,000
	(a' Marsbiblioth.)	25,000
mind össze		1,299,000

Továbbá Chesterben, Ipswichben, Norwichban, Bedfordban, Perthben, Dunblankban, Cashelben, Paislayban; ezeken kívül a' sok privat Bibliothékák, nevezetesen :

	a' Spenzer Lordé	50,000
	a' Malborough Hercege	24,000
	a' Holland Lordé	30,000
	a' Grenville Lordé	15,000
16. Máltában :	(Lavaletteben a' Gymna. Bibliot.)	23,000
	(a' közönséges Bibliot.)	90,000
összevességgel		1,531,000

Nevezetes ritkaságok gyűjteményei: vannak physikai-mathematicai Cabinetek Londonban, Edinburghban, és a' nemzeti Museum Londonban; híres fűvész kertje Kewben, melyben mindenféle nemű plánták feltaláltatnak; Edinburghban és Chelseában, melly roppant kert a' Londoni Patikariusoké; — tsillagvisgáló tornya igen nevezetes Greenwichben, Slongban Windsornál, itt van ama híres német születésű tsillagvisgálónak Herschelnek 60,000 fontos és még is egy kézzel akármerre fordítható messze látó tsője, Dublinban és egy igen gazdag Cambridgeben; Chymiai műhelyei Londonban, Oxfordban és

Edinburghban; orvosi és seborkvosi intézetei Londonban.

III. Polgári Alkotmánya.

1. Nagy Británna, mind a' férjfi, mind a' leány ágon örökös egy uralkodás (Monarchia), melly a' törvény hozásra, adóra és más uralkodói jussokra nézve a' törvények által határok közzé van szorítva. Sarkalatos törvényei ezek:

a) Az I. Henrik régi szabadság levele (Charta libertatum, Charter) 1101-ről, ez által Henrik az Anglusoknak mind azon szabadságaikat vissza adja, mellyeket hóditó Wilhelm az atya tőlök elvett.

b) A' János Király nagy szabadság levele (the great Charter, Charta magna Regis Joannis) 15. Jun. 1215. ebben fundáltatik az Anglusok személyes hátorságok minden önkényes elfogattatás ellen, és azon jussok is, hogy minden szabad ember magához hasonló által íteltethessék meg (per legale iudicium parium suorum), ebben határozatnak meg az ítélő székek állandó üléseik, valamint a' kereskedés szabadsága a' külföldel's a' t. Az Anglusok úgy nézik ezt, mint legnevezetesebb sarkalatos törvényt.

c) Statutes made at London 10. Oct. 1297. I. Edvárdtól; megerősítése a' Nagy levélnek azon hozzáadással, hogy a' városok követeinek meg egyezések nélkül semminémű adó feljebb nem vitethetik.

d) A' petition of Rights (jusért esedezés), egy Parlamentumi végzés, mellyben I. Károlytól némmelly panaszoknak's a' Nagy levél megsértéseinek

elhárítása kívántatott, a' mit ez, jöllehet nem örömet, bé is tellyesített 1628-ban.

e) A' Teszt, ez egy 1673-ik esztendei törvényhozás által béhozott uj esküvés, mellyet mind azoknak, a' kik Angliában valamelly közönséges hivatalt kapnak, lekell tennie. Ebben a' többek közt az uj tiszt arra esküszik, hogy „a' kenyérnek és bornak a' Krisztus valóságos testévé és vérévé való által változását és a' Szentek imáadását 's tiszteletét nem hiszi.“ Teszt nevét, melly magyar nyelven próba követ jelent, onnan kapta, mivel ez eszközül szolgál a' Katholikusok megesmerésére. A' ki ezen esküvés letételétől magát vonogatta, semmi Státus hivatalára nem léphetett, — kivévén a' katonai szolgálatot, mellyre nézve egy 1817-ki törvény a' Katholikusokat a' Teszt alól feloldozta, — e' folyó 1829 eszt. 23 Apriliséig, midőn a' Katholikusok Emancipatioját tárgyzó törvény javallat *) (Bill)

*) Ezen törvény javallatnak, melly Mart. 5-kén adatott bé az Alsó Parlamentumba, pontjai e' következők: 1) azon törvényeknek eltörlése, mellyek a' Katholikusokat a' polgári jusoktól megfosztják, és a' Katholikusoknak a' Protestánsokkal való egyenlő állapotjok a' polgári jusokra nézve. 2) A' Katholikusok mind a' két Parlamenti Házba bétöbbsáttatnak. — Számokra nézve semmi megszorítás nem lesz. — A' Katholikusok, kik valamellyik Ház tagjaivá lesznek, illy formán esküsznek meg. „*En NN. kinyilatkoztatom, hogy a' Római Katholika Hitet vallom. Igérem, és fogadom, hogy ő Felségéhez IV. György Kirdlyhoz hív, és neki jobbagya leszek, ötten minden öszve esküvések ellen, mellyek személye, koronája, vagy méltósága ellen koholtatnának, minden erőmből védelmezni fogom. Minden kitelhető módon azon leszek, hogy ő Felségének, az ő örökösének, és Követőinek minden felségbánsó öszve szövekeztést, melly Ellene, vagy ellenek indítsanak, felfedezek, és bejelentek. Azt is igérem egyenes szívvvel, hogy a' thronuson való örökösödést, melly az ezen czim alatt lévő oklevélnek: „oklevél a' Koronának továbbbi meghatározásáról, és az alattvalók jussainak, és szabadságainak jobb megerősítéséről“ értelme szerint 'Sófia K. Herczegnére, Hannoverai Pálászó Fejedelem - asszonyra, és maradékira van szorítva, minden*

mind a' két Parlamentumban el fogadtatván, né-
 mely a' Jegyzésben elő adandó ki vételekkel a'

erőmből fentartom, támogatom, és védem; lemondok min-
 den engedelmisségről, és hűségről akármely más személy
 eránt, a' ki ezen ország Koronájához just tulajdonitana ma-
 gának, és pedig esküvéssel mondok le arról. Továbbá ki-
 nyilatkoztatom, hogy Hitemnek semmi ágazatja sem tart-
 ja azt, és hogy azon véleményről lemondok, mely szerint
 azon Monárkhákat, a' kiket a' Pápa, vagy a' Római
 Széknek akármely más Hatalmassága az Egyházból ki-
 siltott, vagy a' thronustól megfosztva lenni ki hirdetett;
 a' maga alattvalója, vagy akárki más lezetheti, vagy
 megölheti. — Továbbá kinyilatkoztatom, hogy én nem hi-
 szem, hogy a' Római Pápa, vagy akármelyik más ide-
 gen Monárkha, Fő Pap, Személy, Státus, vagy Hatal-
 masság valami világi vagy polgári törvényhatóságot, ha-
 talmat, felsőséget, vagy elsőséget, akár egyenesen, akár
 mellékesen gyakorolhasson ben ezen országban. Esküszöm,
 hogy ezen országban a' birtokoknak mostani állapotját, a'
 mint azokat a' törvény meg állapította, minden erőmből
 védeni fogom, és esküszöm, hogy az uralkodó Egyháznak
 mostani állapotját felforgatni, meg háborítani soha nem
 szándékozom. Megismerem, bizonyítom, és kinyilatkoztat-
 tom az Isten színe előtt, hogy ezen Nyilatkoztatást, va-
 lamint annak egyes részeit, a' szavaknak szokott értel-
 mébe véve teszem, minden Kifogás, két színűség, vagy
 gondolatbeli feltartás nélkül." 3) A' Katholikusok ne vi-
 selhessenek Lord Cancelláriusi, vagy Irlandban Lord Lieu-
 tenanti hivatalt. 4) Minden városi Tisztséget viselhetnek,
 lehetnek Sheriffek, és Birók. 5) De nem viselhetnek olly
 hivatalt, mely az uralkodó Egyházhhoz, Papi Itélőszékhez,
 és Fundátiókhoz tartozik, úgy az Universzításoknál, az Eto-
 ni, Winchesteri, és Westminsteri Collegiumoknál sem. A'
 Katholikusok jussa a' Praesentationa nézve fenmarad. Ha
 valamely Katholikus olly Tisztséget viselne, mellyel Tem-
 plomi Patronátus van öszveköve, a' Koronának jussa legyen
 ezen Patronátust általvinni. Egy Katholikus sem viselhet
 olly hivatalt, mellyel azon jus van öszveköve, hogy a' Ko-
 ronának tanácsolhasson valamely olly hivatalra való kine-
 vezést, mely az Uralkodó Egyházzal öszveköttetésben van.
 6) A' Katholikusok ellen fen álló büntető törvény töröl-
 tessék el. 7) A' Katholikusok a' birtokokra nézve a' Dis-
 senterekkel (a' más felekezetű Protestánsokkal) egy lábon
 álljanak. 8) A' Parlamentek Katholikus tagjai ne tartoz-
 zanak akármilyen különös kérdéskor a' Házból kimenni. 9) A'
 Transsubstantiatio ellen semmi nyilatkoztatás nem kívánta-
 tik. 10) Az egyházi kezességekre nézve a' Katholikusok a'
 Dissenterekkel egy formák legyenek. 11) A' Katholika Egy-
 ház és Római Szék között a' lelki dolgokra nézve szabad
 közösülés legyen minden Veto nélkül. 12) Az Angol Egy-

Katholikusok is akármely Status hivatalra el juthatnak.

f) Az Act for the better securing the Liberty of the subject, and for Prevention of Imprisonnement beyond the Seas 1679. vagy a' Habeas Corpus törvény, melly szerént minden Nagy Británniai lakosnak, az ő elfogattatásának oka tudtára kell adni, 24 óra alatt kihalgatni, és kezességre szabadon hotsátani (kivéven mindazáltal a' Státus ellen vétőket). Ez ugyan még most is megvan tellyes erejében, ámbár a' Parlamentumtól már több ízben felfüggesztetett.

g) A' Bill vagy Declaration of Rights, bizonyos egyezés (Capitulatio), mellyet III. Wilhelmnek, hogy a' koronát elnyerhesse, elkeltett fogadni 1689.

h) Az Acta of Settlements 12 Jun. 1701 melly által a' Nagy Británniai Királyság a' Hannoverai háznak adatott által.

i) Azon törvények, mellyeknek erejek szerént tsak az olyan királyi Herczegek léphetnek a' Királyi székre, a' kik az Angliai Ekklésia és Vallás tagjai 's nem Katholika személyt vettek el feleségül.

k) A' Skócziának (1707) és

l) Irírlándiának (1800) Angliával való egyesüléséről szolló törvények.

házban lévő Püspöki nevezetet ne vehesse fel semmi Katholikus. 13) Ha a' Katholikusok városi, vagy más Tisztsegre bocsáttatnak, azon hivatalok czimereit, vagy forma - ruháit nem másutt, tsak az uralkodó Vallás templomába szabad viselniük. 14) A' Jesuiták, 's egyéb Szerzetesek személyenként felirattassanak, és azok elterjedésének meggátolására rendelések tétessenek. 15) Ajánltatik, hogy a' választási jusra megkívántató adó - rész 40 Schillingről 10 font Sterlingre emeltessék fel. A' szabad birtokok jegyeztessének fel az Irírlandi Grofságok al - törvényszéke előtt; de ezek háttározása ellen némelly esetekben lehessen appellálni. "

2. A' Király, a' királyi méltóság és jussok: A' mostani királyi familia a' Braunschweigi ház (mellynek tör'söke Lombardiában az Estei ház) ifjabb vagy Hannoverai lineája. A' Király Londonban, a' St. James nevű palotában lakik. Mulató kastélyai: a' Kensingtoni, Hamtoncourti, Kewi, Windsori 's a' t. A' Király a' Státusnak, az Eklésiának feje és a' polgári alkotmány' megerősítője. Személye szent és megsérthetetlen, tselekedetei semmi megvizsgáltság alá nintsenek vetve, ellenben Ministerei a' nemzetnek tartoznak a' magokéiról számot adni. Jussa van hadat izenni, békességet, szövetséget és más egyességeket kötni (hanem ha valamely tartomány által engedéséről, vagy az egyesség (Tractatus) végrehajtását illető törvényes rendelkezésekről van szó, a' Parlamentumot köteles megkérdeni); továbbá a' törvényeket végrehajtani; megkegyelmezni valamely halálos bűnösnek; valakit valamely rangra, hivatalra vagy méltóságra emelni mind a' papi, mind a' polgári, mind a' katonai karban, valamint az Eklésiai dolgok fő kormányja is az ő kezében van. Az Anglus Király soha se hal meg, az az, mihelyt meghal az, azonnal fellép az uralkodásra alkalmas Korona Örökös a' Thronusra, és minden királyi jussokkal él, a' nélkül, hogy elébb a' megesmertetésre vagy más egyéb formalításra szüksége volna. Megért idejü (majorennis) a' korona örökös 18, a' többi királyi Herczegek pedig 21 esztendő's korokban, melyet elérvén, mint a' Királynak született tanácsosai a' Státus-tanátsba, és mint Pairek a' felső Parlamentumba bémehetnek. A' Korona örökös ifju kora (minorennitas) alatt, ki legyen az uralkodó? ennek meghatározása a' Királytól függ. Az ilyen tútor és uralkodó mellett van

egy tanács, melly a' királyi Herezgekből, a' Canterburyi Érsekből, a' nagy Cancellariusból, és az Országnak minden fő tisztjeiből áll; ennek megegyezése nélkül a' tútor hadat nem indíthat, békességet nem köthet, a' Parlamentumot félbe nem szakaszthatja és az ezen tanácsban megürült hivatalokat bé nem töltheti; egy szóval magát ennek végzéseihöz kell szabni. Azon esetben, ha a' Király vagy lelki vagy testiképpen az uralkodásra alkalmatlan, a' Parlamentumnak van jussa uralkodót kinevezni. — Ha a' korona leány ágra száll, akkor az uralkodó Királyné mind azon jussokkal bír, mellyekkel a' Király.

3. A' koronázás ugyan törvényszerént nem szükséges, azért még is véghez vitetik; a' Királyt a' Canterbury, a' Királynét a' Yorki Érsek szokta megkoronázni, minkeelőtte elébb a' Király a' kenyérnek és bornak a' Krisztus valóóságos testévé való által változása (transsubstantiatio) 's a' Pápa hatalma ellen való rendelkezéseket aláírja és a' törvényes esküvést le tette.

4. A' Király legidősebb fia született Cornwallisi Hertzeg, és II. Edvárdtól fogva (1325. tájján) Valesi Hertzeg és Chesteri Gróf; Skócziára nézve Rothsai Hertzeg és Renfrewi Báró, Irlandra nézve pedig Carricki Gróf titulust visel. Egy a' II. György maradékából való Hertzegnek és Herczegnének se szabad a' Király megegyezése nélkül házasságra lépni, hanem ha a' 25 esztendőt elérték, szándékjokat, annak véghezvitele előtt 12 hónapokkal, a' titkos tanácsnak megjelentették, és ezen idő alatt a' két Parlamentum ellene nem mondott.

5. A' Királyi Udvar költségeire nézve a' Civil - Liste vagy az Országtól esztendőnként adatni szokott Summa 1688-tól fogva 1,064,877 f. St. de ha a' szükség kívánja feljebb is megyen, mint 1816-ban még 493,000 f. St. adatott ezen summához. Ezen kívül nem tsekély jövedelme van a' koronának, melly a' Kamarák 's Parlamentumok jóvá hagyásoktól éppen nem függ, és öszveséggel reá megyen esztendőnként 600,000 font Sterlingre. — A' királyi Hertzegek is bizonyos pénzt kapnak minden esztendőre a' Parlamentumtól; 1822-ben tett ez 439,329 f. St. A' megházasodott Hertzegeknek és férjhez ment hertzenéknek pedig völegényi vagy menyasszonyi ajándékot is szokott a' Parlamentum adni, melly közönségesen 24,000 f. St.

6. Titulusa a' Királynak : A' Nagy Británniai és Irriandiai egyesült Országok Királya, egyszer'smind Hannoverai Király 's Braunschweig - Lüneburgi Hertzeg 's a' Hitnek Oltalmazója.

7. Tzímerek a' 3 egyesült Királyságoknak egy fő és szív paizsból áll. Az első 4 mezőkre osztatik, mellyek közül az elsőben és negyedikben, a' veres kerületben lévő 3 Angliai Leopárdok, — azután a' másodiknak, aranyos és liliomokkal bészegett allyán a' Skócziak fen álló veres orosz lány, — a' harmadikban Irriandra nézve az ezüst hurokkal fel készített aranyos Dávid hárfája látszik kék mezőben. A' szív paizst egy Választó fejedelmi Kalap fedi; mellette jobb felől a' Braunschweigi Hertzezség két aranyos orosz lányai állanak veresben; bal felől aranyos, veres Szívekkel meg tarkázott mezőben a' Lüneburgi kék orosz lányt, a' középső paizsban végre a' Német Birodalom Koronáját lehet látni a' haj-

dani Német Birodalom fő Kintstárnoki hivatalára *) nézve, ez alatt pedig az ugró Saxoniai fejer Lovat kék kerületben. A' paizst az Angliai Királyi Korona fedi, az ezen álló koronás arany orosz-lánnyal, mellyet a' nadrág kötő rend kék pántlikája veszen körül, ezen szavakkal: „Hony soit qui mal y pense.“ A' paizs alól két ágak nyulnak ki, mellyekben az Angliai Ró'sa, a' Skócziai bogáts 's az Irrelandiai lóhere egyesülnek, és a' mellyeket ezen szavak vesznek körül: „Dieu et mon droit.“ — *Az egyesület zászlója a' Sz. György, Sz. András és Sz. Patrick keresztjeikből, mint az Angliai, Skócziai és Irrelandiai vitézi rendekből van öszve téve és 3 féle színű, u. m. veres, kék és fejer.*

8. Vitézi rendjei: a) A' kék harisnya kötő rend **) (felállította III. Edvárd 1350.), Nagymestere a' Király, Classissa csak egy, és 26 vitéz van benne; b) a' Bath rend feláll. IV. Henrik 1399. I. György 1725. megújította és 1815-től fogva 3 Classisokra u. m. nagy, közép 's kis ke-

*) A' Braunschweig-Lüneburgi Hertzegek ugyan is a' Német Birodalom Kintstárnokjai voltak.

**) Ennek felállítására ez adott okot: III. Edvárd Angliai Király egyszer nagy udvari bált adván, történt, hogy a' Salisbury Grófné Katalin, kit a' Király igen kedvelt, midőn tánczolt volna, a' harisnya (strimfli) kötőjét elhullatta, mellyet a' Király felvett. Ezt látván az udvari emberek nevetésnek fakadtak, mellyen a' Grófné igen megháborodott. A' Király ezt észrevévén hirtelen felkiáltott: „Honni soit, qui mal y pense!“ az az: átkozott legyen az, a' ki ezt rosszra magyarázza! 's egyszer'smind megesküdt, hogy szerentsének tartja az magát, a' ki ezen harisnya kötőnek viselésével megtsizteltetik, és ekkor állította fel a' Sz. György védelmezése alatt a' kék harisnya kötő rendet, melly azóta is legnagyobb fényességben van Angliában. A' vitézek bal lábokon térdeken alól rövid nadrágjok végén, egy drága kövekkel és gyöngyökkel ki rakott kék bársony pántlikát viselnek, mellyen a' feljebb említett szavakat lehet olvasni.

resztes vitézekre osztatik (ez katonai érdem rend); c) a' Skócziai Sz. András rendje, V. Jákob Skócziai Király állította fel 1550. Anna Királyné és I. György megerősítették; csak 12 Skócziai Nagyoknak szokott kiosztatni; a' Rend jegye egy arany emlék pénz (Medaille), mellyen a' Sz. András képét lehet látni a' keresztjével *) 's ezen körültre lévő szavakkal: „*Nemo me impune lacessit.*“ d) a' Szent Patrik (Irlandia pátronusa) rendjét csak Irlandiai Pairek kapják; fundálta III. György 1783-ban.

9. A' törvény hozó hatalom a' Király és a' Parlamentum közt megvan osztva, ezt formálják a' nép képviselői, áll két Házból: u. m. a' Felsőből és az Alsóból.

1) A' felső Parlamentumnak, vagy a' Lordok Parlamentumának tagjai a) a' megért idejű tagjai a' királyi familiának, b) a' három korona tisztek; c) minden Angliai és Walesi Ország-Bárok, kiknek familiájokban a' Pairi méltóság örökös; d) 16 Skócziai, és e) 28 Irlandiai Pairek; f) az Angliai 2 Érsekek és 24 Püspökök; g) a' 4 Irlandiai Érsekek és Püspökök; végre h) a' 12 fő Birák (Sages of Law), kiknek mindazáltal csak tanácsoló szavok van. 1821-ben 385 tagjai voltak, u. m. 7. királyi vérből való Peerek (a' Yorki, Clarencei, Kenti, Cumberlandi, Sussexi, Cambridgei, Gloucesteri Hertzegek), 294. Angliai Peerek, 26 Angliai Érsekek és Püspökök, 16 Skócziai, 28 Irlandiai Peerek, 4 Irlandiai Érsekek 's Püspökök és egynehány Korona tisztek.

2) Az Alsónak tagjai a' Grófságok, városok és mezővárosok követeik; áll pedig: a) 80 Knights

*) Lásd Frantzia ország Stat. a' 68. lapon.

of the Shire, vagy az Anglia 40 Grófságaiban találató, adótól szabad jószágok birtokosaiknak képviselőiből; b) 50 Cityzenből (polgárokból), kik Anglia 25 városaiból jelennek meg; c) a' Cambridgei és Oxfordi Universitások 4 követekiből; d) a' Cinque Ports vagy öt kikötő helyek 16 Báróiból; e) a' Walesi 12 Grófságokból küldött 12 Nemesekből (Knights); f) a' hasonlóképpen Walesben lévő ugyan annyi számú mezővárosok polgáraiból; g) a' Skóciai 30 Grófságból megjelenő 30 Knightsekből; h) a' Skóciai 65 városokból és mezővárosokból küldetni szokott 16 polgárokból; végre i) az Irlandiai 100 követekből (Deputati); öszveséggel 658 tagokból. A' követeknek Freeholdereknek, vagy minden adótól szabad Jószágok (mellyek azoknak legalább 40 Schilling tiszta jövedelmet hoznak bé) birtokosaiknak; a' képviselőknek pedig 21 esztendőn felyül lévőeknek, azon országban, mellyben választatnak, születetteknek kell lenniük; továbbá szükséges feltétel, hogy azon Grófságban, vagy helységben, mellynek képét viselik, semmi királyi hivatalban ne légyenek, a' Királytól semmi pensiót (kegyelem pénzt) ne huzzanak. Főképpen pedig a' Grófságok képviselőikben az is megkívántatik, hogy a' Knights (Nemesek) közzé tartozzanak, és 600 f. St. tiszta jövedelmek legyen föld örökségeikből, — a' városi és mezővárosi követeknek pedig 300 fontjoknak kell lenni, és hogy annyijok van, meg is kell reá esküdniük. Egy tagnak mind a' két Parlamentumban ülése nem lehet; és az Alsó-ház tagja szavát másnak nem adhatja, a' mi ellenben a' Felső-ház tagjainak szabad, sőt az is megengedtetik, hogy az egész Parlamentum vég-

zései ellenvaló fundamentos ellenmondásait a' protokollumba béiktathassák.

A' Királynak van egyedül a' Parlamentum öszvehívására jussa *), a' minek törvényszerént minden 3 esztendőben meg kell egyszer történni, és pedig minekelötte elkezdődnek, 50 nappal elébb. A' hely meghatározása is, a' hol fog tartatni, a' Királytól függ, most ugyan rendszerént a' Westmünsteri királyi palotában tartatik, a' hol mindegyik Parlamentumnak tulajdon szálája van; valamint az is, hogy maga személyesen kezdje é el, vagy pedig biztosok által? Ha személyesen kezdi el a' Király, egy beszédet tart a' királyi székből a' Felső-házban, melyet mind a' két ház írásban köszön meg. Minekutánna azután a' Parlamentum tagjai, a' VIII. Henriktől béhozott Ekklésiai hitet, mely által a' Király az Angliai Anyaszentegyház fejének lenni megismertetik, és a' Tesztet (lásd felyebb), az Alsó-ház tagjai pedig a' jobbágyi esküvést is letették, az Alsó-ház magának beszéllőt (Speaker) választ, a' kit a' Király erősít meg, valamint egy 5 nevezetes személyekből álló biztosságot is, kik közül egynek a' Parlamentum jussait, egynek a' nép nehézségeit, egynek a' peres vagy nem törvényes Parlamentumi választásokat, egynek a' kereskedést, és egynek a' vallásbéli tárgyakat kell különösen szeme előtt tartani: ezek után elkezdődnek a' tanátskozások; a' Felsőházban a' Lord Cancellárius viszi a' szót. Minden tagnak van jussa valamit előadni tanátskozás végett. Egy ilyen törvénnyé teendő, írásba tett előterjesztés

*) A' Paireket különös meghívó királyi levéllel; az Alsó-ház tagjainak választások és meghívások végett pedig a' Scherifek, mint Grófságok birái (Fő ispány fermák), kapnak tsak parancsot.

Billnek neveztetik, mellynek háromszor kell mindég más más nap felolvasatni, minekelőtte megállapíttathatik. A' ki nints jelen, elveszti a' szavát; a' Lordok mindazáltal küldhetnek magok helyett meghatalmazottakat. Megerősítettvén valamely előterjesztett tárgy azon háztól, a' mellyben feltétetett, a' másik házba és ha itt is helybehagyatik, a' Királyhoz küldetik, a' ki azt visszavetheti. A' Királynak tehát igazán szólván, semmi egyéb köz munkássága sints a' törvényhozásban; mint a' Veto, és azon jus, hogy ő is terjeszthet elő valamely tárgyat törvénné tétel végett. Az új törvényeknek a' Király által való megerősítetések még most is a' Hódoltató Vilhelmtől béhozott formák szerint megyen véghez, és frantziául; t. i. a' közönséges dolgokat tárgyazó Billeket (public Bill) így erősíti meg: *le Roi le veut* (a' Király akarja); a' bizonyos személyt illetőket (private Bill) ezzel: *soit fait comme il est désiré* (légyen úgy a' mint kívántatik, vagy kérettetik); az adókról, taxákról, vagy költsönözésekről szöllőkat (money Bill) így: *le Roi remercie ses loyaux sujets, accepte leur Bénévolence, et aussi le veut* (a' Király köszöni az ő hűséges jobbágynak, elfogadja jótéteményeket, vagy jó akaratjokat, és akarja is azt); a' jóvá nem hagyattakra pedig ezt írja: *le Roi s'avisera* (majd megfogja látni a' Király). Azon Billek, mellyeket a' Király is megerősít, törvényekké lesznek, és Parlamentumi Actáknak neveztetnek.

Azon tárgyak, mellyeket a' Király maga fejétől meg nem tehet, hanem a' Parlamentummal is kell közölnie, ezek: a) a' két ház megegyezése nélkül törvényt nem adhat, fel nem függeszthet, és el nem törölhet, 's az eltöröltetteket ismét kötelező erejűekké nem teheti; b) semmi névvel neve-

zendő adót, vagy más akárminémű terhet a' népre, vagy köteleztetést a' Státusra nem tehet, melly a' kintstártra nézve legkisebb változást is huzhatna maga után.

Mindenik háznak van jussa egynehány napra vagy hétre eloszolni; de az egész Parlamentumot végképpen szét botsátani 's annak véget vetni, tsak a' Király hatalmában van.

10. A' Státus kormányozása. Mind a' három egyesült Ország Grófságokra van felosztva, mellyek közül mindegyikben (kivéven Man, Jersey, Guernsey és Scilly Szigeteit, mivel ezekben kormányozók vannak) e' következő alsóbb tisztek, 's törvény- és ítélőszékek találtnak:

a) Egy Lord-Lieutenant, Hadnagy-Lord, e' katonai helytartó, 's a' katonaságot tárgyzó dolgokra ügyel. Ezt a' hivatalt rendszerént a' Grófság leggazdagabb Grófja szokta viselni.

b) Egy Sheriff, polgári helytartó, a' kinek következő kötelességei vannak: u. m. a' Parlamentumba küldendő személyek választatásoknak kormányozása, melly az ő előlülése alatt történik meg; a' titkos tanács rendelkezéseinek kihirdetése; a' korona jussainak és ingatlan javainak megtartása, az azokból bejövő jövedelmeknek 's a' törvényes pénzbeli büntetéseknek a' Fiscus számára való beszédése; a' Jurynak *) az Assisen **) és Quarter-Ses-

*) A' Jury vagy az esküdtek' törvényszéke lételet azon szempontból vette, hogy a' végre hajtó hatalom határtalan büntető hatalmat ne tulajdonithasson magának, az az: hogy szabad kénye szerént ne büntethessen, és így a' Státus polgárai, ha vagyonjaikról, szabadságokról, sőt életükről is a' büntető hatalom tetzése szerént hozhat ítéletet, rabszolgákká ne legyenek. Ezen okból, azon két kérdések közül, mellyeknek minden büntetés esetjeiben fel kell tétetniük, u. m. 1) elkövette é a' vádoltatott azon vétket, mellyel terheltetik? és 2) ha tsak ugyan vétkes, minő büntetést érdemel-azért? az előbb kérdésre való feleletben a' nép is részt veszzen Angliában, az utolsóra való megfelelés jussát pedig a' törvények

sions (lásd alább) nevű törvényszékekre nézve való összehívása, és elrendelése; a' perbe idézések-

értelmek szerint való gyakorlás végett az uralkodónak adván által. Belső valósága a' Jurynak ez: hogy valamelly criminalis törvényes tárgyban nem törvény tudók, nem minden esetekre és többnyire egész életekre tett 's kinevezett törvényes tanácsosok, és nem a' törvény tudomány régulái 's rendszabásai szerint, hanem a' Sheriff által a' nép közül kiválasztott, és tetszése szerint meghívott betsületes és példás életéről esmeretes, de a' törvényben járatlan férfiak, és csak azon benyomás szerint, melyet a' vádoltatottnak és a' tanúknak vallomásaik szűlnék bennök, hozzanak ítéletet. Ezen Jury ítélet hozása alá éppen úgy tartoznak a' nemesek, a' Pairek' fiaik és testvéreik 's minden csak titulált Lordok, mint a' legutolsó polgár, mivel Angliában a' születés vagy rang semmi elsőség jussával se bír a' törvények előtt; kivétetnek alóla mindazáltal magok a' Pairek, kik mint a' Király és nép közt lévő tagok, de a' magokhoz hasonló tagokból álló törvényszék, a' Felső Parlamentum vagy ház által ítéltetnek meg. Össze hívni a' Juryt csak a' Sherifnek van jussa. — Angliában nem csak a' főbenjáró, hanem a' polgári dolgokra nézve is van Jury, mely a' másiktól felette különbözik az által, hogy itt a' választattaknak, mint törvény tudatlan embereknek, mindent az előlülő törvénytudónak előadása 's vélekedése szerint kell jóvá hagyniok; tudni való dolog ugyan is, hogy a' polgári tárgyakban a' tselekedet környülfállásainak meghatározások többnyire törvényes kérdésektől függenek, és itt már valamelly megmutatásbeli rendszabásnak is kell lenni, a' melyekhez azok nem értvén, belé se szólhatnak a' dologba, hanem ha az előlülő úgy van é? nem é-jét viszsonozzák 's reá hagyják. Minthogy pedig a' Jurynak Európa némelly tartományaiiban sok pártfogói vannak, méltó lesz erre egy két figyelmetes tekintetet vetni. A' Democratiában (nép uralkodásában) szükséges a' Jury, mivel különben a' criminalis hatalomma bíró törvényszék, ha a' nép korlátok közzé nem szorítja azt, könnyen Aristocratiát (fővebb emberek vagy Ország nagyai uralkodások) hozhat bé. Éppen ilyen szükséges az az olly elegyes polgári alkotmányban is, mint a' millyen az Angliai, a' hol t. i. a' törvényhozó, bírói és végre hajtó hatalom, a' Király, a' nagyok és a' nép közt megvan osztva, mivel ez vagy tiszta Monarchiává (egy személy uralkodása), vagy tiszta Aristocratiává változna el, ha a' büntető hatalom vagy tsupán az uralkodónál, vagy csak valamelly nekj ellene dolgozó és ötet határok közzé szorító erőnél, u. m. a' népnél, avagy a' nép nagyjai kezekben volna. A' honnan magok az Anglusok is félnek, hogy ezen alkotmányból valaha tiszta Monarchia lesz, mióta az országgló székeknek, némelly a' Juryban tett változtatások szerentsésen elsültek; mivel azt kiki által láthatja, hogy egy ollyan Státusban, a' hol az uralkodó szabad, és csak a' maga tulajdon törvényeihez 's kényeihez köttetett Ur, ott a' Jury tekintete 's elsősege nagyon tsekély,

nek (Citatio) kézbe szolgáltatása, a' fő törvény-
székek ítélet hozásainak végre hajtása; a' crimina-

semmi törvényt, és senkinek szabadságát vagy jussát nem oltalmazhatja, mert az uralkodó azon szempillantásban eltörölheti, avagy pedig a' különös esetekben Commissariusok által sikeretlenné teheti minden végzését, ezekre bízván a' tárgynak tökéletes eligazítását. — De kérdés mennyiben felel meg öszve hivattatása tzeljának a' Jury? avagy mennyiben lehet töle a' vétkeességre vagy ártatlanságra nézve bizonyos ítélettel várni? — Felelet éppen nem, vagy igen nagyon ritkán, ugyan is a) azt, a' mit valaki helyesnek tart, magának az igazságnak tartani, annyi mint a' tévelygésre utat nyitni; leheté p. o. a' tsekély tapasztalású és tudatlan esküttektől oly éles belátást kívánni, és benne bizni, hogy a' criminalis vizsgálódásokban előforduló öszveszött font és tekervényes környúlásokat által lássa, és hogy valamint a' bűnösön való szánakodástól 's hozzá való hajlandóságtól, ugy a' töle való idegenségtől is menten maradván, hideg vérrel és minden részre hajlástól szabadon hozzon ítéletet? Ezen fogyatkozások által eskütteknek, kik magokat a' criminalis vizsgálódásokban tökéletesíték, felállítások által segíteni pedig annyi, mint a' mostani Juryt semmivé tenni, mellynek egy fő tulajdonsága az, hogy csak bizonyos alkalmatossággal öszvegyűjtött és hivatalokat csak a' gyűlés végéig viselő tagokból álljon. Továbbá az egész per folytatás a' Jurnál tupa szóval megyen véghez és így a' vádoló és védelmező pontok megfontolhatásokra elég idő nints, következésképpen az utolsó bényomás rendszerént a' győzedelmes, 's a' mellyik a' vádoló és a' vádoltatott közül az utolsó, az ez eránt felserkent szánakodáshoz vagy gyűlölséghez képest való az ítélettel is. Azonban sok függ az előlülést vivő fő bírótól is; sok bűnösök szöknek ugyan is meg, ha valamelly keménységéről esmeretes fő bíró jelent meg a' Grófság megvizsgálására, és jönnek vissza, ha szelidebb bíró jött el, a' kitől kedvezőbb ítéletet reménylhetnek; b) az esküttek az inkább a' közönséges vélekedés, mint a' törvények szerént nagyobb vétkeket rendszerént keményebben szokták venni, és gyakran meggyőződésük ellen is az ilyen bűnnel vádoltatottat vétkesnek mondják; innen van az, hogy gyakran a' tsekély lopás is akasztófával büntetetik meg, mivel az esküttek közönségesen gazdag emberek, a' kik elébb elengedik a' gyilkosságot (ez ugy is, irtózáván az emberi természet ember társa vérenek kiontásától, ritkábban történik meg, 's ennél fogva nem félnek annyira töle, mint a' lopástól), mint a' javaikban való kártételt. c) Annak megítélésére, hogy valaki bűnös-e? avagy nem? törvényes esmeretek is szükségesek, még pedig elmulthatatlanul; hogy ugyan is bizonynal állithassam én, hogy valaki erőszakos lopást tett, először tudnom kell, ha valóban elkövette-e azt, a' mit a' vádoló állit? és másodszor, ha megtette, meg vannak-e ezen vétkes tselekedetnek mind azon jelei, mellyeket a' törvények egy erőszakos lopásra nézve megkívánnak? ugy de, a' mint fellyebb

lis executiók vezérzése, és a' Grófság fenytő házára való felvigyázás. Hivatala esztendeig tart. A'

említettem a' Jury tagjainak törvénytudatlan embereknek kell lenniük és így itt se lehet az egész intézet egy belső fő tulajdonságának megsemmisítése nélkül segíteni, az az: a' Juryba törvénytudókat hívni. d) Ha az esküttek valamelly dolognak véghez vitelében megállapodtak, 's abban megegyeztek, hogy a' bizonyosan megtörtént, de annak törvényes tulajdonságára nézve kétségek van, ebben az esetben az ítélet hozást a' bíróra bizzák; avagy nem lesz-e ez által az előlülő határtalan bíróvá? és nem élhet ez vissza ezen nagy hatalommal ember társainak megítélésekben? — Fájdalom gyakran, és pedig a' ezenvedő emberiség megtsonkított jussát minden bizonnyal nehezebb helyre állítani, mint egy, vagy két, sőt több igazságtalanul elvett földföldeket. Egyébaránt hasonlítva össze az olvasó ezen észrevételeimet a' Tudományos Gyűjtemény 1823 esztendei folyamatjának 24 's több lapjain F. 8. név alatt a' Juryra ruházott dítsérekkel és ítélje meg, melyiknek van kettőnk közül igazsága?

*) Ez a' név Normandiából ment által Angliába, midőn ez amaz által elfoglaltatott, és azon törvényes napokat jelenti, melyeket a' Királytól rendelt bírák esztendőnként tartanak a' Grófságokban. Az Assisen törvényszék már II. Henrik alatt kétféle volt, u. m. nagy és kitsiny; a' nagy a' Grófság minden hadakozni köteles, jóság - birtokosaiból (Ritter); a' kitsiny Assise törvényszék pedig, melly tsupán a' tsekélyebb birtokokra nézve hozott ítéletet, 12 szabad és betsületes emberekől állott. Ezekből és ezekben formálódott az esküttek törvényszékek (Schöffenrecht). A' három legfelsőbb Angliai törvényszékeknek, u. m. a' fő udvari (Kingabench), fő polgári (Court of Common pleas), és a' kintstár vagy kamarai (Court of Exchequer) ítélő 's törvényszékek 12 bírák minden esztendőben kétszer bėjárlják Angliának 40 Grófságait ezen törvényes napok tartásokra. Walesben ez a' kötelesség 8 bírákra van bízva. Az ilyen törvény kiszolgáltatásra rendelt napokon még a' Grófság minden Béke-Biráinak és mind azon személyeknek is meg kell jelenniek, a' kiket a' Sheriff (a' Grófság fő tisztviselője) eskütteknek (Jury) meghívott. A' bírák nagy pompával 's harangozás közben vitetnek be azon városba, a' hol ezen közönséges gyűlések tartatnak, és az ülést (Sessio) Isteni tisztelet 's prédikáztio előzi meg: aztán az előlülő bíró elkezdí azt egy a' nagy Assise törvényszékhez, melly a' Grófság legnevezetesebb férjfiából választatott, intézett beszéddel. A' bíráknak ezen Assisekuél 5 külömféle biztoságaik (Commissio) vannak, melyek részerént a' polgári, részerént a' főbenjáró (criminalis) törvényes tárgyakat intézik el. Az, mellytől a' törvényes napok is neyeket vették, az az: az Assise Commissio meghatalmazza azokat a' birtok vagy jóság felett támadt perekben való ítélet hozására. A' nisi prius Commissio hatalmat ad nekik, az olyan dolgoknak, melyek a' fő törvényszékekre tartoznak, megmutat-

Sheriff első tisztje a' Grófságnak, jöllehet a' Lord-Lieutenántnak rangjára nézve utánna van. Fizetése nints, a' rangal együtt járó fényt mindazáltal fen kell tartani, a' honnan senki se köteles ezt a' hivatalt 4 esztendőök alatt kétszer felvállalni. A' ki annak viselésétől magát helytelen okoknál fogva vonogatja, keményen megszokott büntettetni.

c) A' Coronerek; ezek vizsgálnak meg és nyomoznak ki minden bizonytalan eseteket; ilyenek: a' nem természetes halál, talált kintsek, hajótörés 's a' t. Ha valamelly holt test találtatik, valaki hirtelen, vagy a' tömlőztben meghal, a' Coronernek 4—6 esküdtekkal a' szomszéd helyből meg kell annak okát vizsgálni, 's arról a' fő udvari törvényszéknek vagy a' legközelebb lévő Assiseknek jelentést teszen. Ők hirdetik ki az elszökött rabokat is. A' Coronereket a' Grófságokban lévő fekvő jószágok birtokosai választják. Számok mindenik Grófságban 4—6.

d) A' Béke-Birák. Béke-Birákat mindenik Grófságban annyit nevezhet ki a' Király, a' mennyit akar; de tsak olyanokat, a' kiknek 100 font St. esztendei jövedelmet béhozó föld örökségek van,

tatásokat kidolgozni (melly alkalmatossággal egy Jury ezen kérdés felől hoz ítéletet, mit kell megbizonyítotttnak tartani? vagy mennyiben van a' kérdésben forgó tárgy megmutatva?) és azután ítéletet tenni, ha tsak azok már elébb (nisi prius) magánál a' törvényszéknél fel nem vétettek. Mind azok, a' kik akármelly oknál fogva (kivéven azokat, a' kik már a' reájok hozott törvényes ítélet ereje szerint büntetés végett tétettek tömlőztbe) a' Grófság fogházában találtatnak, egy 3-ik Commissio által (of goal delivery) huzatnak kérdőre és ha az ellenek támadt panasz nem bizonyíthatatik bé, szabadon bocsátatnak. Legfontosabb pedig ezen Commissiok közt az, mely által a' birák meghatalmaztatnak a' nagyobb vétkeknek, u. m. haza árulásnak, az uralkodó ellen való hivségtelenségnek, nagy lopásoknak 's a' t. megvizsgálásokra és a' Jury ítélet mondása után azoknak eligazításokra 's megítélésekre. Végre Béke-Birói jussal is birnak, az az: rendelkezést tehetnek a' közönvéges béhésségnek 's tcsendességek fentartására.

(mivel semmi fizetések sints) 's a' Grófságban laknak. Ezek az ő hivatalokat egy a' Királytól kapott Patensnél fogva folytatják, a' ki azt tetszése szerint vissza veheti. Legfőbb Béke-Bíró az egész Országban maga a' Király; hanem többnyire minden fő hivatalban lévő Tisztek, a' Lord Kantzellár, Kintstárnok, Lord Marschall, Lord high Constable, a' 12 Fő Birák 's a' t. is gyakorolhatják a' Béke-bírói hatalmat az egész Országban, a' Sheriff 's a' Coroner pedig az ő Grófságokban és az alsóbb tisztek a' magok törvényes kerületjeikben. A' Yorki, Elyi, és Durhami Püspökök 's több népes városok Majorjaik (Birák) született Béke-Birák. Számok 1796-ban Angliában 2551. Walesben 305. Skócziában 1463 volt. Fizetések, a' Londoniakon 's Westminsterieken kívül nints. Ezek formálják az első törvényyszéket, és hatalmuk kiterjed:

1) A' köz bátorságot tárgyazó rendtartásokra való felvigyázásra (Polizey). 2) A' mesterségekben, főképpen a' Mezei-Gazdaságban, famivelésben, vadászatban, halászatban való jó rendnek fenntartására, továbbá az országútakra, tsatornákra, fabrikákban való rendtartásokra, és közönséges intézetekre. 3) A' polgári és főbenjáró (criminalis) törvény kiszolgáltatásban annyira és egyszer'smind mindenre, a' mi a' köz bátorság fenntartására, és a' criminalis törvény kiszolgáltatására megkívántatik, a' milyen a' bűnösök első elfogatása, 's az azok ellen való első vizsgálat; a' kisebb vétkeknek, személyes megsértéseknek, és a' jószágban való kártételeknek megbüntetése 's a' t. 4) A' közönséges adóknak beszedésére, az egyességek meg nem tartásokból, és a' tsalásból támadt perek eligazításokra, mindazáltal úgy, hogy ezeket a' Sessiókba is elő fogják terjeszteni annak idejében. 5) A' katonai dolgokban az új katonák és tengeri hajóslegények felesketések-

re, a' katonák békavártélyozásokra, az útban lévő hadi nép élelméről és odébb szállításáról való gondoskodásra. 6) A' Grófság tulajdon birtokának igazgatására, az abban lévő közönséges intézetekre való felvigyázásra, az azokra megkívántató pénzrel való bánásra, u. m. annak az intézetekre való kiadására, és az arról való számadásra.

Ellenben semmi befolyások sins az edgyes személyek birtokai, a' meum 's tuum felett támadt perek eligazítására, egy szóval semmire, a' minem az egész közönséget nézi. — A' törvények által meg vannak határozva azon tárgyak, melyekben ő maga ítélhet, vagy melly esetekben kell egynéhánynak közülnök, avagy pedig mindnyájoknak az egész Grófságból jelen lenniük; a' hol tsak egy-néhányan vannak, Spezial-Sessions, a' hol mind, Quatre-Sessions névvel neveztetik a' Gyűlések. Ezen utolsó, — mellynél a' Béke-Birák meghívásokra a' Sherifffnek a' Coronerekkel és Constablesekkal edgyütt meg kell jelennie, sőt egy nagy Juryt is kell rendelnie — esztendőnként négyszer gyűl öszve, e' következő tárgyakra nézve: tudniillik 1) a' Béke-Biráktól az elfogott személyek eránt tétett vizsgálásoknak tovább vitelekre (appellata). 2) A' Béke-Birák olyan ítélettételeknek megítélésekre, melyekben a' Quatre-Sessions végzését magok a' Birák is (mint fellyebb is van mondva) fen tartották. 3) Az egész Grófság igazgatását illető dolgok elrendelésére nézve. A' Spezial-Sessions, mellynek tárgyai az utak, szegények dolgai, a' kortsmák építése 's a' t. mind annyiszor öszvegyűl, a' hányszor a' környüállások kívánják.

e) A' Constablesek, kik legalsó politzai Tisztek. Minden kerületjeikben a' Grófságoknak van egy fő Constable, a' ki a' Béke-Birák gyűlésekben választatik, és minden közönségben többen vannak, kik a'

fent említett tisztek alatt állanak. Csak nem olyanok, mint nállunk a' fertály - mesterek.

A' Városok Elöljáróik pedig: egy minden esztendőben ujonnan választott Major (Bíró), a' ki némelly Helyeken Bailifnek is neveztetik, és 12 vének vagy Tanácsosok (Aldermen). A' Londoni Mayornak, míg ezt a' hivatalt viszi, Lord titulusa van.

Fővebb ítélő Székek. A' fellyebb előadott alsó törvény 's ítélő Székekről feljebb lehet a' Pereket vinni a) *A' polgári (politicum) dolgokra nézve*, a' közönséges törvénykezéseknek ítélő székéhez (Court of Common pleas, Curia communium placitorum). b) *A' criminalis* és az olyan tárgyakban, melyekben a' korona a' peres fél, a' fő Udvari-Törvényszékhez, vagy a' Királyi padhoz (Kings Bench), így neveztetik azért, mivel hajdan a' Király vitte abban az előlülést egy a' többinél magasabb padon. c) *A' Kintstárt illető dolgokban* a' Kintses Kamara Törvényszékéhez (Court of the Exchequer), melly különbözik a' kintses kamarától, ez ugyan is nem lehet Bíró is, peres fél is egyszer'smind. Mindegyik Törvényszéknek van egy fő Birája (Chief justice) és három Tanácsosai. (a' Kintses Kamaránál ezek Báróknak, és a' fő Bíró Chief Báronnak neveztetik). Ezek mindöszve 12 formálják az Angliai 12 fő Birák gyűlését (Collegium), kik esztendőnként négyszer gyűlnek öszve Westminsterben, és a' fent említett tárgyakon kívül, a' kétséges törvény és perbeli kérdéseket is ez dönti el. Minden esztendőben kétszer járják bé ezek egész Angliát, melly ezen tüzlra 6 törvényes Kerületekre (Circuits) van osztva, kettő kettő egyet, és 12 Esküdteket vévén magokhoz a' hat hónapi perekben ítéletet hoznak. A' három fő Itélő-Székek felett van az Ország-Cancelláriája (Court of Chan-

cery), melly a' nagy Cancellárius (Lord high Chancellor) alatt van, és egy Vice-Cancelláriusból 's 12 Előadó (referens) Tanácsosokból (Masters of Chancery) áll; ehez a' Parlamentum után legfővebb törvényszékhez folyamodik minden, a' ki a' többi előszámlált Itélő-Székek ítéletével nints megelégedve: tsak ennek van hatalma a' törvények betű szerént való értelmeket magyarázni, és a' büntetéseket meglágyítani. d) A' fő Admirálitási (tengeri fő hadi Vezéri) törvényszék a' hajókázást, kikötő helyeket, a' hajó jobbitásra felvett pénzeket 's a' t. — és e) a' fő Marschall-Törvényszéke, a' genealogiai és a' tzmereket illető tárgyakat ítéli meg.

Skóciában ezek a' fő ítélő székek: a) A' polgári (Session or College of Justice) egy Elölülővel és 14 Tábla-Birákkal (Lords of the Session). b) A' főben járó, vagy criminális (the justice court) egy Fő-Bíróval (Lord Justice General) és öt Birákkal. — c) A' kintstári (Exchequer court), fővebb tisztjei 5 Bárók, mellyek közzül egy az Elölülést viszi; ez 1707-től fogva éppen olyan, mint az Angliai, valamint az igazság kiszolgáltatása is; a' tengeri dolgokra pedig egy Admirálitás ügyel itt is, mint Angliában.

Legfőbb Törvény-Szék Angliában, Skóciában és Irlandiában a' Felső Parlamentum, mellyhez vitetnek legutoljára a' Perek: tsak ez ítélheti meg a' Lordokat criminaliter, és tsak ez előtt tétethetnek panaszok a' Miniszterek, a' mind a' két Indiában lévő kormányozók, és más Státus Tisztjei ellen. Az ilyen esetekben az Alsó-ház a' panaszló Fél, és a' Király megkegyelmezési Jussa megszűnik. A' leg ujabb időben három ilyen nevezetes Perek folytak Angliában, u. m. az Indiai fő Kormányozó Warren Hastings ellen, a' népnek sanyar-

gatása 's ezen élkövetett kegyetlenségei miatt ; Dundal Melvillei Viscount hadi Minister ellen, hivatalának rossz lelki esmérettel való folytatásáért 's a' Yorki Hertzeg, mint Generalissimus ellen, a' ki a' katonai tisztségek pénzért való eladásával vádoltatott. Az utolsó ellen nyilván nem tétetett vád ; a' két utolsó pedig a' büntetés alól felszabadított ; mindazáltal a' Hasting hét esztendeig tartó pere, a' reá fordított temérdek költségek miatt már maga is elég büntetés volt.

Minden törvényszék a' Király, mint legfőbb Bíró nevében ítél. Hasonlóképpen a' Király kezében van a' végrehajtó hatalom is. Királyi Jussainak 's hatalmának gyakorlásában segítik ötet : a) *A' Királyi Státus Tanács* (1817. 160 tagokból állott). b) *A' Titkos Tanács* vagy Kabinet, melyet a' Király bizonyos tárgyakban köteles ugyan megkérdeni, a' nélkül mindazáltal, hogy annak tanácsától függene. Tagjai a' Királyi Hertzegek ; az elsőbb Korona Tisztek ; az Angliai két Érsekek és az Alsó-ház Beszéllője vagy Szóvivője ; a' három Státus-Titoknokok, kik közül a' legidősebb a' déli, a' második az éjszaki Európai dolgokra, 's mind a' ketten együtt a' belső tárgyakra ügyelnek, a' harmadik pedig tsupán Amerikára figyelmez. Ezek alatt van a' Státus Levéltára is (paper office), és a' pe-tsét hivatal (signet office). Ebbe a' gyűlésbe (Cabinet council) mindazáltal hivatalánál fogva senki se jelenik meg, hanem csak az, a' kit a' Király minden ülésre különösen meghív ; a' honnan gyakran megtörténik, hogy a' ki az elébbeni gyűlésben jelen volt, az utánna következőből kimarad, mivel a' Királytól meg nem hivattatott. Végre c) *a' Ministeriumok*, u. m. 1) a' külföldi dolgok ; 2) a' belsők és Koloniák ; 3) a' hadi 's egyszer'smind a' keleti Indiai dolgok Ministeriumai ; és 4) a' Mini-

steriumhoz hasonló Admirálitási Collegium a' ten-
geri erőt illető dolgokra nézve; továbbá a' keres-
kedést és a' Koloniákat, 's az Indiai tárgyakat
igazgató Tanács és a' titkos petsét hivatal, mely-
ben a' nagy petsétre Ügyelő viszi az Elölülést.

11) Fő Hivatalok: a' the Lord high Steward
of England, az az, *Angliának Helytartója* vagy
Nagy Birája, melly fő hivatal II. Richard óta
csak rövid időre töltetik bé, rendszerént Király
koronázáskor, vagy ha valamelly Perre nézve ha-
lalos törvényszék tartatik. 2) *A' Nagy Cancellá-
rius* (Lord High Chancellor), egyszer'smind nagy
petsétre Ügyelő (Keeper of the great Seal); e'
rangjára nézve mindjárt a' Canterburyi Érsek után
következik, született tagja a' Titkos Tanácsnak 's
Elölülője a' Court of Chancerynek. 3) *A' Nagy
Kintstár Mester* (Lord High Treasurer), a' kin-
tses Kamara Elölülője. Ezt a' hivatalt I. Györgytől
fogva 5 Commissarius viszi, kik a' Kintstár Lord-
jainak neveztetnek, és az első közzülök első Mini-
steri hatalommal bir. 4) *A' Státus vagy a' Titkos
Tanács Elölülője* (Lord President of the privy
Council), a' ki terjeszti eleibe a' Tanácsnak a' ta-
nátskozás alá vevendő tárgyakat, 's tudósítja ezek
felől a' Királyt, ha e' nints abban jelen. 5) *A'
titkos petsétre Ügyelő* (Lord privy Seal), ez üti
reá a' titkos petsétet minden Királyi privilegiumok-
ra, adományokra és más Levelekre, 's ha szüksé-
ges azután petsételtetnek meg a' nagy petséttel. 6)
A' Nagy Kamarás (Lord High Chamberlian),
a' kinek méltósága örökség szerént való még a'
leány ágon is a' Lancasteri Hertzegek familiájok-
ban. 7) *A' the Lord high Constable*, az az, a' *Ki-
rály Nagy Fegyver Hordozója*, melly méltóság
csak a' Király megkoronáztatásakor szokott adat-
tatni. 8) *A' Nagy Marschall* (Lord Earl Mar-

schall) vagy fő Biró a' genealogiai dolgokban; ez a' méltóság örökség szerént a' Norfolki Hertzegeké, a' kik ezt, mivel ők magok Katholikusok, képviselőik által viselik. 9) *A' Nagy Admirális* (Lord High Admiral) vagy minden tengeri és folyóvízi dolgoknak fő Birájok: ezt a' hivatalt is Commissariusok viszik, kik között az első Admiralitás Lordjának neveztetik.

13. Törvény könyvei. Angliának elébb voltak hazai törvény könyvei, mint más Európai Státutusoknak; már 1189-ben kiadott egyet Glanvil Ranulf de legibus et consuetudinibus Angliae, név alatt; ezt követte a' Bracton ugyan azon titulusú munkája, mely III. Henrik alatt a' XIII. Században jött ki. A' mit ezek kezdtek I. Edvárd vitte tökéletességre, jó törvénytjei és a' perek folytatásának jó rendbe való szedése által, mely ő alatta készült könyvek még most is nagy részént kötelező erejű törvényeket foglalnak magokban. A' közönséges törvények kútfejek: a' törvény székekítéleteik, melyek már régen is nagy gondal szedettek össze és II. Edvárdtól (1307 — 1327) elébb hivataloson, azután pedig privat szorgalmatosság által tétettek közönségesekké. Az ilyen gyűjtemények (Reporters) annyira megsaporodtak, hogy a' III. György uralkodása végéig 256 volt, melyek között némelyik csak maga több köteteket tett, és így a' törvény tanulást minden esztendőben nehezebbé 's szövevényesebbé teszik, kiváltképpen most, midőn a' törvény tudomány mind a' két Angliai Universitásból ki van küszöbölve. Legjelesebbek a' törvény magyarázatok közt egy Oxfordi Professornak Blackstonenek 1753-ban irt., és Cambridgei Professor Christiántól 1809-ben 4 kötetben újra kiadatott magyarázatjai (Commentarii).

13) A' Státus jövedelmei. Nagy Britanniában az Adó Taxának neveztetik, és kétféle; u. m. ál-

landó, mint a' vámok, — eladó portékákra vetett adók (Accise), — bélyegezés Taxái, — levél posta, — földre vetett adó, — a' házaktól, — ablakoktól, *) — kotsiktól, — Lovaktól, — Kutyaiktól, — Inasoktól, — a' Lókereskedők's a' meg nem házasodott férfiak által fizetendő adók; — vagy olyanok, melyeket a' Parlamentum a' Státus szükségéhez képpess szokott időről időre adni, — ilyen volt az 1806-ban megállapított, de 1817-ben eltöröltetett, tiszta jövedelemtől fizettetni szokott adó. A' Korona Jöszágaiból bérjövő jövedelem fellelhető, mivel azoka' Cromvell ideje táján nagy részént eladattak, és most is egyes Személyek hirtokokban vannak.

A' bérétel az 1826-ki Budget szerént következő módon volt felszámolva:

	Font Sterling.
1) Az 1825-ről való maradék	167000
2) A' vámok és az eladó portékákra vetett adók	37446000
3) A' bélyegezés	7400000
4) A' földre vetett adók	4800000
5) A' posta	1550000
6) A' külömbféle bevételek	1360000
összeséggel	52723000
7) A' fizetések és pensiók taxájából	4320000
	57043000
Adóssága: 5 Január. 1826-ban volt	
a' fundált adósság, az az a' mellynek lefizetésére bizonyos fundus van kinevezve **)	778128000
a' fundálatlan	31703090
mind össze	809831000

*) Ez az oka, hogy az Angliai házak külsője oly tsunya, a' sok kövel hárakott vagy deszkákkal bészegezett ablakok miatt, mivel minden valóságos ablaktól, akár nagy az, akár kicsiny 15 Schilling adót kell fizetni.

**) Fundálnak neveztetik valamelly adósság, ha annak érdekének fizetésére, az ugy nevezett consolidált vagy megerősített fondsan (ezt a' nevet visoli Angliában azon fundus, mellybe minden állandó's más a' Státus adósságai érdekének lefizetésére fordítandó adók fizettetnek be) bizonyos jövedelem

melly mindég szaporodik, mivel a' költség rendszerént felyül mulja a' bévételt.

van rendelve, fundálatlannak hivattatik pedig az ellenkező esetben. A' közönséges adósság ezen utolsó neméhez tartoznak főképpen az Exchequer vagy Kintstár és a' Navy vagy hajós Sereg tzedulái, ezek is adnak ugyan Interest, mellyet a' Parlamentum esztendőnként jóvá hágy, de a' nélkül, hogy arra valamelly állandó fundus volna kimutatva. Ezen tzedulák, mellyek 1817-ben 50 mil. f. St. tettek, minthogy a' hitelező neve nints benne kitéve, minden írásbéli általengedés nélkül is által adattathatnak akárkinék, és így, mint papiros pénz, foroghatnak. — A' fundált adósság háromféle: 1) bizonyos esztendei jövedelműek (annuities), az az olyan feltétel alatt való költsönözés, hogy meghatározott számú esztendőkön által a' hitelezőnek bizonyos (természetesen a' szokott interesnél nagyobb) jövedelem adattassék az interes és tőke pénz helyett, melly a' meghatározott esztendők eltelése után a' tőke pénz elenyészik. 2) Egész életre kiterjedő jövedelműek (Leibrenten) vagy halál taxák, mellyek a' hitelező életéig fizettetnek, annak halála után pedig valamin az interes, ugy a' tőke pénz fizetés is megszűnik. 3) Örökös interesekre adott tőke pénzek (perpetuities), az az olly adósságok, mellyek rendes és törvényes interesre vétetnek fel, csak hogy a' hitelező a' tőke pénzét fel nem mondhatja, hanem az ahoz való praetensioját (Stock) eladhatja; melly utolsó adósság neve legközönségesebb Angliában. Mivel a' Stockok tulajdonosaik csak 3 pCento interest húznak tőke pénzeiktől, és ezeket vissza nem kívánhatják, pénzre pedig szükség van, vagy nagyobb interest kívánnak, ennél fogva ezek a' Stockokkal azoknak tulajdonosaik néha kereskedést is üznek és majd feljebb, majd alább megyen a' betsek. Archenholz 1802-ki Minervájának 4-dik kötetében és C. C. André Statistikai munkájában így adatik elő a' Nagy Britániai Státus adóssága, hogy ha az egy fontos St. tzedulákban és csak 700 mil. fontnak vétetik, ugy az 4516 □ m. f. fedne le, és Guineekben sorba rakván azokat 10521 m. f-nyire nyulna el. Ha valaki ezt az adósságot le akarná olvasni, és mindennap, a' vasárnappal együtt 12 órát fordítana arra, tehát ha minden minutában 700 Guineeket olvasna ki, 27 esztendőt, 6 hónapot, 15 napot és 6 órát kellene arra fordítania; ha pedig Pennyként számlálná, akkor 6945 esztendeig, 7 hónapig, 's 14 napig tartana az, annyira, hogy ha a' teremés napján kezdte volna el ezen munkát, tehát még 1131 esztendeig kellene a' számlálással bajlódnia. Ha valaki ezen adósságot taligán akarná elvinni, és mindegyikre 2000 fontot venne, ugy, ha aranyban volna az, 7401, ha pedig rézben, akkor 5250000 taligájának kellene lennie. De jóllehet olly temérdek sok a' Nagy Britániai adósság, mindazáltal a' hitelezők (kiknek számok némelleyek szerint 17000 mások szerint 25000) többnyire Anglusok, külföldiek pedig selette kevesen vannak. 1807-ben 5. April. az idegomektől költsön vett pénz csak 34658793 font St. tett.

14) Hadi erejé: a' hadi sereg szabad béállítás (Werbung) által pótlódik ki, és ritkán van szokásban a' fogás (Statutio) 's akkor is csak a' tengeri Katonaság részére.

Ezen szörnyű nagy adósságot okozták a' sok háborúk és az Európai Státusoknak adott segítő pénzek. A' hivatalos jelentések szerint 21 esztendő alatt 1793-tól 1814-ig fizetett Anglia 46,289,461 font. St. Segítséget, t. i. Ausztriának 11,051,547 Portugalliának 9,433,355 Svécziának 8,818,411 Orosz Országnak 5,275,158 Spanyol Országnak 5,100,477 Prussziának 3,375,663 Siciliának 2,616,666 Hannoverának 2,280,107 Hessen (Hassziai) Casselnek 1,271,107 Szárdiniának 592,000 Bavarának 501,017 az Orániai Hercegnek 220,000 Frantzia Országnak 200,000 Dániának 121,917 Badennek 26,990 Braunschweignak 25,086 és Marokkonak, mikor a' Frantziák Egyiptomban táboroztak 12,271 font St. Lásd. Oester. Beob. Nro. 161. 1815. 871. l.

A' mi végre magának Angliának a' hadi költségeit illeti, ezek 1793. óta 2000 mil. f. Sterlingbe kerültek, melyek közül 967,798.232 font költsönözésből, a' többi pedig az adókból telt ki.

Az adósságok lefizetésekre rendeltt fundus (sinking fund), adósság semmisítő vagy eltörölő fundusnak (Amortisations-Fonds) nevezetik, mivel azok ez által lassanként mindég fogynak. Legelső volt Nagy Británia, mely I. György alatt egy ilyen fundus felállításáról gondolkozott, fundamentomúl tévén azon Summát, mely az adókból a' közönséges szűkségen felyül maradt, és a' Státus adósságai interesseknek alább szállítását. Megvolt határozva továbbá, hogy ezen fundus semmi más tzelra ne fordítassék, mint az adósság fizetésére, de a' Státust érdeklő terhek miatt lehetetlen volt ezen dítséretes feltétel mellett megmaradni, mellynek következése a' Sinking fund tsekély foganatja volt 1786-ig, midőn Price Doctor a' mostani semmisítő fundus planumát elkészítvén a' nagy Pitt azt munkába vette és bé is vitte Angliába. Ezen plánum szerint esztendőnként a' jövedelmekből 1 mil. tétetik ebbe a' fundusba, és ez a' Summa az eladó Stockok (lásd fellyebb) bevására fordittatik. Ezen kívül nevedett ez a' fundus a' lefizetett adósságoknak sen maradt interessek és a' kihólt Szemellyek haláltaxái (Leibrente) által, mellyek basonlóképpen abba tétettek: 1792-ben pedig nevezetes gyarapodást nyert az által, hogy egy másik fundus is állittatott fel, melly amazzal együtt munkálódjék. Ezen utolsónak kutszei állottak, a' minden ujonnan tett pénz költsönözés Summájából lehúzott 1 pCentumból, megnevedett pedig ez is, valamint a' másik, a' lefizetett Summák interesseik által, és ugy van felszámálva, hogy ezen a' módon minden költsön vett adósság, a' hozzá tartozó semmisítő fundus által

a) A' szárazon lévő Katonaság állott 1821-ben 104167 Legényből; voltak t. i. 5412 test őrzők, 68,767 L. gyalogság, 14,116 Lovasság, és 15,872 L. pattantyusság 's tengeri Katonaság, 3 Regementekben a' gyalog, 10 Reg. a' lovas test őrzők (416 ember egy Regben), 104 Reg. könnyű gyalogság (Füsélier, 662. L. 1 Reg.) 20 könnyű lovas és 4 Huszár (588 Em. 1. Reg.) 's 1 pattantyús Reg. A' polgári katonaság tett 76,050 Leg. a' Yeománry (föld birtokosok által kiállított katonák) 66,340 L. és az öreg vagy régi Katonaság 10,000 — 1822-ben öszveséggel 68,812-re szállítottatott le a' szárazon lévő Katonák száma, kik nagyobb részént, kivéven az Öröket (Garde) a' Kolóniákba vannak bé kvártélyoztatva. 'Sóldjok a' Nagy Británniai Katonának legjobb; egy köz ember ugyan is kap egy napra egy Schillinget, és ha 14 esztendeig szolgált 1 Schil. 's 2 Pécét; kenyeret pedig minden nap 2 fontot.

Erőssége 1704-től fogva ama mind a' természettől, mind a' mesterségtől megerősített Gibraltar (hasonló nevű szoros tenger mellett), melly legelső köszikla vár Európában; három oldalról tenger veszi körül; a' közép tenger felől, a' hol a' hegy legmeredekebb és 1400 — 1500. lábnyi magas, megmászhatatlan; az ezzel szembe lévő oldalát pedig, a' hol a' hegy leglejtő-

45 esztendők alatt lefizettetik. Egy harmadik, az előbbihez hasonló semmisítő fundus is fundáltatott még Angliában a' hosszú haláltaxák, vagy az olyan esztendei Summák lefizetésekre, mellyeknek határpontjok (terminus) a' 45 esztendőt meghaladja. 1802. minden Sinking fundok egyesítettek, és egy közönséges adósság semmisítő pénztár (avagy General Sinking Fund) formáltatott azokból, melly 1819-ben 15,963,848 az 1786-tól fogva 1819. April. 5-ig ez által lefizetett adósság pedig 355,919,833 font. Sterl. tett,

sebb, tábori eszközök által hozzá járúlhatatlanná lehet tenni. Hatalmas oltalom pont ez mind katonai tekintetben, mind a' kereskedésre nézve, a' honnan 1782. teljes erővel is ostromolták azt a' Spanyolok, de ama halhatatlan Elliot egy Schwänkendick nevű német Kováts javallására ezeknek úszó batteriáikat tüzes golyóbisokkal semmivé tette és a' vár az Anglusok kezekben maradt mind e' mai napig.

Katona oskolái: a' Londoni és Woolwichi katonai Akademiák.

b) A' Tengeri ereje: 1813-ban volt Nagy Britániának 1044. hadi hajója, 26,900 ágyúkkal és 145,000 Matrózokkal. 1820-ban a' hadi szolgálatra alkalmas hajók számok ment; 161 Lína hajókra, 34. 50 — 44 ágyús hajókra, 155. fregátákra, 183 Briggre és 130 sebes hajóra, mind öszve 663 hadi hajókra, melyek mintegy felét teszik a' Britániai kikötőkben lévőeknek. Az egész hadi hajóssereg, 3 kisebb seregekre ugyanint veres, fejer és kék zászlósokra osztatik. *)

jöllehet a' környüállások nem mindég engedték meg, hogy az taupán tsak az adósság fizetésére fordittassék.

*) A' Nagy Britániai tengeri erőnek nevedése az Archemholz Minervája szerént 1801. B. 3 S. 373.

Tonna. Katonaság.

Azon hadi hajós sereg, melyet Er'sébet Királyné 1588. a' Spanyol meggyőzhetetlen hajós seregnek eleibe állított, tett	-	31,983.	15,272.
Mikor III. Wilhelm 1686. a' Thrónusra lépett	-	101,032.	
1704-ben Anna Királyné alatt	-	104,745.	41,000.
1727-ben a' II. György } Királya	-	170,862.	
1760-ban a' III. György } létekor	-	300,416.	
1800-ban	-	790,950.	130,000.

A' Britániai tengeri erő tehát III. György alatt 490,434 Tonnával és 89,000 hadi néppel szaporodott. A' hajós nép 1773—1808. való szaporodását, a' tiszteknek e' következendő tabellájából által lehet látni:

1822-ben még kevesebb volt a' hadi hajók száma, az az 609. — Egy hajó építése és egész kikészítése kerül Angliában 60 némellyek szerint 80,000 f. Sterlingben. — Az Anglus tengeri Katonaság legjobb 'soldot húz; háborús időben a' veres zászló Admirálja 5 a' többiek 3 f. St. 10 Schil. egy Vice-Admiral 2 font Sterlinget, és 10 Schill. 1 Contre-Admiral 1 f. St. 16 Schillinget kap egy napra, mindenik Matróz pedig 4 f. St. egy hónapra: a' honnan látni való, melly költséges tsak 70 Línea hajón lévő 40 ezer Legény-

1. Jan. 1773. 1. Jan. 1808.

A' hajós sereg fő vezére (Admiral *)	-	-	1.	1.
A' fejeér)	-	-	2.	14.
— kék) Zászló Admiráljai	-	-	6.	15.
— veres)	-	-	—	18.
A' veres)	-	-	3.	16.
— fejeér) Zászló Vice-Admiráljai	-	-	5.	15.
— kék)	-	-	5.	24.
A' veres)	-	-	4.	11.
— fejeér) Zászló Contre-Admiráljai	-	-	3.	18.
— kék)	-	-	4.	29.
Kapitány	-	-	327.	700.
Kommendans (Commandeur)	-	-	120.	499.
Hadnagy	-	-	932.	2900.
Summa			1412.	4260.

1800-ig elfogtak az Anglusok a' Frantziáktól 45 Línea hajókat, 275 fregátákat és Sajkákat; a' Hollandusoktól 25 Línea hajót 67 fregátákat és Sajkákat. 1807-ben Koppenhága megtámadtatásakor a' Dáuii hadi hajók is nagyobb részént Anglus kézre kerültek, u. m. 18 Línea hajó, 15 fregát, 6 Brigg, és 25 ágyúzó sajka, összeséggel 64 hajók 1992 ágyúval, mellyeknek építése, a' kötelek és ágyúk nélkül 7,134,000 forintra betsültetett. Minden megtámadás alkalmazhatóságával az Anglusok a' Congrevétől feltalált pusztító Rakétákat használták; ezek sokkal veszedelmesebbek a' golyóbisoknál, mivel horgaiaknál fogva az épülethez ragadnak és azt felgyújtják, 's a' víz nem hogy oltaná, sőt még neveli a' lángot: van egy neme, melly szinte egy órányi távolságra ellövedik.

*) Admiral Arabs szó, teszen Parantsolót vagy Urat. Éltek véle a' Saracenusok vagy Arabok; azután legelőször a' Sziciliaiak és Génuaiaik kezdték a' tengeri vezéreket így nevezni; most pedig minden Európai népek, a' Törökökön ki-

ségnek a' tartása is. — Mind a' szárazon, mind a' tengeren lévő hadi népre tett költség tett 1822-ben 14,650,000 font St.

Hadi kikötő helyei igen jók, nagyok és erősek: u. m. a' Portsmouthi (fő pontja a' hajós seregnek), Plymouthi, Deptfordi, Wollwichi, Scheernessi, Chatami, Hulli és Berwiki.

Tengeri Kadét oskolák vannak Portsmouthban, Plymouthban és Wolwichban.

IV. Históriaja.

Nagy Británia név alatt értetnek ma három egyesült Országok, u. m. Anglia, Skóczia *)

vül, a' kiknél az Admiral név helyett Kapudán Basa névvel élnek, Admirálnak hívják egy egész hajós Seregnek a' legfőbb parantsolóját, a' ki csak a' fő Admirálnak van Rangjára nézve utánna. Az Admiral után következik az Al-Admirál és a' Contre-Admirál, melly utolsó a' Hollandusoknál és Éjszaki Hatalmasságoknál Schout by Nachtnak (a' ki éjtszaka parantsol); az Anglusoknál Rear-Admirálnak nevezetik, mivel rendszerént az első tsapatot kormányozza. Admiral Vitorla az, melly az Admirál hajójának középső árbotzfáján feljül lobog, 's a' mellyen maga az Admiral van. Ezt csak akkor lehet használni, mikor az Admiral 20 az Al-és Contra Admirál pedig 12 hajóktól kísértetik. Admirál hajó az, melly az Admirál vitorlát viszi. Ha két egyenlő vitorlájú hadi Hajók jönnek össze valamely kikötő helyben, akkor az elébb megérkezetté az Admiráli elsőség 's méltóság, ha szinte a' másik nagyobb 's erősebb volna is. Admiralitási Collegiumnak (Gyűlésnek) nevezetik azon egy Admirálból, több Vice-és Contre Admirálokból, Hajós Kapitányokból és Tanácsosokból álló Gyűlés, melly a' tengeri dolgokra ügyel. Ez alatt vagynak minden hadi és kereskedő Hajók, valamint az azokon lévő személyek is. Ez itéli meg a' tiltott portékákkal való kereskedésbeli tárgyakat, Contrabandumokat 's a' t.

*) A' Rómiaiak, kik K. Sz. előtt 50 eszt. déli Britanniát már birták, csak 130 esztendővel későbbben juthattak éjszaki Británia vagy Kaledónia birtokába. A' Kaledóniaiak (egy miveletlen, de vitéz nép) hatalmason ellent állottak a' Rómiaiaknak, 's éppen ezek miatt építtette Hadrianus Császár a' Solway és Tync közt lévő híres köfalat, hogy a'

és Irírlándia *) régen pedig Británniának **) nevezték a' Rómaiak a' mai Angliát és Skóciát. Azt a' tengert, melly Británniát körül veszi, hajdan nagyon kevésé esmerték a' Régiek, és átal-

Római Británniát ezeknek bé ütések és prédálásaik ellen megoltalmazhassa. A' Lakosok a' II. Században két fő népekre oszlottak el, u. m. a' Skótusokra, kik a' Grampian hegyein túl a' felföldön telepedtek meg, és a' Pictusokra, kik azokon innen az alföldön laktak. Mind a' ketten néha egyesült erővel hartzoltak a' Rómaiak ellen, de gyakran egymással is hadakoztak, míg a' Skóciai Király II. Kenneth a' Pictusokat meggyőzván, tartományokat elfoglalta 's mind a' két országot Skócia név alatt egyesítette a' IX. Században. A' Keresztény Vallás, úgy látszik, a' VI. Században vitetett bé az Irírlándiai Szerzetesek által. Régebbi Királyaik kik voltak legyen? nem igen bizonyos. Tsak III. Malcolm a' Macbethtől megöletett Duncan fiával jó valami kis világosság a' mesékkel tellyes Skóciai históriába. Ez a' XI. Század utolsó felén Angliába béútvén sok foglyokat vitt el magával, kik és az Angliának a' Normannusok által történt elfoglaltatásakor megtelepedő idegenek által tsúztak bé déli Skóciába, — melly a' pallérozódásban különben is előbb tett lépéseket, mint az északi, — az Anglosaxok szokásaik, erköltsaik, nyelvek 's tudományok. A' felföld még mély vadságban volt. Már a' XII. Században a' Skóciai Király az Angliától függött, mint Urától, és jöllehet I. Richard ezen fő Uraságot, tsak hogy a' keresztes hadra pénzre tehessen szert, eladta is, mindazáltal az utánna következett Anglus Királyok fen tartották Skóciához való jussokat, melly sok véres háborúkra szolgáltatott okot a' két szomszéd országok közt. Ki halván 1289. a' régi Skóciai uralkodó familia férjfiúi ága, 's I. Edvárd a' Koronára vágyók perlekedésekbe belé avatván magát, tsak ugyan ismét Angliai felsőség alá esett Skócia. A' nagy szívű Wallace William próbát tett ugyan hazájának, mellynek Királya fogva volt Angliában, megszabadítására, de sikeretlenül, utóbb maga is 1305 elfogattatván 's kivégeztetvén. Bruce Robert egy maradéka a' régi Királyi familiának ellenben 1306. ismét elnyerte a' Koronát és meg is tartotta azt kezei közt a' Bannockburnál lévő győzedelme által 1314. 's országát függetlenné tette. Hanem a' mit az ő vitézi lelke szerzett, az ő gyenge örökösei nem tudták megtartani, és a' többnyire szerenstelenül folyt háborúk, mellyeket Angliának örökös ellenségei, a' Frantziák mindég jobban jobban élesztettek, megszűnés nélkül folytak a' két nemzet közt.

A' Bruce Robert férjfiúi ága is 1371. II. Dáviddal ki aluván, az ezzel atyafias Stuart ház örökösödött az uralkodásban, mellynek tagjai, az egy uralkodóban megkivántató

jában napnyugoti, atlanticumi és hesperiai Oceanusnak nevezték; sőt Julius Caesarig a Rómaiak előtt is esmeretlen volt Británia. Caesar Galiai Igazgató korában, minekutánna az ott kö-

tulajdonságok hijánossága és az e miatt következett szerentsétlen történetek által tették magokat a Historiában esmeretessé. Az Angliával való sok hadakozások, a gyakori tútorság által való igazgattatása az országnak, ezen már tulajdon hibás lépései miatt is szerentsétlen fejedelmi familia uralkodása alatt többet tettek, a különben nem igen számos Nemességnek a Királyi Méltóság kárára való nagyobb elhatalmasodására, mint más országokban, mivel ezen szegény és mester emberek nélkül való tartományban későbbben vette fel magát a nép pallérozott közép Klasszisa, mint másutt. Volt ugyan itt a Királyi hatalmat korlátozó közé szorító rend, melly a fővebb világi és az egy harmad részénél számosabb papi Bárókból állott, és már Bruce Robert alatt a kevés számú városok is részt vettek abban a befolyásban, de ezek olly kevésre betsülték ezen jussaikat, hogy még a XV. Században erővel kellett őket a Parlamentumban való megjelenésre kényszeríteni. A rendek gyűlése egy Kamarából állott, a honnan a városi követeknek a hatalmasabb Nemességgel együtt kellett lenniük, a mi azoknak nem tetszett; ez pedig csak a fegyver forgatáshoz értvén, a törvény hozást a papságra bízta. A Király jussa volt azt össze gyűjteni és törvényeket elő terjesztetni, mellyek mindég bevétettek; az ellentmondás hazárduláshoz hasonló véteknek tartatott és a gyűlés békétlen tagjai meglegedetlenségeket csak ki maradás által nyilatkoztatták ki. A törvény szolgáltatás ugyan tetszőleg a Király hatalmában volt; a hadi erőt ellenben és a polgári birói hatalmat nagyobb részent a világi Bárók tartották kezük közt, kikkel a kisebb nemesei különböző módokon össze köttetésben voltak. Különös tulajdonsága volt az a Skóciai feudalismusnak (bizonyos köteleességek teljesítéseért az uralkodótól nyert jószág bírásnak) az adótól való szabadság, midőn már más tartományok, p. o. Francia Ország adót fizettek, és azon környüállás, hogy a királyi tekintet hadakozás idején kisebb volt, mint békeségben, mivel a hadban a Katonák nem a Királynak, hanem az ő tisztjeiknek engedelmeskedtek. A XV. Század elejéig Skóciaiban nagyon kevés ment a pallérozódás elő, hadakozás volt a fő nemességnek, vadászat és dorbézolás a Nagyonak fő foglalatosságok és időöltések, kiknek példájokat követték az alsóbbak is; mesterséget általában nem űztek, sőt a mikre legnagyobb szükségek volt, u. m. nyergek, lópatkók, zabolák, azok is Flandriából vitettek be. A szántással vetéssel éppen nem gondoltak, mivel mindég éppen a legtermékenyebb része, déli Skócia volt a ha-

rül belől lévő népeket meghódította, által ment, mintegy 50 eszt. K. Sz. előtt Britanniába is és az odaváló vitéz lakosokon győzedelmeskedett; de mind azon ditsekedése, hogy ezen tartományt elfoglalta, és az ezen tzelra fordított költségei és iparkodásai mellett is a' Rómaiaknak Britán-

dakozás dühösségének prédára ki téve; a' honnan a' kenyeret, miut különös tsemegét úgy ettek: még a' XV. Század elején kemény büntetés alatt meg volt parantsolva, hogy minden árendás, a' ki 8 ökörrel szánt, esztendőnként 2 mérő buzát, két mérő borsót és 40 mérő babot vessen el.

I. Jákob, a' ki mint fogoly Angliában neveltetvén fel, lelki tehetségeit nagy mértékben ki mívelte, tellyes erejéből iparkodott a' pallérozódást Országába bevinni és a' köz békességet, melyet a' nagyoknak egymás ellen való támadásaik gyakran megháborítottak, helyre állítani. Egy fő törvény széket állított fel 1424. és Mester embereket hozott be Flandriából. Éjszaki Skóciát is, mely hatalmas fők alatt volt, próbálta hatalma alá vetni, de ebben tzelját el nem érte. Jákob a' hatalmas Nemesség megzabolázása és új rendelkezései által ennek gyűlölségét magára vonta és utóbb áldozatja is lett; egy zabolátlan élete miatt tömlőtbe vetetett, de már kiszabadúlt Graham Robert nevű nemes által ugyan is Karátsony innepében 1437-ben feleségestől együtt megölettetett. — Az utánna következő uralkodók folytatták a' nyughatatlan nemességgel való tsatázást, mikor az Angliával való fegyver nyugvás azt megengedte; nevezetesen:

III. Jákob, a' ki határtalan uralkodásra vágyott, jól lehet sokkal gyengébb lelke volt, mint sem egy olly vakmerő szándékot végre hajthátott volna, minden rendeket elnyomott, a' Parlamentum befolyását el akarta törteni, és béhozta a' még most is fenálló és a' mi időnkben (mivel a' polgároktól az ő régi jussokat, mellynél fogva városi előljárókat választhattak magoknak, elvette) olly igen ostromlott közönségek polgári alkotmányát; elesett az ellene feltámadt. Nemesség ellen való ütközetben. Az utánna következő

IV. Jákob egy nemes lelkű 's okos uralkodó alatt jobb idő pont derült fel Skóciára nézve, és az ő Margittal a' VII. Henrik Anglus Király leányával való öszvekelése, megvetette ezen két Ország öszve egyesülésének fundamentomát. A' törvénykezés ő alatta jobb rendbe hozattatott, a' belső békesség helyre állittatott, és a' városi követek jussok az adó jóvá hagyására törvényesen megállapittatott; a' hajókázás, halászat, földmivelés 's mesterségek lábra kezdtek kapni; az alsóbb rangú feudalisták 1457. a' személyes katonáskodás alól felszabadittak, 's a' helyett adófizetésre

niai birtokaik igen kevesek voltak, 's azokat is a' Caesar onnan eljöttével lassanként elvesztették és szorosan véve csak Claudius Császár alatt, K. Sz. után mintegy 45 eszt. vetették meg állandó uraságok fundamentomát, mindég több több tartományt tsipkedvén el a' lakosoktól. Ezeket

köteleztettek; Glasgowban 's Aberdeenben fő iskolák fundáltattak, a' nép számára mindazáltal semmi tanító intézet se állíttatott fel, mivel annak mivelődése szükségtelennek, sőt a' Papságra nézve károsnak láttatott. Az Angliával való gondatlan háborúba keveredése 1513. a' Floddennél való ütközetben neki és sok nemeseinek vérekbe került. Ez a' szerentsétlenség Skócia függetlenségét új veszedelemmel fenyegette, annyival inkább mivel ismét tútorság kezébe került az igazgatás a' korona örökös gyenge kora miatt, a' mi belől is meg hasonlásokra adott alkalmatosságot, melyeket az Anglusok hasznokra fordítottak. A' korona örökös felnőttével sem szűntek meg a' meg hasonlások a' nemzet közt;

V. Jakobnak Frantzia Királyi familiába való házasodása ugyan is (Guise Máriát vévén el feleségül) a' Frantzia Országgal való szövetséget szorosabban öszve kötötte, és így a' Skóciában lappangó Angliai párt ellen a' Frantziák részeken lévő állott elő, melyeknek egymás ellen való törekedéseik annál veszedelmesebbek lettek, mivel a' Guisek ezek által alkalmatosságot találtak a' reformatio ellen való dühösségeket a' Skóciái protestansokkal is éreztetni. Az új tudomány ugyan is itt is talált követőket, legelső volt Hamilton Patrik, egy papságra szánt jó születésű ifjú, a' ki azt nyilván bevette; ő ugyan 1538-ban megégettetett, de azon lángok, melyek őtet és többeket is 1540-ig megemésztettek, még nagyobb világosságot és fényt adtak a' Protestantismusnak. Híjában szegyezte annak magát ellene a' vérszopó Beator Kardinális, mivel a' nemesség közt számos pártfogókra talált. A' Püspökök sorsokat ugyan is már az előtt régen irigységgel nézték a' nemesek; az alsóbb rangú Papság pedig tudatlansága által megutáltatta, sőt a' köznépen véghez vitt buza vonák miatt gyűlöletessé is tette magát. Anglia példája reménységet nyújtott a' Skóciái nemességnek is a' papi jószágok által való meggazdagodásra; az 1543-ki Parlamentumi végzés pedig, mely a' Szent Írás olvasását az anyai nyelven megengedte, az új tudomány bévételére utat nyitott. Ekkor állott elő Knox János is Skóciának Reformátora az ő megrettenthetetlen bátorságával és ő hozta a' Presbyteriana reformata vallást 1560-ban új rendbe, eltörölvén minden Papi elsőséget, 's az Ekklesiái dolgok igazgatását az úgy nevezett Superintendenseknek vagy felvigyázóknak adván által, de úgy hogy ezek ismét a' főgyűlések (general Assembly) alatt legyenek. Mintegy 30 esz-

osztán öszveséggel Británia Romanának nevez-
ték, mellynek határit mintegy 60—70 esztendő-
kel később, Hadrianus és Antoninus terjesz-
tették ki legmesszebbre 's végre a' meghódított la-
kosok bévették a' Római szokásokat is. A' tar-
tomány már Caesar idejében népes és a' Tacit-

tendők mulva ezen felvigyázókat a' Presbyterségek, mellyek
a' Papokból és az Ekklesia véneiből állottak, váltották fel,
és ekkor kapta a' Skóciai Protestans vallás a' mostani köz-
társasági formáját 's alkotmányát. Főképpen segítették a'
reformatiót azon polgári szakadások is, mellyek az V. Jákob
halála után az ő gyenge idejű leánya

Stuart Mária, vagy is inkább az ő helyette uralkodó
anyja Guisei Mária alatt magokat kiütötték. Híjjában hívta
e' bé a' Frantzia seregeket segítségül az uj vallást követők
elnyomásokra; annival kevésbé érte el a' Királyné ezen tzelját,
mivel a' Frantzia tanácsosokra való halgatása általmég mint-
egy arra adott okot, hogy a' reformatio a' polgári szabadság-
nak a' Frantziák ellen való védelmezésével köttetett össze,
félvén a' Skóciaiak Országoknak Frantzia tartománnyá való
tétetésétől. Midőn az ő szerentsétlen leánya a' fent említett
Stuart Mária 1560-ban maga vette az uralkodást által, jól-
lehet ő az ő elci vallások mellett hűségesen megmaradt is,
mindazáltal az ujonnan bévett vallást nem üldözte. De ké-
sőbb az anyja bátyától a' Lotharingiai Kardinálistól reá
hagyván magát vétetni a' Protestansok kiűrtásokra egyesült
szövetségbe való beállásra, alatt-valói tőle elidegenedtek.
Azon tette által pedig, hogy második férjét, Stuart Darnley
Henriket, a' kihez II. Ferentz Frantzia Király, mint első
férje halála után ment feleségül, — mivel egy Rizzio Dávid
nevű Olasz énekest, a' ki Máriánál a' feleségénél selette nagy
kedvességben volt, megölt, — egy Rizzio helyébe következett
másik, de veszedelmesebb kedveltje Bothwell Gróf által egy
házzal együtt a' levegőbe felvettette, sőt ezen gyilkossal ház-
assági életre is lépett, Országát magára lázasztotta, melly
a' koronát a' fiának VI. Jákobnak tette a' fejére. Próbálta ugyan
azt Mária ismét vissza szerezni, de számos ellenségeitől meg-
győzöttetvén Angliába szaládt menedék helyet keresni, a' hol
Er'sebet ugyan tisztelettel fogadta, de csak hamar azt is
tudtára adatta, hogy mivel az egész világtól férje gyilkossá-
nak tartatnék, ezen vád alól magát mentené ki. Veszedelmét
a' szépsége miatt ötet külömben sem igen kedvellő Er'sebet
előtt, siettettek a' kiszabadítására tett össze esküvések is,
mellyek miatt ez 'nyughatatlanságba esvén, Máriának 18 esz-
tendei fogsága után feje vétetett 1587-ben Febr. 18-kán.
Melly törvénytelen volt perének folyamata? megtetszik onnan,
hogy eredeti leveleit soha se terjesztették eleibe, hanem
csak azoknak másokat (Copia); Titoknokjának ellene való

tus bizonyítása szerint, termékeny volt. Római hatalom alá esvén, Római és Barbarica (Barbarusoknak, idegeneknek, vadaknak nevezettek a' Rómaiaktól és Görögöktől minden más nemzetek ő rajtok kívül) Britanniára osztatott, melytől a' Rómaiak tornyos és bástyás föld sántzokkal

tanubizonyosságait bevették, de azt vele soha szembe nem állították. A' halálra keresztény Heroínához illő módon ment, de élete valóba nem volt egy keresztény asszonyhoz illő. A' fia

VI. vagy mint Anglus Király I. Jákob, vagy is ennek tótora, az ő törvénytelen ágyból született testvére, Murray Gróf alatt a' Protestantismus tökéletesen lábra kapott. Minthogy pedig a' Jákob után következett Skóciai uralkodók egyszer'smind Angliai Királyok is voltak, tehát históriájoknak folytatására nézve az olvasót Anglia történeteinek leírására utasítom; a' Stuart familia viszontagságait azzal rekesztvén bé, hogy ez II. Edvárd Királyban a' II. Jákob Angliai Király unokájában, a' ki minekutánna haszontalan próbálta volna a' Hannoverai mostan is uralkodó házat a' Thronustól megfosztani, Rómában 1788-ban mag nélkül holt meg, tökéletesen elenyészett. Edvárdot követte az ő életben maradt bátyja a' legutolsó Stuart a' Yorki Kardinális 1807-ben. A' familiát illető irásokat az uralkodó Hertzeg IV. György vette kezébe, melyek tsak ugyan Rómában voltak; ezek a' históriára nézve felette fontosok lehetnek.

- **) Irlandiának régi neve Julius Caesar szerint Hibernia volt, Pomponius Mela Juvernának, Ptolemaeus Juvernának, mások Overniának, Berniának 's Irisnek is nevezték, Aristoteles pedig ezen szigetről Jerna név alatt emlékezik, midőn Albionról, az az, a' mai Skóciáról és Angliáról beszélt. Ennek a' Szigetnek eleitől fogva igen sokféle lakosai voltak, u. m. Spanyolok Kerryben, Limeriknek egy részében és Corkban, kik a' többi népekkel egészen össze elegyedtek; felső Skóciaiak, kik még most is a' régi Galliai vagy Gael nyelven beszélnek; a' régi Angolok maradéki Dublin körül egy Kerületben és Anglusok; a' többiek egyes nemzetségekből állanak. Irlandia soha idegen felsőséget nem esmert 's még a' Rómaiak sem vetették azt hatalmok alá, hanem több tulajdon fejedelmei alatt volt, kiknek egymással való veszekedéseik buzták az Angliai jármot az egész tartomány nyakára. A' Leinsteri kiüzett fejedelem ugyan is a' XII. Században II. Henrik Anglus Királynál keresett menedék-helyet, a' ki ezen jó alkalmatosságot maga hasznára fordítván, egész Irlandiát elfoglalta, mellyen az tökéletesen meg is nyugodt, 's tsendességben is volt a' fejed és piros rósa (lásd Angliát) közt kiütött ellenségeskedésekig, midőn Irlandiának Anglus Elöljárói, a' Yorki ház pártjára állottak, és VII. Henriknek fegyverrel kellett őket az engedelmségre viesza térítenie a' XVI. Század elején. Ekkor

védelmetzték Hadrianustól fogva, a' ki építtette azokat először, a' Barbarusok u. m. a' Pictusok és Scotusok béüteseik ellen. Antoninus alatt Lollius Urbicus a' köfalakat killyebb terjesztette, hanem Severus Tsászár, a' ki 205-ben Caledoniába vagy a' mai Skóciába hadi seregével be-

kezdtek a' lakosok az első kemény nyomattatás sulyát érezni. — Alig békéltek össze a' pártoskodók, midőn a' vallásbeli egyenlenség miatt ismét meghasonlottak azok: az Irlandusok ugyan is a' katholika vallás mellett maradtak, az Anglusok ellenben a' Protestantismust vették be; az ebből támadt vallásbeli gyűlölségnek 's dühösségnek 20000 Protestans lett áldozatja 1641-ben. A' hasonló félelem huzta maga után az 1691-től fogva (midőn Irlandia ismét Angliai hatalom alá esett) minden Irlandiai Katholikusokkal éreztetett keménységet, mellyen csak az újabb időben tágitott az országgló szék. Az Amerikai hadakozás alatt, ámbár nem minden zendülés nélkül, 1780-ban az Irlandiaiak megnyerték Angliától az ő gyapju méveiknek szabad kivitelekét, és a' Britániai Kolóniákkal való szabad kereskedést; 1782-ben pedig az Irlandiai Parlamentumnak az Angliától való függetlenségét, mellynek amaz az előtt tökéletesen alatta volt. Ezek által az Irlandiaiak jobb karba helyeztetetvén nyugodalmosan 's tsendesen viselték magokat, és különösen jól virágoztatták a' szántás vetés, és a' vászon kereskedés; midőn pedig a' Frantzia revolutio a' szabadság és a' polgári egyformaság veszedelmes magvait mindenfelé elhintette, ezekben is felserkent a' nyughatatlanság lelke, mindenütt Wigh-Chlubbok (nép pártján lévők) támadtak, mellyek közt a' Dublini legnevezetesebb volt. A' Parlamentum állapotjának megújítása és a' Katholikusok tökéletes szabadságok voltak az Irlandusok fő kívánságaik. Az uralkodó szék minden keménységet félre tévén, a' szelidebb eszközök használása által ezen veszedelmes támadást egész tseudességgel letsillapította; de minden Kiályi kegyelem mellett is, — melly sok Irlandiából vett jóvelmeket elengedett, a' Katholikusok nyomattatásokat is eltörölte, csak a' Parlamentumba való befolyás tagadtatott meg tőlök, — ujra össze szövetkeztek némelly támadók, kik magokat Defendereknek (oltalmazóknak) és egyesült Irlandusoknak neveztek, valósággal pedig Reformátorok nevek alatt lappaugó farkasok voltak; lázzadást támasztó irások szórattak el, mindenfelé Frantzia segítségről szárnyalt a' hír és Dublinban hadi nép gyűlt össze; a' revolutio kiütése mindazáltal ez úttal is megakadályoztatott és 1794-ben az Irlandusok ismét egészen letszendesedtek. De csak hamar ismét kiütötte magát a' béketeleenség az új adók, keménység és a' Kanada népesedésért megengedett, de az Országnak veszedelmes kiköltözés plánuma miatt, mellyek az Irlandusok előtt gyanúsok voltak, mintha ez által csak az ő számok ke-

ment és azt a' Clyde és Forth vizekig hatalma alá hajtotta, ismét helyre állította. Ez alatt a' Római Británia keleti (prima vagy inferior) és nyugoti (secunda vagy superior) részekre osztott. Szinte 400 esztendeig volt Británia Római uraság alatt, midőn az Olasz Országot pusztító el-

vesedését szélezte volna Anglia elérni; hanem a' nyughatatlanságok ez úttal is elnyomattak. Az országoló székek azonban megbánván, hogy Irlandiának annyit engedett és így a' pártütöktől mintegy félni láttatván, azoknak szarvat emelt, keményebb eszközökhöz nyúlt, és 1795-ben Carhampton Lord az Irlandiai hadi nép teljes hatalmú fő vezérévé nevezetett ki a' pártütés elnyomására. Ez 1796-ban ismét kiűtötte magát; Februariusban Dublinban egy össze esküvés fedeztetett fel, mely a' Vice-Király meggyilkolására és az egész polgári rend új formába öntésére egyesült. A' Defenderek a' legnagyobb kitsapongásokat 's törvénytelenégeket követték el; főképpen Novemberben támadt egy lázadás északi Irlandiában, mely krumpli (miuthogy ez ott igen sok terem) támadás neve alatt lett esmeretessé; ez ugyan elfojtatott, de valamint a' hamu alatt lappangó tűz véletlen lángot vét, ez is 1798-ban ismét megújult, és valóban felette veszedelmes lehetett volna, ha a' Frantzia segítség nagyobb volt volna. Csak hosszas vérontás után állíthatták az Angliai seregek a' tsendességet helyre, és a' Frantzia 1108 emberből álló segítő sereg kényszerítettetett magát megadni. Az Angliai Ministerium azon reménységben lévén, hogy minden versengéseknek az által legbizonyosabban elejét veheti, ha Nagy Británia és Irlandia egy Parlamentum alatt egyesül, ezen egyesülést munkába vette, és a' híres Pitt 1800-ban végre is hajtotta, melynek erejénél fogva Irlandia 4 papi és 28 világi Lordokat küld a' Felső-házba és 100 képviselőket az Alsó-házba vagy Parlamentumba, a' Státus adóinak 1/3 részét fizeti és Vice-Király helyett egy fő helytartó Lordja van, a' ki a' Státus kormányozásának és az igazság kiszolgáltatásának feje.

***) Plinius és Aristoteles szerint más régi neve Albion volt, vagy nagyobb Británia (Britannia major), a' kisebb (minor, a' mostani Bretagne nevű Frantzia Országi Provincia) Britanniától való megkülönböztetése végett. Az Albion nevet Sprengel Nagy Britanniáról irt Historiájában eredetileg Galliainak (mivel a' Gallusoknak némely részek itt telepedett meg és Jerneben vagy a' mai Irlandiában) 's az Albannál vagy Albainnál, mely a' felföldi Skótosok nyelveken a' mai felföldi Skóciának a' neve, egynek tartja. Mások pedig azt állítják, hogy ezt a' nevezetet az Anglia déli partjain lévő Kréta-föld feje színétől kapta volna. A' Rómaiak ugyan egészen Caesárig nem tudtak róla semmit, mindazáltal a' Fenecziaiak, Görögök és Káthágóbéliek már az előtt esmertek, főképpen az első a' benne lévő sok czinért gya-

lenségek ellen III. Valentinianus Császár az ott lévő Római seregeket 426-ban Róma védelmezésére kiharantólván és vissza híván, ezzel mintegy jelt adott a' gyakran béütő Pictusoknak és Skótusoknak a' maga sorsára hagyott Británia prédálására, kik a' minden oltalomtól megfosztott tartományt árvíz módra elborították. A' lakosok illy veszedelmes ellenséggel szembe nem mervén szálni, segítségül hívták az akkori időben vitézségekről esmeretes Anglusokat és Saxokat Német Országból, a' kik Hengistus és Horsa nevű vezérek alatt 449-ben Britanniába megérkezvén, a' száguldózó Pictusoktól és Skótusoktól azt ugyan megtisztították, de megtetszván a' tartomány, abban meg is telepedtek, minekutánna elébb azt egészen, — kivévén Cambriát a' hová az ősi lakosoknak egy részek magát meghuzta és annak Vallis (Valesia) nevet adott, — elfoglalták volna. Más részek a' Brittusoknak Frantzia Országba Armoricába költözött által, melly tartomány rollok még most is Bretagnének (Britannia minor) neveztetik. Megtelepedvén

kran meglátogatták, és éppen ezektől kapta a' Czinsziget nevet is, melly Herodotusnál elő jő. — A' régi Británia lakosi résszerént a' Celtáktól, résszerént pedig a' Gallusoktól vették származásokat, kik a' Németekkel öszve elegyedve Galliából költöztek ide. A' Celták Kolóniái, vagy a' tulajdonképpen való Britannusok a' tartomány belső részében laktak, és az oda menni szokott kereskedőkkel kevesebb társalkodások 's foglalatosságaik voltak, mint a' Gallusoknak, kik a' partokon telepedtek meg: a' honnan amazok a' Rómaiak bizonyítások szerént sokkal vadabbak és pallérozatlanabbak is voltak. A' Gallusok már tulajdon vagytonokat és jószágokat is birtak, és ennél fogva hamarább is ijedségben hoztathattak, mint a' többi erdőben elszéledt népek. Egyébaránt földmívelést nem űztek, hanem barom tartásból és vadászatból éltek; ruházatjuk állatok bőreikből, lakhelyeik ágakból font és náddal befedett kunyhókból állottak. Uralkodóik pedig a' Papok (kik Druidáknak neveztettek) és a' szentasszonyok voltak.

Az Anglosaxok Británniában, abban hét kis országot fundáltak (Heptarchia) u. m. a' *Kentit*, *Sussexit*, a' nyugoti Saxokét, az *Essexit*, a' *Northumbriait*, *Merciait* és a' keleti *Anglusokét*. Ezeknek fejei Királyoknak neveztetek, de még is egymással bizonyos öszveköttetésben voltak, gyűléseket tartottak együtt, mellyekben igazítottak el az egész népet tárgyzó dolgok. 598-tól fogva lassanként a' keresztény vallást is béveték; legelőször lett kereszténnyé *Ethelbert* Kenti vagy Cantuarii Király. Ezenkívül nevezeteseek ezen apró Királyságok fejei között: *Offa* Merciai Király, a' ki 755-ben az Angliai ifjuság számára Rómában iskolákat fundált, mellyeknek fenntartásokra minden háznak bizonyos summát kellett fizetni esztendőnként, a' Péter garassa vagy Római adó neve alatt: és *Nagy Ecbert* Westsexi vagy a' nyugoti Szászok vagy Saxok Királyjok, a' ki az egymással szüntelen való ellenségeskedésben élő Királyotskák birtokaikat hatalma alá hajtván, azokat egyesítette, az Angliai Monarchiának és nagyságnak fundamentomát megvetette 827-ben, 's ezentúl nem Británniai, hanem Angliai Királyi titulust viselt. Az új Monarchiát azomban igen nagy veszedelem fenyegette, mivel a' vad Normannusok az Ecbert halála után, a' ki két véres ütközetben győzedelmeskedett rajtok, az utánna következett *Ethelwolf* alatt 300 hajókkal szállottak ki az Angliai partokra, 's bé nyomulván az ország kebelébe, itt Londont és Canterburyt felégették. A' fia

I. Ethelred alatt a' fellyebb említett Normannusok, vagy a' mint az Anglusok szokták nevezni, a' Dánusok, kik akkor tengeri tolvajkodást űztek, az Angliai partokat is meglátogatván, 's azoknak egy részeket el is foglalván, a' Királyt

esztendei adófizetésre kényszerítették 870-ben. Ezen adózástól

Nagy Alfred egy, az uralkodásra, tudományára és vitézségére nézve derék fejedelem mentette meg Angliát, kivetvén onnan a' Dánusokat. Ezek ugyan is nem tartván meg az egyezés pontjait, meg ujitották prédálásaikat. Alfréd egy esztendőben nyoltz ízben meg vervén őket, többé nem mertek alkalmatlankodni, hanem az Alfréd engedelmevel meg telepedtek Angliában. De a' hűségtelen Dánusok alattomban segítséget kértek hazájoktól, melly meg érkezvén, az Anglusok annyira meg rémültek, hogy az Alfréd zászlóját oda hagyták, a' ki maga is egy Pásztornál huzta meg magát mindenektől el hagyattatván, 's ennél szolgáskodott ál név alatt. Minekutánna már meg lehetsz számú nép volt pártján, egy motsáros tájjékre vonta magát, a' honnan sokkált háborgatta a' Dánusokat. Meg hallván azonközben, hogy a' Dánusokon, némelly Anglusok öszve állván, győzedelmeskedtek, oda hagyta motsáros menedék helyét, 's kezébe vévén lántsáját, énekes öltözetben az Anglusok táborába ment, a' hol magát fel fedezvén, meg örült alattvalóival a' Dánusokat nem tsak meg verte, hanem el is fogta, azután pedig az ország északi részében meg telepítette, a' kereszténységet bé vétette velek 's a' föld mívelésre szoktatta őket, hogy a' koborló életet annál bizonyosabban el hagyassa velek, 's a' régi lakosokkal egyenlökké tette őket. Szelid velek való bánásának jótévkö következesei mindazáltal tartósak nem voltak; mert midőn Hasting, egy hires tengeri tolvaj 893. déli Európának ki rablása után Angliát is sorba vette volna, ismét fel lobbant a' Dánusok vadságának hajdani tüze 's öszve csoportozván, segítették haza-

jok fiainak bé ütését. De Alfréd Hastingot megzabolásván, a' pártoskodás el fojtására keményebb eszközökhöz nyult, 's az el fogott Danusokat minden kegyelem nélkül fel köttette, melly tettének olly foganatja lett, hogy Dánus alattvalói többé pisszenni se mertek. Tsenségségét Alfréd a' jó rend helyre állítására fordította. Londont felépítette, az országot Grófságokra felosztotta, a' törvényes rendet, melly a' belső zűrzavarok alatt egészen elenyészett, jó rendbe hozta; a' földközi tengeren való hajókázást kiterjesztette; ő vetette meg a' hajókázásnak és az Oxoniai Akadémiának is a' fundamentomát. Ezen érdemeiért, mellyekkel abban az időben egy Európai uralkodó se ditsekedhetett, Alfréd Nagy névvel tiszteltetett meg, mellyet valóban senki se érdemlett meg olly méltóképpen, mint ő, a' ki durva Századjában a' Római és Görög leg nagyobb férjfiak sorában helyet foglalhat. A' volt ő Angliára, a' mi Nagy Károly Frantzia országra nézve. Az igaz, hogy Károly előtte élt, 's neki követő-például szolgált; de a' Nagy Alfréd ditsőségét semmi motsok se homályosítja. Az Alfréd bölts rendelkezéseit ugyan azon sors érte, melly a' Nagy Károlyéit, az utánna következett gyáva uralkodók alatt. Minden nagy férjfiakkal köz az a' szerentsétlenség, mivel ezek messzebb látnak 's fellyebb emelkednek, mint Századjok. Az Alfréd Századjának a' lelke prédáló 's rabló háborúk voltak; az ő rendelkezései ellenben boldogabb időt akartak hozni, a' békességet 's a' vagyon bátorságos bírást tárgyzták, a' honnan ellenkezővén a' Század uralkodó gondolkozása módjával, nem állhattak fen, mivel az Alfréd 900-ban történt halála után minden jó rendelkezései, 's ezek közt a' hajókázás, mellyet, mint az országnak ('s méltán is)

leg hatalmasabb oltalmát, különösen ajánlott, el-
mellőztettek. — Alfrédtnem félvén többé, szün-
telen zenebonáskodtak a' Dánusok és prédáltak
az országban. Az idősebb *Edvárd*, az Alfréd fia
mindazáltal, a' ki igen jó katona volt, meg za-
bolázta őket, valamint 923 *Athelstan* is, az Ed-
vard törvénytelen fia, a' ki nem csak a' Dánu-
sokat verte meg, hanem a' Skótusokat is, mint-
hogy ellenségeit segítették. Ez olly nagy elő-
mozdítója volt a' tengeri kereskedésnek, hogy a'
tengeri utazókat nemességgel ajándékozta meg.
Az öttse *Edmund* 940 hasonlóképpen győzedel-
meskedett a' Dánusokon Northumberlandban 's
a' keresztény vallást be vétette velek, de ismét
el hagyták azt, ha alkalmatosságot találtak arra.
Az Edvárd harmadik fia *Edred* alatt 946 már
belső ellensége is támadt Angliának, u. m. a' Sz.
Benedek Rendjének Szerzetesei, kik a' szüzesség
meg tartása és sanyarú életek módja által nagy
tiszteltetésre jutván, a' többi Szerzeteseket és vi-
lági papokat üldözni kezdték, sőt olly hatal-
masok lettek, hogy Dunstán nevű Apáturok még
az ajtatos Edredet is csak nem szolgájává tévén, iga-
zán szollván ő uralkodott 's nem Edred, melly
jármot *Edwyn* (955) se tudott le rázni, sőt egy
negyedik izbeli attyafiát, a' szép Elgivet vévén el
a' papság ellenére feleségül, a' Canterburyi Érsek
parantsolatjára kiheréltetett 's meg öletett, melly
kegyetlenség miatt a' nép fel zendült az *Edgár*
(az Edwyn testvére) eránt való szeretetből; de
Edgár le tétetett 's a' papság győzött. Edgár
mindazáltal a' királyi hatalmat meg tartotta, mi-
vel a' világi papság pártját el hagyván, a' Szer-
zeteseknek kedvezett, és a' Szentek közzé szám-
láltatott. Neki köszönheti Anglia, hogy a' Far-
kasok tökéletesen ki irtattak 975. Szint-ollyan

gyáván uralkodott a' fia *Mártir. Edvárd* is, annál nagyobb volt ellenben az ország dolgaiba a' Szerzeteseknek, melyly miatt a' mostoha annyától meg ölettetett. A' szerzetesek járma 's gyáva Királyok uralkodása alatt nyögő Angliát azokban

II. Ethelred *) alatt 1001-ben Sveno Dánus Király **) egy hajós sereggel meglepven, ennek nagyobb részét víszont elfoglalta, melyly alkalmatossággal sok Dánusok maradtak Angliában, kiket Ethelred alattomban meg gyilkoltatván, Svend ismét bé ütött Angliába 's kegyetlen bosszút állott az Anglusokon alattvalóinak meg ölettetésekért. Svend egész Angliát el foglalván, Ethelred Normandiába szaladt, melynek Hertzege neki Ipa volt. A' Svend halála után vissza helyezették ugyan a' Királyi székbe az Anglusok Ethelredet, de a' szabadsággal sem ő maga, sem az ő 1015-ben történt halála után utánna következő fia

Edmund sokkáig nem élhetett, ezen utolsó Angliát a' hazájok - fiait megbosszuló Dánusoknak által engedni kénytelenítettven, kiknek Királyok Nagy Kanut a' Sveno fia 1017-ben azt egészen hatalma alá hajtotta 's 40 esztendeig résszerént maga birta azt, résszerént pedig a' maradéakai uralkodtak benne. Az ő halála után 1036-ban a' fiai megosztván a' Birodalmon, Anglia

II. Kanutnak jutott, ***) a' kinek halála után 1040-ben a' nemzet tökéletesen le akarván a' Dániai jármat rázni 1042-ben

*) II. Ethelred az első kiadásban az Alfréd fiának van nyomtatva, a' mi hiba, mivel II. Ethelred és Alfréd közt egy Század külömbség van. Oka ezen hibának a' téli idő, mely a' Budáról Pestre való által járást nem taak megnevezité, hanem sokszor lehetetlenné is tette.

**) Az Anglusok és Dánusok közt való háborúskodásokat bővebben lásd Dánia leírásában a' 169, és többi lapokon.

***) Lásd Kanutot Dánia leírásában a' 170 — 171 lap.

Edvárdot, az Ethelred fiát emélték a' Királyi székre, a' ki Normandiából, a' hol lakott, minekutánna a' Dánusok elől Angliából elszaladt, bėjővén, a' Normandiai Hertzeg Wilhelm segítségével, a' belső egyenetlenségek miatt elgyengült Dánusokat onnan kiverte. A' hatalmas Godwin Hertzeg a' Kanut veje a' leányát hozzá adván feleségül, tsak hamar megerősödött Edvárd méltóságában, 's a' Dánusoktól is megesmértetett Királynak, kik az ő szelid uralkodása alatt az Anglusokkal öszve testvéresedtek. Háládatosságból az udvarába hívott Normannusoknak igen kedvezvén, az Anglusok felzendültek ellene a' Godwin vezérlése alatt, a' ki őtet megalázta. Edvárdnak, minthogy örökös szüzességet fogadott, mellyért „Szent vagy Confessor“ mellék nevet kapott, maradéka nem lévén, benne az Anglosaxonica familiából való Királyok kiholtak 1066-ban. Ő szedette öszve légelőször az Angliai és Dániai törvényeket, melly gyűjtemény közönséges törvénynek (Common Law) neveztetett. Ezt a' jó alkalmatosságot a' Godwin nagyra vágyó fia Harald Westsexi Gróf használni kívánván, annyira megnyerte az Anglusok szívet, hogy ezek őtet kiáltották ki Királynak; de

Wilhelm Normandiai Hertzeg, a' kire hagyta Edvárd résszerént mint annyáról való nagy bátyjára, résszerént pedig háládatosságból, mivel neki a' Dánusok kiűzésekbén segítségül volt, a' Királyságot, egy 60000 álló sereggel hirtelen Angliába kiszállott, és a' Hastingsnál történt véres ütközet által, 1066-ban 14 Oct. mellyben Harald maga is elesett, Angliának Ura lett, 's innen „Hódoltató“ mellék nevet kapott. Wilhelm eleinte semmi újítást se tett, de nem sokára kimutatta önkényes uralkodásra való vágyását, mellyért 's azért, hogy minden fővebb hivatalokat a' maga hazafiainak adott,

az Anglusok több ízben felzendültek ellene. Wilhelm is keményebben kezdte annakokáért magát az Anglusok pártoskodásai miatt viselni 's a' támadókat megzabolásván, valósággal szabad tetszése szerint igazgatta Angliát, bévívén ebbe az eddig esmeretlen Systema feudalet 's a' népre annyi adót vetvén, a' mennyi tetszett. Mivel Wilhelm, mint Normandiai Hertzeg a' Frantzia Királynak, mint feudalis Urának-alatta volt, ez pedig az ő vasallusának nevedő hatalmát irigy szemekkel nézte, tehát már ekkor elkezdődtek az Anglia és Frantzia Ország közt való hadakozások, mellyek csak nem 400 esztendőig tartottak. Ő Angliát okosan, de egyszer'smind vas páltzával igazgatta. M. 1087-ben. A' fiaí

II. Wilhelm és Róbert közt, a' ki legidősebb volt, háború ütött ki a' Korona felett, mellyben Wilhelmnek kedvezett a' szerentse. Bé következővén a' keresztes hadak ideje, Róbert is részt vett abban, 's hogy az arra megkívántató költségeket telyesíthesse, az attyától neki hagyatott tartományokat Normandiát és Mainet az ötsének engedte; hasonlót tselekedett a' Poitiersi Gróf is és az attya birtokainak Wilhelm egész kiterjedésekben urokká lett. Ezeknek birásában mindazáltal sokkáig nem gyönyörködhetett, mivel az attyáéhoz hasonló kemény 's az Anglusok felzendülése által nyughatatlan uralkodása után, 1099-ben, midőn éppen Guiennet akarta birtokába venni, megholt. Nevezetes rendelése az, melly szerint a' halálra íteltettek, kegyelmet nyertek, ha megmutatták, hogy tudnak olvasni, a' mi arra mutat, hogy nagy ritkaságnak kellett az Országban az olvasni tudóknak lenni. Róbert azonközben napkeletről megjött Olasz Országba, de másodszor is megfosztott a' Koronától, mivel

I. Henrik, a' legifjabb testvére, Normandiát erővel elvette tőle, 's azután pedig örökös tömlöztbe tette ötet. Ez alatt kapták vissza az Anglusok némelly szabadságaikat a' Charta Libertatum által; ő hozta bé, hogy ha férjfiúi örökös nints, a' korona a' leány ágra is reá szállhasson. Mivel ő neki se volt fiú gyermeke, tehát az Anjoui Grófhhoz Plantageneta Gottfriedhez feleségül adott leányát Mathildet esmertette meg a' nemzettel korona örökösnek. De mind ezen rendelése mellett is 1135-ben történt halála után a' nemzet az ő nénjének Adelnak fiát Istvánt a' Bloisi (Blescensis) Grófot választotta Királyának; hanem ez hosszas hadakozás után is elfogattatván, tsak ugyan kénytelenített a' Királyi méltóságot

II. Henriknek, a' kivel uj, az az, a' Plántageneták familiája lépett az Angliai Királyi székre, által engedni. Ez egy volt Angliának leghatalmasabb Királyai között. Normandián az ő anyai örökségén kívül birtá még ugyan tsak Frantzia Országban az atya után Anjout (Andegavum), Mainet, és Turainet, a' feleségével pedig Guiennei Eleonorával, a' kitől VII. Lajos Frantzia Király elvált, Guiennet, Poitout 's több más tartományokat is kapott, annyira hogy Frantzia Orzágnak szinte negyed része volt kezében és így sokkal többet birt, mint maga a' Frantzia Király. — Angliában először is azon városokat 's várakat kaptsolta vissza a' Királyi uradalmakhoz, melyeket István a' Báróknak adott, tsak hogy a' maga pártjára megnyerje őket, kik azokat szép móddal nem akarván vissza adni, katonaságot küldött reájok 's erőseiket, melyek mind meg annyi tolvaj-barlangok voltak, lerontatta. A' Henrik hosszas uralkodása ugyan az ő hadakozásaira nézve, melyek által Hiberniát is Angliához kaptsolta, fényes volt, ha-

nem a' végét a' papsággal való egyenetlenségei és a' fiainak ellene támadásai igen nyughatatlanná tették. A' papság t. i. nem csak magát huzta ki a' világi felsőség alól, hanem még azt a' just is magának tulajdonította, hogy a' vétkezőket ő ítélje meg. Minthogy pedig a' penitenzia-tartás semmit se hozott bé, tehát a' helyett pénzbeli büntetéseket rendelt. Henrik ezen az ő erszénnyének sők kárt okozó visszaélést elakarván törölni, Becket Tamást a' Cancellariusát nevezte ki Canterburyi Érsekné. De alig tette fejére Becket az Érseki süveget, azonnal elhagyta a' Király ügyét 's a' hiu udvari emberből nagyon is tüzes fő pap lett, melly miatt utoljára Frantzia Országban kényszerített menekő helyet keresni magának, a' honnan vissza jöven, midőn a' Királlyal ellenkezni meg nem szűnt volna, alig mondá ki a' megbosszankodott Király ezen szavakat: „Ah, hogy senki se tud engemet ettől a' vakmerő és háládatlan paptól megmenteni“, azonnal Becketnél térmettek 4 nemesek 's az oltár előtt gyilkolták meg az Érseket, melly esetet rendkívül fájlalt Henrik 's a' Pápánál magát kimentvén, Becketet a' Szentek közzé számláltatta. — A' Henrik szerentsétlen uralkodásának második kútfeje, tartományainak a' fiai közt való felosztása volt. Az ifjú Henrik ugyan is, a' ki együtt uralkodott vele, igen kevélyen viselte magát, 's azt kezdette vitatni, hogy egy Grófnak a' fia (mivel a' II. Henrik atya Gróf volt) nints annyi, mint ő, a' ki Királynak a' fia, sőt a' II. Henrik hatalmát irigylő Frantziáktól segítettvén, a' szemtelen fiú atya ellen támadott 1173-ban. Ugyan azt téslekedték a' testvérei is Richárd, a' kinek Guienne és Poitou jutottak, 's Gottfried Bretagnei Hertzeg. Győzedelmeskedett ugyan II. Henrik a' fiain, de ezeknek ellene való pártütését annyira szívére vet-

te, hogy bánatjában megholt 1189-ben. Utánna Királlyá lett a' fia

Oroszlán szivű Richárd, így neveztetett rendkívül való vitézségeért, melly által nevét a' Saracenusok közt rettenetessé tette. Tsak hamar a' Thronusra lépése után egyesítette magát Filep Frantzia Királlyal egy keresztes hadra, Szaladin az Egyiptomi Szultán ellen. Utjában elfoglalta Cyprus Szigetét és annak Királyát Comnenus Izsákot ezüst rab lántzokra verette. Megérkezvén Palaestinába, több vitézi tettei közt, elfoglalta Ptolemaist (Acre) Syriában. De midőn Fileppel (a' kinek hugát akarta elébb feleségül venni, de azután lemondott róla) a' Navarrai Hertzeznével Berengáriával való házassága miatt egyenetlenségbe jöven, ez 1191-ben tőlle elvált volna, Richárd maga is 1192-ben vissza indult. Utjában a' Dalmátziai partokhoz vetteten hajója a' szélvészek által, Leopold Austriai Hertzegetől fogságba tétetett és VI. Henrik Tsászárnak adatott kezébe, a' kinek haragját a' Palaestinába ment Németek ellen való kevélysége, leginkább pedig a' Tsászár ellen támadt Siciliai nyughatatlanságoknak élesztése által vonta magára. Hogy Richárdot az Anglusok szerették, megtetszik abból, hogy az ezen fogságából való kiszabadulására megkivántató 150000 Márk ezüstnek lefizetésére még a' templombeli edények is össze olvasztattak. Haza érkezvén, az öttset a' Királyi székben találta, de ezt tsak hamar ki is tette abból; azután a' Frantziák ellen ment, a' kik Normandiára ütöttek 's ezeket a' Gisorsi ütközetben meggyőzte ugyan, de Chalus városa ostromlásakor egy nyíl lövés által megsebesítettvén, megholt 1199. Utánna

János az öttse, egy gyenge uralkodó, foglalta el a' Királyi széket, megölvén a' bátyjának Gottfried Bretagnei Hertzeget a' fiát Arthurt 1199-ben.

Egész Európa vádolta Jánost ezen gyilkosságaért, és Constantia a' szerentsétlen Hertzeg annya II. Filep Frantzia Királyhoz folyamodott igazság kiszolgáltatásért. János, mint Frantzia Ország Vasallusa a' Pairek törvényszéke eleibe idéztetett, de meg nem jelent, mellyert halálra ítéltetett, és minden Frantzia Országi birtokai u. m. Normandia, Anjou, Torraine és Maine a' Király számára elfoglaltattak; maga pedig Angliába költözött, elhagyván Frantzia Országot, a' hol már semmije se volt; de itt is már közönségesen megutáltatott azon puhaságáért és munkátlanságáért, mellyel birtokainak elfoglaltatását nézte. A' nép szeretetének megnyerésére tehát alá irta az úgy nevezett nagy szabadság levelet (magna Chartát), melly az Anglusok szabadságának fundamentoma, egyszer'smind pedig minden polgári háborúságoknak kútfeje. Ez a' magna Charta még I. Henrik alatt készült, de János alatt igen sok tikkelyekkel bővítettet meg. Fővebb pontjai ezek: a' papság választatása a' Királytól független; a' Bárók jószágai a' Király számára el nem foglaltathatnak; a' városok szabadságaik megállapittattak; az adók tsak a' közönséges Gyűlés végzése által vettethetnek a' népre és szedettethetnek bé; a' szabad emberek 's kereskedők személye és javaik minden önkényesség ellen védelmeztessenek, a' honnan azok tsak a' magokhoz hasonlók által ítéltethetnek meg; a' nem szabadokra nézve az állapittatott meg, hogy a' pénzbeli büntetések ne lehessenek olly nagyok, hogy azok ezek miatt a' holmijeket kénytelenek legyenek eladni. Alig menekedett meg ezen bajtól, midőn uj szerentsétlenséget húzott önnön magára a' papságra vetett nagy adók és azoknak minden irgalom nélkül való beszédetése által, melly miatt III. Innocentius Pápával jött ellenkezésbe 1212-ben. Ez tehát ötet az Ek-

klésiából kirekesztette és alattvalóit az eránta való engedelmesség alól feloldozta, melly szerentsétlenségén csak az által segíthetett, hogy magát tökéletesen alá adta a' Pápának; ez által ismét a' jobbagyaitól való még nagyobb megutáltatást vonta magára; kik ellene támadván Jánost több ízben megverték, azután a' Királyi széktől is megfosztották és a' II. Filep Frantzia Király fiát Lajost vitték bé Angliába; 's 20 Maj. 1216-ban Londonban meg is koronázták, de ez a' másik esztendőben a' János fiának Henriknek által engedte a' Királyi széket. János maga városról városra bujdoskolván (innen kapta a' föld nélkül való János, vagy Joannes sine Terra nevet is), megholt Skóciában 1216-ban. Uralkodása igen nevezetes időszakasz Anglia Históriájában; a' Magna Charta ugyan is egészen megváltoztatta az uralkodás formáját; az Ország Bárói a' magok hasznokat a' népével egyesítvén, a' magok tekinteteket igen megnevelték, a' Királyi méltóságot ellenben igen gyengítették, 's az uralkodók nem egyebek, mint egy szabad nép első tisztjei lettek.

III. Henriknek, a' János fiának hosszas, de nyughatatlansággal tellyes uralkodása volt; mellyet az atyától engedtetett szabadságnak keskenyebb határok közzé való szorítása által örmön maga okozott. Minekutánna ugyan is a' gyermeki korból, melly alatt Pembrock uralkodott, a' ki a' Királyi tekintetet ismét helyre állította, kijött volna, minden bizodalmát egy fortélyos Poitoui papba Desroches Péterbe helyhezette, a' ki a' Bárókat halálban gyűlölte és minden hivatalra a' hazája fiait emeltette. Azután egy Provencalei Hertzeg asszonyt vévén feleségül, már most ezek nyeltek el minden jövedelmes tisztségeket. Ezért 's azon temérdek adóságokért, mellyeket a' fiának a' Siciliai Királyi

székre való emelésére nézve hijjában tsinált és a' magna Chartáért, melyet százszor is alá irt, de mind annyiszor által hágott, végre alattvalóitól megutáltatott. Montforti Simon, annyáról Leicesteri Gróf és a' Király sógora, egy mérész és alkalmazott férjliú, maga mellé vévén a' békételeneket, jöllehet maga is idegen volt, fegyvert fogott a' külföldiek ellen. Egy fő tanácsot alkotott, mellynek Elölülője maga lett. Ennek a' Király 's a' fia Edvárd is alá adták magokat. Az Aristocraták (Nagyok) tetszések szerint uralkodtak; de utóbb meghasonlottak magok közt. A' Király ismét vissza akarta tekintetét szerezni; de Simon 30000 Walesiak jöven segítségére, nem hallgatott a' Sz. Lajos Frantzia Király közbirói ítélet mondására, III. Henriket Lewesnél megverte 's a' fiával együtt elfogta. Urává lévén az Országnak, hogy méltóságát kezei közt megtarthassa, a' Közönségeknek kezdetű kedvezni. Mindent a' Király nevében, a' ki kénytelenítettett azt, a' mi eleibe tétetett, alá irni, tselekedvén, a' Közönségek Gyűlésébe, melly ékkor Parlament nevet vett fel, mindenik Grófságból két nemes embert vitt bé a' városok követeiken kívül. Eza' Parlamentum eredete, melyet Anglia egy Frantziának köszönhet. — Leicesteri Simon azonközben uralkodásra vágyása által elidegenítette magától a' Bárókat. Legelőször is a' leghatalmasabb Gloucester pártolt el tőlle 's állott a' Király részére. Edvárd Hertzeg tehát, a' ki a' fogságból szerentséssén kiszökött, győzedelmeskedett rajta és Simon vitézi módon esvén el az ütközetben, mindenenk vissza tértek a' Király eránt való engedelmességre, a' ki nyughatatlan életét 1272-ben végezte el. A' fia

I. Edvárd, egy uralkodásra termett és okos, de nagyra vágyó 's a' kegyetlenségig hajthatatlan

Királya Angliának, először is Wallist vagy Walest, melly még nem egyesült tökéletesen Angliával 's gyakran segítette ebben a' pártosokat, foglalta el és kaptsolta Angliához, Walesnek Leolyn nevű Hertzegét felakasztatván. Wales Angliával történt egyesítése óta a' Király legidősebb fiának szokott adattatni, a' ki rólla Walesi Hertzegnek neveztetik. Azonban 1291-ben a' Skóciai Királyi szék is megürült, mellyen Bruce és Baliol veszekedtek. Edvárd békítván a' per alatt lévő Országba, elfoglalta azt 's a' pártjára álló Baliolnak adta. De Baliol függetlenségre vágyván, midőn Anglia és Frantzia Ország közt háború ütött ki, az utolsóval szövetségbe állott. Edvárd a' Frantziákkal megbékélvén, Skóciát másodszor is hatalma alá hajtotta. Hasonló szerentsével hartzolt a' Skóciaiakkal harmadszor is, midőn a' hazafiúi érzéssel tellyes és rendkívül való testi erővel bíró Wallace fogta fel hazája ügyét, mivel ez a' vitéz hazafi árulás által kezére kerülvén 's parantsolatjára felakasztatván, a' Skóciaiak függetlenségeért hijjában küszködtek. Meghólt 68 ~~ésk~~ ^{ésk} korában 1307-ben. A' törvényeket és az ítélőszékeket jobb rendbe hozta, a' honnan Angliai Justinianushak is nevezietett. A' hadi költség már ő alatta az Alsó-ház vagy Parlamentum jóvá hagyásától függött; semmi se helyesebb, így szollott ő, mint az, hogy abba, a' mi a' közönségét illeti, mindenenk belé szollhasanak. I. Edvárdot az uralkodásban

II. Edvárd az ő szerentsétlen fia követte, a' ki két rossz szívű Ministereinek Gvastonak és Spensernek álnok tanácsadásaikra halgatván, a' fő embereket kezdte háborgatni: a' honnan gyakran fel is támadtak ezek ellene, melly zendülések temérdek ember vérébe kerültek, annyira, hogy a' sok nyilvános és alattomos gyilkosságokkal tellyes An-

gliai Históriában egy uralkodás sints annyi véres jelenésekkel bé fertéztetve, mint a' II. Edvárdé, a' ki egyszer egy ütközetben elfogattatott, és a' feleségének Isabellának, a' ki egy Mortimer nevű hazája fiába szeretett belé, parantsolatjára meg is ölette-tett 1327-ben. Ez az Isabella Frantzia Hertzeg aszszony volt, melly házasság ismét megújította a' Plantagenetáknak a' Frantzia koronához való jus-sokat, mivel a' Plantageneták az Andegavumi familiából származtak, melly a' Frantzia Királyi házzal atyafias volt.

III. Edvárd a' fia, egy Angliának leghatalma-sabb és legnevezetesebb Királyai közül, éppen ezen junál fogva keveredett hadba a' Valoisi (Valois Frantzia Országban, nem pedig Wales Angliában) Fileppel a' Frantzia korona felett, kihalván a' Kapet Húgó familiája, melly azt birta, 's béüt-vén Frantzia Országba, a' Filep seregeit elébb Crecy, azután Pictavium városánál, ámbár az öyéi-nél sokkal számosabbak voltak, a' fia a' fekete Hertzeg Edvárd (így neveztetett fekete ruhájáról, mellyet viselt mindég) vezérlése alatt semmivé tette és Frantzia Király titulust, melly egy 100 esztendeig tartó háborút húzott maga után, vett fel: de az elfoglalt tartományoknak némelly részeket, a' vitéz fekete Hertzeg halála után győzedelmes Frantziáknak tsak ugyan vissza kellett engednie. A' pártos Skócziaiakat ismét engedelmességre hozta 1340-ben. A' Pápa hatalma alól magát kihuzta, a' Római adót eltörlötte, a' kereskedést és mesterségeket gyámolította 's elő mozdította. Megholt 1377-hen.

II. Richárd, az Angliára nézve korán megholt fekete Hertzeg fia alatt, a' ki az uralkodást kedveltjeire bizta, maga semmit se gondolván azzal, mind azon tartományok viszont a' Frantziák kezek-

re kerültek, melyeket a' nagy atya III. Edvárd és az atya elfoglaltak. De othon is szerentsétlen volt, mivel a' nép jussait sértegetvén, IV. Henrik Lancasteri Hertzeg, III. Edvárdnak János nevű fiától való unokája, a' fellyebb említett okhoz járulván az uralkodásra való vágyás is, a' Parlament megegyezésével a' Királyi székből ötlet levettette és alattomban megölette 1599-ben. A' II. Richárd uralkodása alatt élt Wiclef (szül. 1324-ben megholt 1387-ben), a' ki a' sok gazdagság miatt elromlott; Angliai Papság ellen kikelvén, prédikálásával annyira fellázasztotta a' temérdek adókkal terhelt parasztokat, hogy száz ezren rohantak Londonra, mellyben kegyetlen prédálást vittek véghez, míg a' Király előbb szelidsége által le nem tsendesítette, azután pedig erővel meg nem zabolázta őket.

IV. Henrik a' Lancasteri familiából lévő első Király, által vévén a' Királyi méltóságot, azt a' pártütők ellen vitézi módon is oltalmazta és fen tartotta, minekutánna Piercyt, a' Northumberlandi Grófot, a' békételenek vezérét Shrewsburnnál 1403-ban megverte's a' Yorki Érseket halálra ítélte és kivégeztette volna. Meghalván 1413-ban az Országot a' fiára

V. Henrikre hagyta, a' ki mint VI. Károly Frantzia Királynak a' veje, mind azon Frantzia Országi tartományokat, melyeket az Angliai Királyoktól a' Frantzia Királyok elfoglaltak, vissza kívánván, a' Frantzia örökség felett támadt háborút igen nagy szerentsével folytatta, az övénél hatszorosa nagyobb ellenséges Sereget Azincourtnál tökéletesen semmivé tette, sőt a' megörmült VI. Károly helyett, a' kinek Katalin nevű leányát azon reménységgel vette feleségül, hogy így a' Frantzia koronát könnyebben elnyerheti, vitte is az uralkodást. De meghalván Henrik életének virágában 1422-ben nyoltz hónapos fiára

VI. Henrikre, a' ki minthogy VI. Károly Frantzia Király is ugyan ezen 1422 eszt. megholt, Frantzia Országi és Angliai Királynak kiáltatott ki, hagyta az uralkodást. Ez minden Frantzia tartományokat, mellyeket az attya elfoglalt, elvesztett Calaisson és némelly apró Szigeteken kívül. Angliában is, nem tanulván az előtte élt uralkodók szerenstetlen lépéseikből, iszonyú zürzavarokra 's véres belső háborúkra szolgáltatott alkalmatosságot, a' nép jussainak megtsonkítása által; a' felzendült nép ugyan is elébb a' Yorki Hertzeget, Richárdot, Ország védelmezőjévé, azután pedig ennek a' fiát Edvárdot Királlyá tette 1461-ben. 30 esztendeig dühöködött az innen származott háború a' III. Edvárd maradékai közt (mivel mind a' Lancasteri, mind a' Yorki familiának III. Edvárd volt a' törösök attya), melly a' históriában a' fehér és veres Rózsa közt folytatott háborúnak is neveztetik, mert a' Lancasteri familiának veres, a' Yorkinak pedig fehér rózsá volt a' tziemerében. Teljes Angliának ezen időszakassa a' legnagyobb utálatosságokkal, alattomos áskálódásokkal 's gyilkosságokkal, és pártoskodásokkal. Minő kegyetlenséggel folyt legyen a' két familia közt lévő háború, megtetszik abból, hogy a' meggyőzettek nem nyertek kegyelmet a' győzedelmesektől, a' honnan 1461-ben midőn a' gyáva VI. Henriknél sokkal férjfasabb lélekkel bíró Margaréta a' Királyné (egy Anjou-Siciliai házból való Hertzeg asszony) Anglia éjszaki részében 60000 emberből álló sereget gyűjtött, és az ifjú Yorki Hertzeggel Edvárdal 's ennek hatalmas szövetségével Warwick Gróffal Towtonnál megütközött volna, egyszerre 36000 Anglusok maradtak a' tsata mezőn. Ugyan azon 1461 eszt. a' Warwick maga közbevetésére Edvárd

IV. Edvárd név alatt Királlyá tétetvén, a' Yorki familia is részt vett a' Királyi méltóságban.

Edvárd az első Yorki házból lévő Király, mihelyt megesmertetett annak a' Parlamenttől, a' Lancasteri familia tagjai azonnal haza ellenségeinek kiáltattak ki. Henrik esztendeig hujdokolván, midőn hol léte felfedeztetett, egy lónak a' hasa alá kötöztetve 's a' köznéptől tsúfoltatva Towerbe vitetett, Edvárd ekkor minden kitsapongó indulatainak u. m. a' kegyetlenségnek és fajtalanásznak szabad kitörést engedett. Warwick azon volt, hogy valamelly Hertzeg Kisasszonnyal öszve házassítsa, Edvárd azonban Woodwille Er'sebet (egy szép özvegyet) vette el feleségül, a' min Warwick úgy megboszszankodott, hogy elpártolt tőle, 's 60000 ember rohanván zászlója alá, Edvárdot, a' ki a' hies Burgundiai Hertzeggel Mérész Károllyal szövetezett öszve, megverte 's Henriket ültette ismét a' Királyi székre, a' tömlözből kiszabadítván. Edvárd azonközben vissza jött egy Burgundiai hajós sereggel Londonba, a' hol minden asszonyoktól kinyílt karokkal fogadtatott, mivel szép ember volt 's minden kereskedők pártjára állottak, mivel mindnek adós volt. Warwick 1471-ben Barnetnél megvertetett 's megölettetett, Henrik maga fogságába vissza tétetett, a' hol meggyilkoltatott, a' felesége Margit pedig a' fogságból XI. Lajos által kiváltatván, a' Loire partján, nem messze Saumuról tölté el magánosságban életét. IV. Edvárd maga is megholt 1482-ben kitsapongó életének fonalát a' halál elszakasztván. Megelégelvén a'sors Anglia szenvedéseit, minekutánna 11 száz ezer embernek 's 8 Királyi vérből született Hertzegeknek vére ontatott volna ki a' két familia egymás ellen való gyűlölségből származott háborúban, végre a' Lancasteri VII. Henrik feleségül vévén 1485-ben a' Yorki (Eboracum) Hertzegnek, a' most említett IV. Edvárdnak Er'sebet nevű leányát, ez által minden

ellenségeskedésnek végét szakasztotta és a' két meghasonlott házakat, mellyeknek tagjai az ütközetek, gyilkosságok, és nyilvánosságos vesztesékek által már kiirtattak, egyesítette. Alig emeltetett a' Királyi székre, azonnal vetélkedő társra talált egy Simnel nevű ifjúban, a' kit egy pap ültetett fel, hogy magát az ifjú Warwicknak, a' Clarencei megholt Hercegre. VI. Henrik testvére fiának adja ki. Ez az út mutatást követte 's Irlandban magát megkoronáztatta, de 1487-ben Stockenel elfogattatott, 's a' Királytól a' büntetés helyett a' konyhába inasnak tétetett. Ezen 's a' többi még imitt amott magokat kiűtő nyughatatlanságoknak okos elnyomásokért, a' régóta nem esmert tsendességnek helyre állításáért és a' kiürült Kintstárnak megtöltéséért, Angliai Salamon névvel tiszteltetett meg alatt-valóitól. Ő vele új familia lépett a' Királyi székre u. m. a' Tudori (igy neveztetett a' VII. Henrik nagy atya), melly Er'sébettel holt ki. Megholt VII. Henrik 1509-ben. Követte az uralkodásban a' fia

VIII. Henrik. Az ifjú Király, mint Néró, igen szép jövőndővel ketsegetté alatt-valóit. Szelid, beszédes, leereszkedő, nemes lelkű volt; szerette a' tudományokat és a' szép mesterségeket. De a' változó idő annyira megváltoztatta Henriket, hogy a' most elő számlált jeles tulajdonságok helyét gyanakodás, bizodalmatlanság és kegyetlenség foglalták el. Fő hibája volt az, hogy mindenbe belé kapott, de fontos következés nélkül. Így ütött ő bé p. o. az Olasz Országi háborúk miatt elgyengült Frantzia Országba, nevezetesen Picardiába, a' hol Guinegatenál megverte a' Frantziákat 's azzal vissza tért Országába, a' nélkül, hogy győzedelmét használta volna, holott neki az V. Károly Tsászár és I. Ferentz Frantzia Király közt támadt nevezetes hadakozásokba fontos befolyása lehetett

volna, de igen változó eszű ember lévén 's mindenben az ő Miniszterének Wolsey Kardinálisnak, a' kit önnön haszna majd e', majd ama rész pártjára vont, szavára halgatván, minden könnyű módal megszerezethető hasznait eljátszotta. Calais birtokában lévén, könnyű volt az Anglusoknak, valahányszor tsak akarták, Frantzia Országba kiszállani, hanem semmi következései se voltak a' Henrik hódoltatásainak, mivel azokat viszont elvesztette, és ismét tsak Calaisal kellett megelégednie.

Uralkodását nevezetessé teszi az is, hogy a' Luther vallásbeli reformatiója az ő idejében történt, melly annál gyorsabb lépésekkel terjedt Angliában, mivel egy Wiclef nevű Theologus már annakelőtte mintegy 200 esztendőkkel hasonló tudományt tanítván, a' Luther vallásbeli tör'sök igazságai nem voltak egészen esmeretlenek 's ujak. Eleinte Henrik igen tüzes ellensége volt, a' minden kemény tilalom mellett is naponként jobban jobban lábra kapó új tudománynak, sőt tudományos ember főképpen a' scholastica Theológiában *) jártas lévén, egy írásában védelmezte is a' Római Anyaszentegyház tudományát a' hét Szentségekről (Sacramentum) irt munkájában, de a' mellyet Luther tüzesen megczáfolt. Ezen munkájáért a' Pápától X.

*) A' Scholastica Theológiának (Oskolai Istenről való tudomány) belső valósága, a' Dialectikának (régí neve a' Logikának; vagy helyes gondolkodás, okoskodás tudományának, de a' melly akkor a' vetélkedés és disputálás mesterségét, 's oskolai szörszálhasogatásoknak feszegetését tette) a' Theológiára való alkalmaztatásában állott. Oskolai nevét onnan kapta, mivel a' Nagy Károly 's maradékai által a' papság tanulására fundált oskolákból eredt; legelsőnek tartatik Joannes Scotus Erigena a' IX. Században; tüzéja az Anyaszentegyház vallásbeli hit ágazatainak megállapítása és védelmezése volt.

Leotól, egy 1521-ben költ Bulla által, „Hit oltalmazója“ névvel tiszteltetett meg, mely titulust most is viselnek az Angliai protestáns Királyok. A' Pápa hatalma, valamint a' Római Kintstárba esztendőnként fizettetni szokott pénz mennyisége is még eddig igen nagy volt Angliában; de mind ezeknek egyszerre végek lett, midőn 1534-ben Henrik a' Pápával meghasonlott és az eránta való engedelmességről örökre lemondott. Oka ezen Angliára nézve nagy és nevezetes történetnek a' változó eszű Henrik való pere volt. Meg hülvén ugyan is benne az Arragoniai Katalin eránt való szeretet, a' Pápát, VII. Kelemen arra kérte, hogy válassza el őtet a' feleségétől. A' Pápa félvén V. Károly Spanyol Királytól és Német Tsászártól, a' kinek Katalin attyafia volt, mindég halasztotta a' dolgot, a' minek Henrik Wolseyt vélvén okának, mintha e' fogta volna a' Királynénak pártját, ezen eléb-beni Kedveltjét, — a' ki egy Ipswicki Mészáros fia volt, de eszéért Érsekségre 's Státus Miniszterségre emeltetett tőlle, — a' Parlamentum előtt elvádolta, mely miatt Wolsey bánatjában megholt. A' Római udvar azonban a' Welseý halála után is huzta vont a' Henrik ügyét, a' honnan Henrik a' Cranmer Tamás, egy Theologus, tanácsára az Európai Universitásokat megkérdezte, ha szabad é valakinek a' testvére feleségét elvenni?.. (meg kell ugyan is jegyezni, hogy Katalin elébb a' Henrik testvér bátyának felesége volt, 's annak halála után vétette el VIII. Henrikkel az atya VII. Henrik Katalint). Az Universitások mind nem-mel felelvén, Henrik azonnal feleségül vette Boleyn Annát, egy nemes embernek a' leányát, függetlennek kiáltotta ki magát a' Pápától, a' Klastromokat, 's Abbasságokat eltörlötte, azoknak jószágait elfoglal-

ta és magát tette Ekklesia fejévé *), mindazáltal a' Római Anyaszentegyház fő tanításait megtartotta. A' Parlamentum, melly szolgálai módon reszketett tőlle, mindent jóvá hagyott, sőt annyira félt Henriktől, hogy ennek minden parantsolatait törvényeknek megesmerte. A' reformatió azonközben — jöllehet Henrik, mint Király, a' Protestánsok szabad lelkeket gyűlölte, 's míg a' Pápával ellenségeskedett, szorgalmatosan küldötte őket az égető fa rakásra, — mindég több több követőkre talált, és a' vélekedéseknek ezen külömbfélésegek, valamint a' papi jószágok behúzások is némelly nyughatatlanságot szültek, de minden következés nélkül.

Henrik a' tengeri erőt, melly csak egy, az attyától épített nagy hadi hajóból állott, megnevelte, de hajós népe nem lévén, a' Hánsa városoktól (lásd Német Országot **), Génuaiaktól, és Velentzeiektől kellett hajós legényeket 'söldjába venni. Egy Admirálitási hivatalt is állított fel, és a' tengeri népnek rendes fizetésekét szabott ki.

Henrik kegyetlen uralkodó volt, mellyet megbizonyítanak az Ország Cancellariusának Morus Tamásnak és Fischer János Püspöknek, két igen derék férjfiaknak, mivel az ő buja tetteit helybe nem hagyták, 's nem akarták Mária nevű leányát törvénytelen születésűnek és a' Koronára érdemet-

*) Ekkor hozta bé azon Ekklesiái esküvést is (Oath of Supremacy), melly által a' Király az Anyaszentegyház fejének lenni megesmertetik, és kinek kinek mit hidjen, eleibe szabattatik.

**) Addig is míg oda érünk, megjegyzem, hogy ez a' szó Hansa régi Német nyelven „egy költsónös segítségre egyesült vagy kötött Szövetséget“ teszen; mivel ugyan is a' XIII. Század közepe táján mind a' száraz föld, mind a' tenger tele volt haramiakkal, kik a' kereskedőket kirabolták, legelőször is 1241-ben Hamburg és Lübek két nevezetes Német Országi városok léptek ilyen szövetségre; ezeket követték több más városok is, annyira, hogy utoljára 85-re ment a' számok. A' többi történeteit a' Hansának lásd a' fent említett helyen.

lennek mondani; megölettetések és feleségeivel való bánása, kik közül kettőt elbócsátott, kettőnek pedig fejét vétette. A' VIII. Henrik Karakterének bővebb megesmerésére, nem lessz felesleg való annak két vonásait ide iktatni. Több feleségei közül egy, u. m. Par Katalin olyan forma szavakat talált kiejteni a' száján, melly néminémü titkos vonzódásra mutatott a' Protestánsok eránt Henrik, a' ki a' Protestánsokat, mint Eretnekeket, nem szenvedhette, panaszt tétetett fel írásban Katalin ellen és egyszer'smind alá írta a' halálos ítéletnek a' nevét, 's a' szegény Katalin bizonyosan el is vesztette volna a' hóhér pallosa által életét, ha szerentséjére a' papiros ki nem esett volna a' Cancellarius 'sehéből 's a' Királynénak egy barátjától meg nem találtatott volna, a' ki a' Királynét a' dologról tudósítván, ez a' férjét a' leghizelkedőbb módon bizonyossá tette, hogy ő minden vallásbeli vélekedéseit tökéletesen hiszi, vele egy értelemben van és boldognak tartja magát, hogy egy olly ttdós Theologus (mivel Henrik magát a' legnagyobb Theologusnak tartotta) vezérlése alatt lehet. Henrik feleségének ezen kinyilatkoztatásán való felette nagy örömeben megölelte azt 's így kiáltott fel: Szívem! ezennel Theologiae Doctorrá lettél, ezentúl örökre jó Barátok leszünk.“ — Bezzeg nem volt illyen szerentsés egy Lambert nevű oskola mester, a' ki a' Krisztus valóságos testének és vérének a' kenyérben és borban való jelenlétét tagadván, a' Püspökök eleibe idéztetett. Lambert a' Királyra útalt, a' ki a' felhiyást örömmel elfogadván, elkezdődött a' vetélkedés a' Westminsteri palotában, a' papság és az Udvar előtt. Ha még annál sületlenebbeket mondott is a' koronás ellen fél, még is tetszés és tapsolás követte minden szavát. Azonban Lambert se hagyta magát kiforgattatni,

a' honnan a' Király ezen utolsó kettős okoskodással akarta őtet elhalgattatni, hogy vagy esmerje meg a' Krisztus testének és vérének a' kenyérben és borban való valóságos jelenlétét, vagy készüljön a' megégettetéshez. Lambert ezen halált hozó Dilemma után se szülvén megállítást mutogatni, kegyetlen halállal végeztetett ki, 's Henrik nem szégyenlett azzal ditsekedni, hogy az ő vélekedése győzött. A' milyen volt Henrik a' theologiai szörszál hasogatásokban, olyan volt ő a' világi dolgokra nézve is. Határtalan hatalommal uralkodván, jaj volt annak, a' ki legkissebb tárgyban is ellene mondott, sőt voltak olyan esetek is, melyekben a' halgatás is haza árulás és felség sértés voltak; így p. o. ha valaki az ő két első házasságáról, — mellyet nem volt szabad törvényesnek mondani, 's még is halálos vétek volt az ezekből született Hertzegnéket törvénytelen gyermekeknek tartani, — megkérdeztetett és semmit se felelt. E' miatt igen sok fő rangú 's alacsony sorsú emberek ölettetvén meg parantsolatjára, mint minden kegyetlen uralkodók, szüntelen való rettegetésben élt, a' minek tsalhatatlan tanubizonyságai azon több izbeli esküvések, mellyeket alatt-valóival mindannyiszor letétetett, valahányszor tetszett és a' lelki esméret mardosásaitól szorongattatott. Megholt 37 esztendeig tartó kegyetlen uralkodása után 1547-ben hagyván maga után Edvárd nevű fiát és Mária 's Er'sebet leányait, kik mind a' hárman követték őtet az uralkodásban 's először is a' Seymour Johannától született

VI. Edvárd, egy igenszelid természetű Hertzeg, és a' Reformationnak nagy barátja. Minthogy gyenge idejű volt, az anyai ágról való nagy bátyja uralkodott helyette, Protector és Somerseti Hertzeg névvel. Buzgó Protestans lévén, mindent elkövetett

ez a' Reformatió elterjesztésére 's az ifjú Edvárdot is abba n neveltette. Angliában el is terjedt a' Protestantismus, nem ellenben Skóciában, a' hol mind az Udvar, mind a' papság ellene volt annak, annyira, hogy Sommerset 18000 emberrel kényszerítették ide bé ütni az Edvárd Stuart Máriával való házasságának végre hajtására. A' Skóciaiak papjaiktól 's szerzeteseiktől ösztönöztetvén, hasonlóképpen fegyvert fogtak, hogy hazájoknak az Anyaszentegyháztól elpártolt Angliával való öszveköttetését megakadályoztassák; 's Musselburghnál megütköztek az Anglusokkal, de megverették 's 10 ezeren estek el közülök. Somersset mindazáltal győzedelmének hasznaival irigyeinek áskálódásai miatt nem élhetett, mivel Londonba vissza kellett mennie azoknak elnyomására. Mihelyt megérkezett, azonnal Parlamentumot gyűjtetett, melyben a' VIII. Henrik gyűlöletes törvényeit 's a' Reformatió terjedését meggátoló rendelkezéseit eltöröltette; ekkor lett a' többek közt a' Püspökök kinevezése is a' Király jussává. — Hellyre állítván a' ténnyességet, ismét folytatni kezdte a' Skóciai háborút, de ez úttal is kívánt következés nélkül, mivel az alattomos fortélyoskodások mindenütt útjában állottak. Legtüzeesebb ellensége volt neki az öttse Seymour Tamás, a' VIII. Henrik özvegyének a' férje, a' ki jóllehet kivégeztetett, még se lehetett a' Somersset Protectorsága (Ország védői hivatala) nyugodalmas. A' Katholikus Papok ugyan is felültették ellene a' Devoni és Norfolkli parasztokat. Ezek ugyan megzaboláztattak; de csak hamar követték ezeknek példáját a' Skóciaiak is és Frantzia Ország ellenségesképpen kezdte magát viselni Anglia ellen. A' külső ellenségen kívül belől is új ellenséggel kellett küszködnie, a' ki Dudley Warwiki Gróf volt, a' kinek pártja igen hatalmas

lévén, a' protestans vallás mellett való buzgóságából 's hatalmának neveléséből származó kegyetlen tetteiért Somers-et elfogattatott, hivatalától megfosztatott, 2 esztendő mulva pedig bosszúálló feltétellel vádoltatván le is fejeztetett, jöllehet azon véres üldözésekért, mellyek a' Katholikusokon az ő Protectorsága alatt elkövetettek, inkább az Ország Primását Cranmert lehetett volna vádolni, mivel e' volt az, a' ki a' halálos ítéleteket a' gyermek Királlyal alá iratta, a' mit e' sokszor sirva tett, így szollván: *Ha igazságtalanul tselekszem, te fogsz rolla felelni.* Szorosan véve Somers-et az Angliai Ekklesiá alkotója. — Utánna az ötet megbuktató Warwik vette kezébe az Ország kormányát, Northumberlandi Hertzeg név alatt, a' ki, még Somers-etnél is határtalanabbul uralkodott, és ha a' Parlamentum nem úgy ítélte, a' mint ő akarta, tüstént széllyel botsátotta azt, 's a' Sherifeknek megparantsolta, hogy a' Parlamentum tagjainak választását az Udvar kívánságai szerint intézzék. Northumberland abban is kimutatta nagyra vágyását, hogy a' fiával Dudleyet a' szép lelki tehetségekkel bíró és mivelt Gray Johannát vétette el, a' ki a' VIII. Henrik leány testvérének az unokája volt, sőt arra is reá birta Edvárdot, hogy Máriának és Er'sebetnek a' Királyi méltóságból való kirekesztéseket is írja alá, hogy e' szerént Johanna juthasson arra. Ennyi sok viszontagságok után a' jó szívű, szorgalmatos és igazság szerető Edvárd életének 16-dik esztendejében megholt 1553-ban, 's a' nénje

Mária, az Arragóniai Katalintól való leánya VIII. Henriknek, lépett a' Királyi székre, a' ki egészen ellenkező módon uralkodott; a' protestansokat ugyan is kegyetlenül üldözte, melly miatt a' belső lázadástól félvén, hogy szükség idején

külső segítsége lehessen, II. Filep Spanyol Királyhoz ment feleségül, melly tette által a' nemzet haragját még inkább magára vonta, Angliára pedig azt a' szerentsétlenséget huzta, hogy a' Frantziák, mint Filepnek ellenségei ujra fegyvert fogtak az Anglusok ellen, és a' Guise Ferentz vezérlése alatt Calaist is, mellynél már többet Frantzia Országban nem birtak, elfoglalták 1558-ban. Megholt mindenektől megutáltatva még ugyan azon esztendőben. Kegyetlenségére nézve az attyát jóval is felyül multa; ugyan is az uralkodáshoz just tartó Hertzegnék közzül Er'sebet, a' kit az attya testamentom szerént örökösévé nevezett volt ki, fogságba tétette; Gray Johannát az attya nénnyének unokáját, a' kire kellett volna a' Koronának a' VI. Edvárd testamentoma szerént szállani, mivel a' Királyi méltóságot valósággal fel is vette 's 10 napig viselte, a' férjével 's az Ipával, a' Somersetet megbuktató Warwikkal megfejeztette, Cranmert a' Primást megégettette, egy szóval a' vallásért, a' Hume előadása szerént 3 esztendő alatt 5 püspököt, 21 papokat, 8 nemes embert, 84 polgárt, 100 falusi lakosokat, tselédek és mester embereket, 55 asszonyokat és 4 gyermekeket végeztetett ki 's égettetett meg. Mária halála után a' testvére a' tömlöztben sinlődő

Er'sebet, VIII. Henriknek a' megfejeztetett Boleyn Annától született leánya, kihozattatván igazságtalan fogságából, emeltetett a' Királyi székre, a' népnek nagy öröm kiáltásai közt; de meg is felelt alatt-valói várakozásoknak és reménységeknek. Állhatatossága és a' környülállásoknak igen okos használatok által ugyan is, Angliát olly magas pontjára emelte a' hatalomnak, mellyen még eddig soha se állott és megvetette annak későbbi nagyságának fundamentomát. Az egymással háborgó

vallásbeli felekezeteket okosan öszve békéltette; a' reformatiót a' mostani püspöki formában törvény szerént ő állapította meg legelőször, ezt tévén uralkodó vallássá; a' nemzetet a' mesterségek üzésére felerkentette, főképpen pedig a' gyapjú manufaktúrákat, a' vallásért más országokból kiűzött polgároknak, kik többnyire a' legmunkásabb emberek voltak, Országába való bévevések és megtelepítések által nagyon előmozdította; nem különben a' külső kereskedést is nagyra vitte; a' nép szeretetének megnyerésére és a' még hátra lévő fogyatosításoknak helyre hozásokra, gyakran béutazta az Országot; a' Frantzia Országi Protestansokat a' Liga, és a' Belgákat a' Spanyolok ellen segítvén, ez által a' többi Európai fejedelmek előtt magának nagy tekintetet szerzett. A' Spanyolokkal öszve ütközésbe jöven nagyobb tengeri erőt kellett tartania, mint az előtte élt Királyoknak 's 1603-ban az ő hajós serege 15272 tengeri katonákból állott, kiknek hatalmas vezérek, ama híres Drake Ferentz volt, a' ki legelőször hajókázta körül Magellán után a' világot, és hozta bé Amerikából ama nevezetes plántát a' krumplit, mellynek ma olly sok ezrek köszönhetik tápláltatásokat. Egy másik nevezetes tengeri embere Raleigh Valter által pedig fundálta a' legelső Angliai Kolóniát éjszaki Amerikában. Legdühösebb ellensége volt a' Spanyol Király II. Filep, a' ki, hogy Angliát is uralkodni kívánásának feláldozhassa, Er'sebetet feleségül akarta venni, melly szerentsét ez megvetvén, sőt az ő halálos ellenségeit a' Belgákat is segítvén, Filep Er'sebetnek véres bosszút, Országának pedig vég pusztulást esküdött. Készítettett is egy roppant hajós sereget, melly Filepnek tsak nem minden Indiai kintsét elnyelte, és a' Pápától már előre győzhetetlen nevet kapott; állott ez 152 hajókból a' raj-

tok lévő 22000 emberből álló száraz földi katonasággal, és még 25000-nek kellett volna Flandriából ezzel egyesülni. Anglia elveszni látszott; de az Er'sebet nagy lelke tudott ezen ötlet 's Országát fenyegető veszedelmen segíteni és ez az ő valódi nagyságának idő pontja; meg nem ijedt ugyan is ezen egész Európa figyelmét magára vonó tengeri erőtlől, sőt Országát nagy sietséggel bójárván, mintegy új lelket öntött alatt-valóiba. Azonközben 1588-ban 1 Jan. alig hagyta el a' győzhetetlen hajós Sereg a' Finisterrei fokot, egy nagy szélvész már is széllyel szórta azt, és némelly részek a' hajóknak a' Spanyol kormányosok tudatlanságok miatt elsüljédt, nagyobb részek pedig az Anglusok hatalmokba jött, kiknek derék vitézzeit Drake, Hawkins és Frobisher, a' Howard Károly fő Admiralis vezérlése alatt könnyű hajóikkal, a' magok nagyságokkal küszködő Spanyol Gallyákat minden oldalról addig ostromolták, míg vagy elfogták, vagy öszve rontották és elsüllyesztették, annyira hogy a' 120 millió aranyba kerülő hajós seregből alig verekedhetett egy kettő a' Spanyol Országi kikötő helyekbe vissza. Meghólt 44 esztendei ditsőséges uralkodása után életének 70-ik esztendejében 1603-ban, kedves emberének az Irrilandiai Vice-Királynak, a' Királyné ellen való támadással vádoltatott Essex Grófnak, az ő parantsolatjára történt feje vétetésén való bánatjában. Irrilandiában ugyan is a' lakosok közt, kik a' Protestans valláson lévő Anglusokat halálban gyűlölték, szüntelen lévő pártoskodások dühösködven, Er'sebet, a' maga ajánlására Essexet 20000 katonákkal béküldötte oda a' zendülés elnyomására; de semmire se mehetett a' dühös Irrilandusokkal. Más vezért rendelt tehát Er'sebet az Irrilandiában táborozó sereghez, a' ki szerentsésen ki is kergette a' Spanyol segítő seregeket; Essex

ellenben törvényszék eleibe idéztette, mely által ugyan minden büntetés alól fel szabadítottatta, de kegyelmétől örökre meg fosztotta. Essex félre vonván magát a' világtól, bosszúállást esküdött Er'sébetnek 's a' Skócziai Királlyal VI. Jákóbbal kezett fogott az ő meg buktatására, sőt 200 emberrel a' Királyné személyét is el akarta fogni; de a' néptől nem segítettvén, ő esett fogságba 's halálra ítéltetett.

Er'sébet egy volt azon nagy asszonyok között, mellyek valaha Királyi székből ültek, és ha a' szentségtelen (lásd Skóciát a' jegyzésben), de a' vétektől még sem egészen tiszta Stuart Mária, Skóczia' Királynéjának vére kiontásával, és a' tettetéssel, mellyet a' fejedelmek első tulajdonságának tartott, jó hírét nevét be nem fertéztette volna, méltán tartathatna mind azok közt elsőnek. Mert ha Mária bűnös volt, akkor se volt jussa Er'sébetnek reá ítéletét hozni, mivel nem volt alattvalója, ha pedig ártatlan volt, akkor nem lehet az Er'sébet tettének gyalázatos voltát méltóképpen ki fejezni. Némelylek ugyan a' Mária ki szabadítására tett próbatételekkel akarják az Er'sébet tettét igazságossá tenni, mivel a' többek közt a' Norfolki Hertzeg, a' ki első volt az Angliai Nagyok közt, feleségül akarván venni, el akarta Máriát lopni, a' miért a' Hertzeg életével adózott; majd ismét egy Babington nevű eszelős tett próbát a' Mária ki szabadítására, a' ki ennek még azt is meg ígérte, hogy Er'sébetet meg öli, de levelei el fogattak; úgy de miért tette Er'sébet Máriát fogságba, holott ez ő ellene nem vétett, sőt menedék helyet ment hozzá keresni? ha ugyan is Mária szabadságától meg nem fosztatik, bizonyosan nincs szükség a' meg szabadításra 's az e' végre való próbatételekre. A' dolgot figyelmetesen meg tekintve, leg

főbb okát ezen Er'sébetre homályt vető történetnek az ő Máriával való atyafiságában kell keresni, mellynél fogva Ersébet féltette az Angliai koronát. Máriát ugyan is a' VIII. Henrik leg idősebb leány testvérének unokáját mind azok, a' kik a' VIII. Henrik Boleyn Annával, az Er'sébet annyával való házasságát sikeretlennek tartották, és a' Katholikuskok úgy nézték, mint törvényes királynéját Angliának u. m. a' kire kellett volna a' koronának szállani. A' Protestansok ellenben Máriától, a' ki buzgó katholika volt, félni kezdetek, 's a' protestans Miniszterek nem szüntek meg a' Mária Angliában létének veszedelmes következéseit a' leg elevenebb színekkel festeni Er'sébet előtt, a' ki külömben is uralkodásra vágyó lévén, meg fogatta Máriát 's fogságba tette, 18. esztendőig tartó raboskodása után pedig fejét vétette. — Ezt az egy igen kellemetlen vonást ki vévén az Ersébet életéből, Er'sébet a' nagy Fejedelmek sorában méltán helyet foglalhat. Fő regulája a' volt, „jobb ha a' pénz a' jobbágyaim zsebekben van, mint az én Kintstáromban” a' honnan még ki sem mondta kívánságát, midőn az érette élő 's haló nemzet már telljesítette azt; a' kintstárra nézve olly jó rendet tartott, hogy még az Elei által tsinált adosságokat is mind lefizette, a' nélkül, hogy alatt valóira legkissebb uj adót vetett volna. Ő fundálta a' keleti Indiai társaságot is 1600-ban. A' benne lévő és nemét felyül muló vitézi lelket megmutatják azon szavai, melyekkel katonáit, a' Filep ellene tett készülleteit meghallván, az ellent állásra lelkesítette: „Vitézek! úgy mond, én magam vezérellek titeket az ellenség ellen; jól tudom ugyan én azt, hogy az én karjaim egy erőtelen asszonynak karjai, de királyi, még pedig Angliai Királyi lélek lelkesíti azokat. Készebb va-

gyok a' tsata piatzon meghalni, mint sem népemnek vég veszedelmét vagy gyalázatos rabszolgaságát elérni kénteleníttessém". De az asszonyi erőtlenségektől még sem vólt szabad, nevezetesen azt hitte, hogy ő egész Európában legszebb asszony, és ez is volt egyik oka a' szép Stuart Mária ellen való megengesztelhetlen, gyűlölségének, a' mint Melvil, egy Skócziái követ, a' ki Er'sébetnek minden gyengeségeit kitanúlta, írja, hogy Mária mint asszony, 's nem mint Királyné, gyűlöltetett Er'sébettől.

Nevezetessé teszi az Er'sébet uralkodását az is, hogy ama halhatatlan Anglus Költő Shakespearés (szül. 1564 — 1616) is ő alatta élt. A' soha férjhez nem ment Er'sébet halála után, kiben a' Tudor házból való Királyok kihóltak, az ő végső rendelése szerint a' Stuart familiából lévő

I. Jákób az 1587-ben megfejeztetett Stuart Máriának a' fia, mint egyetlen egy leg közelebb való attyafia (mivel a' Mária nagy annya VII. Henriknek, az Er'sébet nagy attyának leánya volt) tétetett Királlyá, a' ki ezen méltóságra emeltetése által Skócziát Angliával öszve kaptsolta, a' mire a' többi Anglus Királyok minden véres háborúik által se mehettek, 's azolta Anglia, Skóczia és Irlandia, nagy Británia név alatt egy uralkodónak engedelmeskedett, ámbár mind Anglia, mind Skóczia továbbra is megtartotta tulajdon Polgári alkotmányát és Parlamentumát. Már ő alatta elhintettek a' belső lázadásoknak magvai, mellyek Károlyra a' fiára olly szomorú következtetéseket húztak. Jákób ugyan is uralkodását azon parantsolatjával kezdte el, melly által minden Katholikus Papok az országból számkivettettek. Ezen hibás lépésével a' töle sokat váró Katholikusokat magára haragította, és gondatlan tette egy borzasztó, az ugy ne-

vezett puskapor öszve esküvést *) szülte 1605. Hasonló vigyázatlan tselekedetével elidegenítette magától a' Presbyteriánusokat is, mivel mind a' mellett is, hogy az annya ellenére ezeknek vallásokban neveltetett fel, még is a' püspöki vallásnak kedvezett, sőt a' két reformata vallást egyesíteni akarta; de utoljára a' püspöki valláson lévő felekezet előtt is gyanúságba jött, a' protestans V. Fridriket a' Palatinatusi Grófot, mint ujonnan választott Cseh Királyt, ámbár veje volt, az Austriai ház ellen nem segítvén, és a' fiával a' Spanyol Király IV. Filep leányát, a' ki Katholika vallásban neveltetett fel, akarván elvéttetni feleségül. Már ezen vallásbeli bizodalmatlanság számtalan veszedelmeknek szülő annyok lehetett, és egy mélyebb bé látású fejedelmet botlásainak jóvá tételére felserkenthetett volna; de Jákob gondatlan tetteit ujjakkal tetézte és a' szabadsághoz szokott Nemzetnek jussait kezdte háborgatni, a' Parlamentumot a' töle való függésre

*) Ezen öszve esküvésnek tagjai egynéhány Katholikusok voltak, kik vallásbeli dühösségektől és a' Jesuitáktól ösztönöztetvén azon rettenetes plánumon dolgoztak, hogy a' Királyt 5. Nov. 1605. a' két Parlamentummal együtt egy rakás puskapor által a' levegőbe felvettessék, és a' Katholika vallást tegyék uralkodó vallássá. Az öszve esküttek nem sokan voltak: egy közülök Percy Tamás a' Parlamentum palotája alatt egy börtöt bérelt ki és még egy épületet a' mellett; a' börtöt megtöltötte puskaporral 's az épületből minákat (üregeket) ásott, hogy a' puskapor ereje az egész Parlaamentumi palota alá be hasson. Már minden készen volt, midőn Mounteagle egy öszve esküttől, a' ki neki jó barátja volt, egy levelet kapott, mellyben némelly két értelmű kifejezésekkel arra intetett, hogy a' Parlamentumban azon a' napon meg ne jelenjen, mivel egy láthatatlan kéztől való ütés fog történni. Ez megmutatta a' tzedulát Salisbury Grófnak a' Státus Titoknokjának, ez pedig a' Királynak, a' ki a' puskapor minát tüstént gyanította és azon az éjtzakán az egész épületet lopás színe alatt megvizgáltatta, melly alkalmatossággal az egész dolog világosságra jött, és már Fawkes a' Percy inassa ott ült, hogy más nap az egész Parlamentumot magával együtt fel vettesse; ettől az öszveeskütteket megtudván, mind elfogattak, a' Jesuiták Provinciálisokkal, Garnet Henrikkal együtt kivégeztettek és a' Jesuiták egész rendje az országból ki üzettetett.

akarván kényszeríteni; de e' magát a' Királynak ellene szegezte, és akkor (1621) támadt a' Tories párt, *) melly a' Király, és a' Whigs párt, melly a' nép részén volt; de minekelőtte a' zendülés kiütötte volna magát, megholt Jákob 1625. Egyébránt az ország az ő uralkodása alatt virágzó álla-

*) Tories Irlandiai szó, 's annyit tesz „Haramiák” kiken az Irlandiai Haramia csoportokat értették a' Parlamentum pártján lévő, így nevezvén ezek az ott kiütött támadást, mellynek a' Király I. Károly, a' mint az ő ellenségei állították 's vádolták, pártjokat fogta. A' Király részén lévő ellenben a' Parlamentumiaknak Whigs nevet adtak, mellyel a' Skóciaiakkal való össze köttetésekre szeloztak, mivel a' Skóciai parasztok a' Lovat bizonyos Whigam nevű eszközzel hajtják; mások ('s talán helyesebben) a' Whig (Savó) szótól, melly a' parasztoknak igen kedves italok, hozzák le. Ez a' két név II. Károly alatt lett legelőször nevezetessé, midőn azokat szabad kényne szerint való uralkodásával ismét felsérkentette; a' Toriesek jöllehet a' Király hibás tetteit helyben nem hagyták, mindazáltal a' Korona jussait védelmezték; a' Whigsek ellenben a' királyi hatalomnak a' törvények megsérthetetlenességét tették eleibe, és a' Parlamentumnak több függetlenséget akartak tulajdonítani, mint a' mennyivel akkor birt; melly versengés a' két felek közt, hozzá járulván a' Stuart házból lévő Uralkodók Depotismusra való hajlandóságok is, annyira ment, hogy a' Whigs párt II. Jákob és a' részén lévő ellen a' Belgiumi Helytartót, a' ki csak ugyan III. Vilhelm név alatt Nagy Britániai Király is lett, hívta segítségül. Ez a' két párt változó szerentsével birta az elsőséget, 's majd egyik, majd a' másik uralkodott. III. Vilhelmtől fogva (1688) Annáig (1702) a' Whigsek voltak hatalmasabbak; ez a' Királyné pedig, mivel a' Whigsek egy Sacheverell nevű, a' Wighsekből álló Ministerium ellen prédikáló papot hivatalából 3 eszten-dőkre letettek és a' prédikációját közönséges helyen megégettették, a' Torieseknek, kiket a' királyi hatalomnak hasznosabbaknak gondolt, kedvezett, sőt a' Marlborough, a' ki a' Whigs párt feje volt, ellenségeire halgatván, mind Marlborough, mind a' Whigsek hivataljaikat elvesztették, és a' Királynétól össze hivattatott új Parlamentum is többnyire Toriesekből állott. De csak ugyan ujra a' Whigsek léptek a' Ministeriumba, midőn a' Whigs-Parlamentumtól hozott örökösödési törvény szerint a' Hannoverai ház nyerte el az Angliai Királyséket. A' II. György uralkodásra lépésekor már alig hallattak a' Tories és Whigs nevek, de a' Stuart Edvárd Angliába bé ütése ismét felélesztette azokat, mivel a' Stuart familia barátiból lassanként Király (Ministerium párt), és annak ellenségeiből nép részén lévő (oppositio vagy a' Ministerium ellen dolgozók; így nevezetnek már most többnyire a' Whigsek) lettek lassanként. Az oppositio tehát a'

potban volt; Anglus Kolóniák támadtak Amerikában, a' föld mívelés, mesterségek és tudományok igen jó lábon állottak, melly utolsókat főképpen maga a' Király is igen, sőt a' renden is túl szerezett, gyakran az ország boldogítására fordítandó időt a' vallásbeli perlekedésekre és könyvirásra fordítván. A' fia

Ministerek és ezeknek pártjok ellenvaló murkálódásában áll, kik egymás állításait a' Parlamentumi gyűlésben elerőteleníteni iparkodnak, és a' fel vett, 's' kérdésben forgó tárgy felett mind addig vetélkedik egyik fél a' másikkal, míg a' Szavak (vox) többsége azt végképpen el nem dönti. Hatalmas oszlopa ez az oppositio az Anglusok törvényhozásbeli Szabadságoknak és a' nép abba való befolyásának, mivel e' nélkül Angliából elébb határtalan Monárchia, azután pedig (főképpen valamelly gyenge uralkodó alatt) az elhatalmasodó Ministerekből, szenvedhetetlen Aristocrátia lenné, kiket az ellen dolgozó párt most korlátok közzé szoríthat; a' honnan a' Ministereknek Angliában valóban nagy férfiságnak kell lenni, mert mihelyt az oppositio hatalmasabb náloknál, és így a' szavak többségekre nem számolhatnak, a' Királytól azonnal elbocsátatnak hivatalokból, 's' ujak, sőt gyakran Whigsek emeltetnek azokra, főképpen ha az uralkodó az oppositio fejét maga rézére akarja megnyerni, avagy pedig az oppositio szava többségének kéntelen engedni. — A' kemény Toriesek és Whigsek még most is különböznek az Anyaszentegyházról és Státusról való vélekedéseikre nézve: a' Toriesek ugyan is a' püspöki igazgatás szükségességét vitatják; a' Whigsek ellenben azt állítják, hogy az Anyaszentegyház Szolgáinak mind egyformáknak kell lenniük, és annak Consistoriumok (Ekklesiái többnyire világiakból álló gyűlés) által kell igazgattatnia; sőt vannak az elsőbbség közt olly buzgólkodók is, kik tsak az Angliai (az az püspöki) Anyaszentegyházat tartják egyedül idvezítő Ekklesiának és a' Katholikusokat többre betsülik a' Presbyteriana vallást követő Whigseknél; kik viszont rendkívül is irtóznak mindentől, a' mi tsak a' Pápától jő, és a' többi protestánsokat esmerik meg hit-sorsosaiknak, 's' nem a' püspöki valláson lévő Protestánsokat. A' Státusra nézve hasonlóképpen különböznek; a' Toriesek a' Királynak eredetilegpen Istentől származó hatalmat és ellene mondhatatlan örökségi just tulajdonitanak, 's' az alattvalóktól határtalan engedelmességet kívánnak; ellenben a' Whigsek azt tsak a' nép megegyezésében fundálják, és szabadnak ítélik az uralkodót, ha az hatalmával vissza él, méltóságából letenni, sőt attól még a' maradékát is megfosztani: mindazáltal a' józauabb gondolkodású tagok mind a' két párton sokkal többek, mint azok, a' kik vélekedéseikre nézve a' rendes határon túl mennek. Az újabb időbeli nevezetesebb Whigsek (oppositio) voltak: Fox,

I. Károly az atya nyomdokait követvén és nem-melley kedveltjeinek, nevezetesen egy az egész nemzetől közönségesen gyűlöltetett Buckingham nevűnek tanátsán járván, két tzel tett fel maga eleibe, u. m. a' királyi hatalom öregbítését és a' püspöki vallásnak közönségessé tételét, de nem tsak az, hogy egyiket se érte el, hanem még tulajdon veszedelmét is siettette azok által. Ezen utolsó által ugyan is a' Presbyteriána valláson lévő Skócziaiakat, az első által pedig az egész nemzetet magára haragitotta. Nevelte a' néptől való gyűlöltetését a' Spanyolokkal és a' Frantziákkal való szükségtelen hadakozásai által is, melly utolsóknak éjszaki Amerikából, mellynek birtokában még eddig tsak az Anglusok voltak, Kanadát által kellett engednie. 12 esztendőig minden Parlamentum nélkül uralkodott, szabad kénnye szerént hozott törvényeket, és tett a' népre adót. Végre kiürülvén a' kintstár, és a' Skócziaiak pártot ütven ellene, kén-telenítettett Károly a' Parlamentumot öszvehívni, de az öszve gyűlt rendeket sem kérés, sem fenyegetés által reá nem vehette a' segítségre, minekelőtte elébbeni uralkodásáról számot nem ad és rossz szivű tanátsosait méltóképpen meg nem bünteti.

Burke, Chatam Lord, Sheridam, Whitbread, Ponsonby 's más nagy férfiak; a' mostaniak a' Sussexi Hertzeg (a' IV. György öttse), a' Bedfordi, Devonshirei Hertzegek, a' Land-downi Marquis, Grenville, Grey; Holland, Landerdale 's a' t. Lordok, továbbá Tierney, Bennet, Brongham, Mackintosh 't a' t.

Jegyzés. A' józan Whigismust jól meg kell különböztetni a' dühös radical Reformerektől (lásd alább a' Historiában III. IV. Györgyöt), a' kik a' régi polgári alkotmányt, nevezetesen pedig a' Parlamentumba küldendő Személyek választások módját egészen megakarták változtatni, és magokat hasonlóképpen Whigseknek nevezték, hanem a' józanabb vagy is igazi Whigismus a' Ministerium, a' polgári alkotmány és hírtokosok részekre állván, az 1819. 24. Nov. tartott Parlamentumban a' dühös Reformerek tzeljokat el nem érhettek.

Az Anglusoknak ellene való gyűlölségét az Irlandiai rettenetes gyilkosság is nevelte, mely által ezen Katholika vallás mellett buzgó nép 40 ezer protestans Anglusokat áldozott fel dühösségének, mivel a' pártosok kérdőre vonattatván azt felelték, hogy ezen borzasztó kegyetlenségre a' királytól 's a' királynétől hatalmaztattak meg. A' király 's a' nemzet közt való meg hasonlásnak nyilvános háború lett a' vége a' Király és a' Parlamentum közt, mely egy darabig változó szerentsével folyván, utoljára a' Károly seregei, Cromvell a' Parlamentum katonáinak vezérek által Yorknál tökéletesen széllyel verettettek, maga pedig félvén a' Parlamentum kezébe való eséstől az annakelőtte vallások miatt általa üldöztetett Skóciaiaknál keresett menedék helyet, a' kik ötet 400,000 font Sterlingért a' Parlamentumnak kiadták, és a' Cromvell előlülése alatt, egy tsak ugyan Cromvell által az Independensekből felállított új Parlamentum, mellynek tagjai a' vér szomjúhozásra nézve bozsa mind hasonlók voltak, halálra ítélte és a' szerentsétlen Király fejszével üttetett agyon 1649. A' Károly halála után a' Parlamentum vitte az igazgatást, mindazáltal

Cromvell (egy nemes familiából született férjfiú)*) kormányozott mindent alattomban. II Károly a' megöletett Király fia tett ugyan próbát a' Korona elnyerésére, és a' Skóciaiaktól segítettvén, bé is ütött Angliába, de Cromvelltól 1651.

*) Cromvell több más, azután a' revolutióban nevezetesekké lett férjfiakkal, a' millyenek voltak: Hampden, Pym, Haslerigge a' Parlamentumnak az I. Károly által történt eltöröltetése után Amerikába akartak költözni, és már hajón is voltak, midőn a' királyi parantsolat megérkezett, mely által azándékjokról le kellett tenniük, mivel attól félt a' Király, hogy az Amerikai Kolóniákat, mellyek az Angliai Ekklesiától már is elszakadtak, még inkább fel lázassztják. Így siettetve Károly önnön maga veszedelmét.

Vorcesternél tökéletesen megverettetett és kén-
telenített Frantzia Országba elbujdosni. Azután
Cromvell a' Parlamentumnak új formát adott,
mellynek tagjai mind az ő pártján valók lévén,
neki mindenben vakon engedelmeskedtek és egy
hadi tanácsot formáltak inkább, mind polgári Par-
lamentumot. Ez az uralkodást neki adta által, mel-
lyet ő ezen szemérmes titulus alatt „Védelmező,
Protector” valóságos királyi hatalommal vitt. Még
a' külföldön is rettegven tőle, Angliát és főképpen
annak tengeri hatalmát annyira vitte, hogy az ak-
kori időben egyedül való birtokosai is a' tenger-
nek, az az, a' Hollandusok két esztendei tengeri há-
ború után 1654. kényszerítették az Anglusoknak
a' tengeren való uraságokat megesmerni (lásd az
ő híres Navigations actáját, a' Statistikában, a'
hol Anglia kereskedése adatik elő). Hasonló sze-
rentsés hadakozása által el vette a' Spanyoloktól
Jamaikát; elfoglalta Dünkirchent és Mardykot.
Még holt méltóságának legnagyobb fényében 1658.
*) Melly rettenetes sorsa lehet egy olyan ember-
nek, a' kit el követett istentelenségeiért lelki esmé-
rete vádol, a' Cromvell példájából által lehet lát-
ni: három éjjel ugyan is egymás után ugyan azon
szobában nem mert hálni; ruhája alatt pánztzelt vi-
selt és biztos test őrzők nélkül egy lépést sem tett
's azon az úton, mellyen elment, soha vissza nem
jött. A' fija Richárd az attyáról reá maradt Méltó-

*) Meg jegyzésre méltó dolog, hogy Angliának 3 fő változásai
ugyan annyi Protektorok által történtek. Leicester Simon vitte
bé t. i. a' nép képviselőit, vagy az alsó Parlamentumot, So-
merset az Angliai vagy Püspöki vallást, Cromvell pedig az
ország polgári állapotjának meg változását, mivel a' Királyi
hatalom határtalan uralkodását, mellynek még a' Tudor fa-
miliából született VII. Henrik tette le a' talpkövét, 's mel-
lyet VIII. Henrik a' leg magasabb póltzra emelt, a' Stuartok
pedig sentartottak, ő törte meg leg először, Angliát köz-
társasággá, magát pedig ennek Protectorává tévén.

ságról, mellyel ugy is számtalan nehézségek voltak öszveköttetve önként lemondván, magános életet választott; a' honnan a' számkivetett

II. Károly a' fő rendektől vissza hivatztatván, leginkább pedig a' Monk Generalis alatt lévő katonaságtól segítettvén, 1661-ben attya királyi székét vissza nyerte; de sem az attya fejszével való agyon üttetése, sem a' maga hosszas számkivetetése által okosabbá nem lévén, hasonló gondatlan lépéseket, sőt még többeket tett, mint az attya. Eleinte, a' gyakran egyik vég pontból (extremum) a' másikba eső Anglusok tsak nem tenyereken hordozták őtet, megelégedvén a' Cromvell vas páltzája alatt való határtalan uralkodással: de idővel a' Katholika valláshoz való hajlandósága miatt; mellyet az őttse Jákób közönségesen bé vett, ismét elidegenedett tőle a' nemzet, és éppen ezen okból alkotta a' Parlamentum 1673. a' Test nevű törvényt, melly által a' Katholikusok minden közönséges hivatalokból kirekesztettek, nem külömben a' gyakori önkényes elfogattatások miatt a' Habeas Corpus (lásd Anglia polgári alkotmányát) is. Ehez járultak a' Belgákkal való két izbeli szükségtelen és szerentsétlen hadakozásai, mellyek és a' vesztegetésre való felette nagy hajlandósága által a' Kintstár egészen kiürült, és végre az, hogy a' Parlamentumot semmiben se kérdezte meg. A' tengeri erő is, melly az ő uralkodásra lépésekör 83 hajókból, mellyek közt 58 linea hajók voltak, állott, nagyon alá szállott; ennek ugyan az ő halála után 1685-ben az őttse

II. Jákób, a' ki maga is nagy hajós volt, régi fénnjét ismét vissza szerezte és 3 esztendő alatt 173 hajókra szaporította azt. Ő tőle veszi azon találmány is származását, mellynél fogva a' hajós sereg bizonyos jelek által tétetik mozgásba. Kevésbé oko-

sok, sőt magára nézve felette veszedelmesek voltak a' többi tselekedetei; a' többi Stuart házból született uralkodók példájokat követvén ugyan is, a' királyi hatalmat határtalanná és a' Katholika vallást uralkodó vallássá akarta tenni; de mind a' ketőre nézve hatalmas ellentállásra talált, ámbár alávaló tzéljának számtalan alattvalóit áldozta is fel, abban a' jól meg nem fontolt 's józan észre nem mutató reménységben lévén, hogy mint VIII. Henrik és Mária, a' vallást parantsolattal vétették bé alattvalóikkal, ő is reá mehet arra, nem gondolván meg, hogy az akkori idők és az ő környüállásai egymástól felette különböztek. Erőszakoskodni kezdett tehát a' protestánsokon, de gondatlan tetteinek azt a' szomorú következéseit kényszerítetett tapasztalni, hogy a' koronától meg fosztatott 's a' Whigs párt a' vejét az Orániai házból született

III. Vilhelmet, az egyesült Belgiumnak Helytartóját hívta segítségül, a' ki a' Hollandusoktól segítettvén 1688-ban ki is szállott Angliába és pedig egy tsepp vér ontás nélkül. Jákób maga Franciaországba szaladván, III. Vilhelm királlyá koronáztatott, de tsak bizonyos, a' Bill of Rights (lásd Anglia polgári alkotmányát) által meghatározott keskenyebb határok közé való szoríttatása alatt a' királyi hatalomnak. Ezen uralkodásbeli változás által Angliának régi és már gyakran megváltoztatott alkotmánya ismét helyre állítottott. Egy következése volt annak az, hogy Anglia ezen időtől fogva az Európai Státusok közt több tekintettel bírt, mint az előtt. Vilhelm Királlyá léte után is megmaradt Hollandiai Helytartónak, melly a' két országot szorosabban öszve kötven, a' kereskedést virágzó állapotba helyezettette, mivel mint testvér országok többé nem ellenségeskedtek a' miatt egymással 's az irigység köztök megszűnt. Ő

alatta nyertek az eddig mindig nyomattatott Presbyterianusok vagy másképpen Puritanusok tökéletes vallásbeli szabadságot; ő állapította meg a' könyvnyomtatás szabadságát is, és állította fel 1694. Londonban az Angliai Bankót, — mely az ő Kintstárbeli (Finanz) tudományának remek munkája, — 1,200,000 font St. tőke pénz. Ugyan akkor vette kezdetét a' fundált Angliai nemzeti adósság is, a' Bankótól a' Státusnak költsönözött 900,000 font St. által. A' Frantzia háborúban, (melly a' Spanyol örökség felett a' Frantziák és Austriaiak közt ütötte ki magát) az Austriaiak részén lévén, 1692-ben a' Frantzia hajós sereget la Hoguenél olly nagyon megverte, hogy azon túl az Anglusoké lett a' tengeren való elsőség. A' Vilhelm halálakor 1702-ban állott az Anglus tengeri erő 225 hajókból. Mivel Vilhelm semmi örököszt se hagyott maga után, tehát az ő megholt feleségének testvérére

Annára szállott az uralkodás. Ennek a' külömben gyenge lelki tehetségű Királynénak országglása Angliának legfényesebb idő szakasszai közzé számíltathatik. A' még III. Vilhelm alatt elkezdett Spanyol örökség felett támadt hadat ugyan is mind a' tengeren, mind a' szárazon Marlborough, egy vezéri tulajdonságokkal bíró, de egyszer'smind rendkívül nagy uraságra vágyodó's kintsre ásitózó férjfiú által, szerentsésen folytatta; Gibráltár 1704. megvételett, és a' Spanyol tengeri hatalom nagy részént semmivé tétetett. Anna vitte tökéletességre az olly gyakran sikertelenül próbált tökéletes egyesülését is Angliának Skócziával 1707. Ez által mind a' két nemzet egyforma jussokat's szabadságokat kapott és egy közönséges Palamentum állítatott fel. Azután Annának a' Dániai Hertzegtől Györgytől, a' ki neki férje volt, lévő 6 gyerme-

kei egymás után attyokkal együtt meghalván, egy 1708-ban hozott Parlamentumi törvény által minden, a' Stuarti házzal atyafiságos, Katholika familiák, u. m. a' Szabaudiai és Orleansi, a' királyi székből örökre kizárattak, és annak birása a' Hannoverai özvegy választó fejedelemnének Sófának az I. Jákób unoka leányának és ennek maradékainak adatott által firól fira. A' fent említett háborúnak véget vető 1713-ki Ultrajectumi (Utrecht) békesség által, melly az Anna munkája volt, több tartományok birtokába jött Anglia, nevezetesen a' Frantziák kéntelenítették északi Amerikában Sz. Kristóf Szigetét, Terre neuvet vagy Newfoundlandot, Uj Skócziát, és a' Hudson öblét, a' Spanyolok pedig Gibráltárt és Minorcát neki által engedni. Okai ezen békességnek, mellyet sokan oltsárolnak, a' reá fordított sok költség és a' más hatalmasságoknak küldött temérdek segítő pénz voltak, mellyek már is annyira kiűritették a' Kintstárt, hogy a' nemzeti adósság tsak ezen háború miatt 50 milliomm font Sterl. szaporodott. Egyébránt mind azt eléggé kipótolta azon nagy befolyás, mellyet ez által Anglia minden Európai fontos dolgokra nézve ezentúl nyert. Megholt Anna 1714-ben. Uralkodása nem tsak a' vitézi tettekre, hanem a' mesterségek 's tudományok virágzásokra nézve is, méltán aranyidőnek neveztetethetik, melly a' fent említett békességnek gyümöltse volt. A' Parlamentum végzése szerint 'Sófia választó fejedelemnének a' fia

I. György Braunschweig-Lüneburgi választó fejedelem, 's vele egy uj Királyi familia, a' Hannoverai lépett a' Királyi székre. Ennek bölts és szerentsés uralkodása alatt Anglia mind hatalmára, mind tekintetére nézve nagyra nevedett. A' számkivetett Stuart Jákób fia Károly pártján lévők tá-

madásokat szerentsésen elnyomván, külső háborúkat pedig az ő békesség szerető lelke kerülvén, tsendességet kedvellő Ministerével Walpolével a' haza belső állapotjának jó karba helyeztetésén dolgozott szüntelen. Mind e' mellett is mind tengeri, mind szárazon lévő hadi erejére nézve olly hatalmas volt, hogy az Európai dolgokban az ő szava nyomott legtöbbet. A' Spanyolok nagy feltételeiket, kik az óriási képzelődésekkel tellyes fejű Alberoni Cardinalls és Minister tanácsa után egész Európát hatalmok alá akarták vetni, György a' Német Tsászárral, Frantzia Országgal, melly a' XIV. Lajos halála után vele barátságban élt, 's Hollandiával öszve szövetségzvé, Byng nevű Admirálja által a' Spanyol hajós sereget a' földközi tengeren Siciliánál semmivé tétetvén, füstbe hajtottta. Midőn örökös tartományait bé akarta volna utazni, Osnabrückben utól érte a' halál 1727-ben 11. Jun. A' fia

II. György az attyának minden plánumait a' polgári egyarányuságra nézve követte. A' békességet, mellyet a' még most is első Ministerséget viselő Walpole fentartani iparkodott, megzavarta a' Spanyolokkal való háború 1739-ben a' kereskedésbeli bosszúság tételeket nem szenvedhető nép kívánságára; de az Anglusok, a' Spanyolok tengeri erejeket jóval is felyül muló hajós seregeik mellett is, kevesebb szerentsével folytatták azt, mint előre reménylették; mert beütvén Anson a' Spanyolok déli tenger-melleyéki birtokaikba elfogta ugyan a' Galionét (az az, azt a' hajót, mellyen szokott rendszerént a' Philippini szigetekről a' pénz Mexicóba vitetni), 's gazdag prédával megterhelve tért vissza Angliába; de a' Karthagénába való fontos és nagy következéseket igérő, rettenetes Angliai tengeri tábor-küldésből vett fényes remény-

ségek füstbe mentek. Walpolét e' miatt a' nemzet gyűlölni kezdette, a' honnan a' fergetegnek kikerülésére hivataláról lemondott 's addig való szolgálatjáért Oxfordi Hertzeggé tétetett. Walpole ugy adatik elő a' Történet-íróktól, mint nagy Miniszter, 's valóban az is lett volna ő, ha a' pénzél való megvesztegetést nem használta volna tzeljainak eszközeül. — A' Spanyolokkal való háborút a' másik esztendőben, az az 1740-ben az Austriai örökség felett támadt had követte, mellybe II. Györgynek, mint a' VI. Károly Tsászár *pragmatica Sanctio*ja (így neveztetett azon uralkodásban való örökösödésről szóló rendelés, mellynek értelménél fogva VI. Károlynak férjfi gyermeke nem lévén, azt a' leány ágra is szállhatóvá tette) kezesének természetesen részt kellett vennie. Eleinte Anglia az ő szövetségesét Mária Theréziát, Magyar és Cseh Ország Királynéját tsak alattomban és pénzél segítette, de minekutánna a' békesség szerető Walpole, ellenségeinek áskálódásaikat megunván, 1742-ben a' Ministerséget letette, és azt egy tüzes férjfiú Carteret Lord, Frantzia Orzágnak egy megesküdt ellensége, vette által, azonnal nyilván hadat izent György a' Frantziáknak 's minden szövetségeseknek. Német Országban egy, a' *pragmatica Sanctio* védelmezéséért *pragmaticus* seregnek neveztetett hadi nép gyűjtetett, melly maga a' II. György vezérlése alatt 1743-ban 27. Jun. Dettinnénel a' Frantziákon ditsőséges győzedelmet nyert; hasonló szerentsével ütött ki 1744-ben 22. Febr. a' Touloni tengeri ütközet is az Anglusok részekre. Azonközben a' háború folyamata alatt, a' Frantziák ösztönözésére használni kívánván az alkalmatosságot a' kiüzettetett II. Jákob unokája Edvárd is, — a' ki ekkor Rómában tartózkodott 's innen hivattatott ki a' Dettingeni megverettetésért An-

gliára haraguvó Frantzia Udvertól, — szörentset próbált két izben a' Skócióiába való kiszállásra, de sikeretlenül, mivel az első egy az egész hajós sereget széllyel szoró szélvész miatt éppen nem süllhetett el, másodsor pedig, — ámbár Edvárd az Irrlandi születésű 's Nantesben (Frantzia Orsz.) kereskedést üző Walsh által számára készített Fregáton alattomban Irrlandiánál kiszállván, annyin állottak is pártjára, hogy már Edinburgh (Skócióiának fő városa) is hatalmában volt 's több izben megvervén az Anglusokat, Londont magát is felette nagy rémülésbe hozta, — 1746-ban a' Cullodeni ütközetben hadi népe széllyel verettetett és maga is futással mentette meg életét. Éppen az Edvárd mozdulásai okozták azt is, hogy az Anglusok a' szárazon nem sokat tehettek Austria mellett, mivel minden seregeiket vissza kellett hívniok a' belső tsendesség helyre állítására, melly tálra több ezer emberek, kik a' pártütésben részesek voltak, áldoztattak fel. Avagy nem volt é oktalanság Edvárdtól magános élete pályáján tsendesen meg nem maradni, és a' környülállásokon erőszakoskodni akarván, nagyra vágyása miatt annyi ártatlan vért kiontani? Az Aachen (Aquisgranum) békesség végre letétette az ellenséges felekkel a' fegyvert 1748-ban 18. Oct. Anglia minden győzedelmei 's hatalma mellett is Frantzia Országnak azon ígéretn kívül, hogy Stuart Edvárdot többé a' Királyság elnyerésében nem fogja segiteni, és hogy a' Hannoverai háznak az Angliai koronához való törvényes jussait megesmerte, tsak némelly kereskedésbeli hasznokat nyert, mellyek a' hadi készülétek, és az Austriának, Szárdiniának, Dániának, Saxoniának 's más Európai fejedelmeknek adott segítség pénzek által meggyült temérdek adósságokhoz képpest, tekintetbe se vétethetnek. A'

hosszas békesség reménységénél fogva (a' mi ugyan csak hamar elenyészett) rendelkezések tétettek a' már 75 milliom font Sterlinget meghaladó nemzeti adósság — ha csak Interesének is kevesebbítésére, melly nagyobb részént 3 század részre (procentum) szállíttatott le, és ez az úgy nevezett megfundált (consolidált) vagy 3 század részes justartás (Stock; lásd Anglia adósságait a' Statistikában). Az Interestekből felyül maradt 800000 font St., és némelly másunnan bėjött summákból, egy az adósságnak lassanként való fizetgetésére szánt fundus (Amortisationsfonds, Sinkingfund) állíttatott fel, hogy a' mi pénz ebbe bėjő, a' tőkepénzek vissza fizetésekre fordíttassék, mindazáltal gyakran más tzelokra is használtatott ez a' fundus. Az Amerikai birtokok határaik felett támadt egyenetlenségek 1754-ben a' Frantziák és Anglusok közt ismét új hadat szültek e' két nemzet közt, melly utóbb a' szárazra is kiterjedt és a' véres hét esztendő Burkus vagy Prusszus háborút huzta maga után (lásd Prussia leírását a' 123 's többi lapokon). Anglia, mellynek dolgaft 1756 — 1761 a' hires Pitt (Chatham Lord) kormányozta, ebben a' hadban felette szerentsés volt. Amerikában elfoglalták az Anglusok 1758-ban Louisburgot és a' Duquesnei erőseget; a' Senegalnál minden Frantzia Országi birtokokat fel prédáltak; 1759-ben új előmenetelt tettek Canadában, a' hol Quebec városának elfoglalása által a' Frantziák Amerikai uraságán halálos sebet ejtettek, kik ezenkívül még Guadeloupet 's egynehány Antilli Szigeteket is elvesztettek, melly idő őrta az Anglusok a' tengeren sokkal hatalmasabbak lettek a' Frantziáknál 's a' többi Európai nemzeteknél. Napkeleti Indiában is igen sok tartományok birásába jutott a' hires Clive által, a' ki az ellenségtől körül vett Angliai keleti Indiai ke-

reszkedő társaságot a' legkétségbeesettebb állapotból kiragadta, és okossága, vitézsége, sőt gyakran élete veszedelméztetésével is ott olly nagy földet foglalt el Anglia részére, melly sokkal nagyobb magánál az anyaországnál is; de minekelőtte győzedelmeinek gyümöltseit arathatta volna, megholt 1760-ban. II. György igen nagy fejedelem volt, a' fegyver tsattogások közt sem felejtkezett ő el a' tudományokról, a' tudósokat igen szerette és fundálta ama híres Göttingai Universitást 1737-ben; alatt-valóitól igen betsültetett, 's még most is azon dicsőséges emlékezettel tisztelik az Anglusok, hogy ő volt az egész Országban a' legnemesebb férjfiú. — Az uralkodás a' had sullyával együtt

III. Györgyre az unokájára szállott, a' ki alatt a' még a' nagy atya idejében támadt és 1762-től fogva a' Spanyolok által is segítettett Frantzia háborúnak, a' Párisi békesség 1763-ban az Anglusok nagy hasznokkal véget vetett; ezen békesség ereje szerént ugyan is kénytelenítették a' Frantziák Amerikában Acadiát, Dominiquet, Tabagot, Kanadát, Cap Bretont (a' Breton fokját), Floridát, Grenada és St. Vincent Szigeteit, Afrikában pedig a' Senegál vizénél lévő birtokaikat Angliának engedni, melly ezekért Guadelopéról, Martinique-ről és Belle-Isleről lemondott; megkapta ellenben a' Spanyoloktól Minorcát, Floridát és Pensacolát. Még soha se folytatott Anglia illy szerentsés hadat, innen jött az, hogy az e' miatt 343 mil. font Sterlingre nevededett nemzeti adósságért senki se Zugolódott. A' hadi hajók számok 374-re, a' hajós népe 100000-re és az ágyúké többre ment 14000-nél. A' könyvnyomtatás szabadsága miatt támadt belső nyughatatlanságok, a' Ministereknek gyakori változásaik, ama híres hajóskapitánynak Kooknak, Austrália feltalálójának 1768 — 1779 tengeri uta-

zásai és felfedezései, végre a' fellyebb említett Clivenek keleti Indiában való fényes győzedelmei, és Bengala, Bahar, 's Orixa Országoknak elfoglalások, — meggyőzvé 1792-ben az Anglusok leghatalmasabb ellenségeket a' Mysorei uralkodót Tippó Saibot 's elfoglalván fő városát, Seringapatnamot minden kintseivel 's Országának felével együtt, — voltak az ő legközelebbi 10 esztendei uralkodásának fő történetei. Fontosabb volt mind ezeknél az éjszaki Amerikában lévő Kolóniáival való perlekedése 1774-ben, melyeket, a' Newcastlei Hertzennek hivataláról történt lemondása után Kintstárnokká tétellett Grenville Lord, hogy a' temérdek nemzeti adóság miatt megsaporodott adók terhét az Anglusokon megkönnyebbitse, 1764-ben külömbféle vámokkal kezdett terhelni, Angliának szorosabban alá akart vetni és jövedelmesebbekké tenni, mint eddig voltak; de azt helytelen eszközök által kívánván véghez vinni, a' Kolóniák szabadságaikat 's privilegiumaikat kezdték vitatni és a' Massachusettsi Provinciában ki is ütöttek a' nyughatatlanságok, melynek példáját az önkényes adók miatt a' többiek is követték. A' Parlamentum ezt fel se vette, hanem az elébbeni terhekhez az irványok vagy papiros bélyegezést is bévitte. Ekkor a' Bostoni lakosok felzendültek, az Anglus Tisztek házait lerontották 's egy közönséges gyűlésekben kereken kimondották, hogy ők a' papirosbélyegezést bé nem veszik. Ezt a' Provinciáknak egymással való levelezése 's öszve szövetekezése követte, sőt Newyorkba gyűlést hirdettek, melybe mindenik Provincia küldött követeket 's ez az Amerikai első Congressus. Midőn Londonba küldött követeik panasszaikra semmi feleletet se kaptak volna, a' Bostoniak elvégezték, hogy többé semmi Angliai portékát se fognak venni. Ekkor tehát a' Par-

lamentum meghatározta a' bélyegezés Taxának vissza huzását; de ez is olly parantsoló hangon ment véghez, a' millyen a' békételen Amerikaiakban még több meglegedetlenséget szült, mellyet a' Teára vetett adónak el nem törlése még inkább nevelt. Eddig az Amerikai környüálítások mindég függőben voltak; de Northon emeltetvén a' Kintstárnokságra, ez alatt már valódibb erányt vettek azok magoknak. Egész hajó Teát a' tengerbe hánytak a' Bostoniak, a' mit a' Miniszter azzal hosszút meg, hogy a' Bostoni kikötő helyet hezárt a' s ennek vámhivatalait eltörölte, a' fő hivatalokat a' Kolóniák lakosaitól elvette, és a' kormányt Anglusokra bízta, 's a' Massachuseti vádoltattakat Angliában akarta törvényszék eleibe állíttatni, mellyek miatt az Amerikaiak még inkább elkeseredtek, 's esküvést tettek, hogy Angliával a' kereskedést mind addig felfüggesztik, míg Boston kívánt elégtételt nem nyer. Philadelphíában annakokáért közönséges gyűlést tartván a' 13. Provinciák, egy esedező levelet nyújtottak bé a' Királynak, mellyben békességet, szabadságot és bátorságot kértek. Hijában harsozott a' Pitt (a' kinek a' Miniszterségből Chatham Lord névvel még 1762-ben ki kellett lépnie) ékesen szóllása a' Lordok házában, vagy a' felső Parlamentumban, a' Miniszterek hallani se akarták a' békesség szavát. Az Amerikaiak azonközben, míg ezek történtek, nem mulatták el bátorságokról gondolkozni, puskapor malmokat 's fegyvert tsináló műhelyeket építtettek, és azon hirre, hogy kérések félre tétetett, a' Philadelphiai Congressus „Éjszaki Amerikai egyesült Kolóniák képviselőjök“ név alatt Washington (egy Virginiai követet, egy munkás és mély belátású férjiút) fő vezérnek választván, 1775-ben nyilvánosságos háborúra került a' dolog, az Anglusok hajói a' tengeren elfogattak 's pénzek

elvételvén, az új Státus szükségére fordítottak, sőt a' Király Newyorki álló képe is lerontatott 's golyóbisok öntettek belőlle. Ezt követte 4. Jul. 1776-ban a' Congressusnak Éjszaki Amerika függetlenségéről szolló kinyilatkoztatása. Anglia 20000 Hassziaiakat (Hessen) 's Hanoveraiakat küldött bé Amerikába, kiknek Vezérek Howe már New-Yorkban táborozván, az Amerikaiak semmivé lettek volna, ha Washington Howet ügyesen ki nem kerülte volna, a' miért amaz Amerikai Fabius nevet kapott. Éjszakon az Anglus vezér Burgoyne seregével együtt lerakta fegyverét Arnold és Gates előtt; Clinton felszabadította Philadelphiat, a' hova Howe, minekutánna Washingtont Brandy-Wynénél megverte volna, bément. — Azonközben a' halhatatlan emlékezetű 's az Amerikai szabadságnak egyik fő eszköze, Franklin Benjámín Frantzia Országgal szövetséget kötven, a' Frantzia Király XVI. Lajos azon gondolatban lévén, hogy az ő veszedelmes szomszédjaik az Anglusok ez által átaljában megbuknak 1778-tól, későbbben pedig a' Spanyol Király is mint Bourbon és így XVI. Lajosnak atyafia 1779-től fogva részt vettek az Amerikaiak hadakozásában. Anglia, — mellynek az éjszaki hatalmasságok is, u. m. az Orosz, 's a' Német Császár és Prussziai Király, kikhez kaptstolták magokat Portugallia és Belgium is, az 1780-ban felállított fegyveres rész nem vétel (Neutralitas *) által ellenségei voltak; e' mellett az Amerikába táborozó seregei is szerentsétlenül hadakoztak, — lát-

*) Ezen Neutralitás Panin Orosz Státus Miniszternek a' szüleménnye volt, a' ki látván azon kereskedésbeli nagy hasznokat, mellyeket a' két ellenséges felek hadakozásaik alatt hazája nyerhet, neutralitást tanátsolt Császárnéjának Katalinnak, de úgy hogy annak legkisebb megsértése miatt is az egész szövetség a' neutralitás tagjának megbántója ellen fegyvert ragadjon.

ván, hogy a' szövetséges Kolóniákat, melyek a' Washington béli kormánnya alatt mindenféle győzedelmeskedtek, többé hatalma alá nem hajthatja, maga is kívánta a' békességet, mely 1783-ban Versaillesben (Versália) meg is kötöttet, és Anglia a' 13 északi Amerikai tartományok függetlenségeket megismeré. Ha igaz is az, hogy Anglia ezen Kolóniáinak tőle való elszakadások által nem tsekély kárt vallott, mindazáltal az azoknak oltalmaztatásokra szükséges költségekre se volt többé gondja, a' mi az anyaországnak igen sok pénzébe került; legnagyobb vesztesége az, hogy az új Statuokban egy olly hatalmas vetélkedő társra talált, mely a' tengeren való fő uraságokat az Anglusoknak nem sokára kétségessé fogja tenni.

Ezen had után, mely a' nemzeti adósságot 240 mil. font Sterlinge nevelte, 10 esztendeig pihent Anglia, 's ekkor ismét új háborúba keveredett; 1. Febr. ugyan is 1793. a' Frantzia köztársaság nemzeti gyűlése hadat izent, mivel Anglia a' Frantzia Királyi familiának és a' Király részén lévőeknek pártjokat fogta. Anglia erre már előre el volt készülve 's hadi készületei rendkívül valók voltak; számos hadiseregeket küldött a' szárazra, vagy pedig vett 'soldjába ott; Anglus tengeri hajóssereg lepte el az egész Oceánt, és semmivé tett mindent, a' mi tsak Frantzia nevet viselt a' két Indiában, a' Canalisban (la Manche) és a' földközi tengeren; temérdek segítő pénzt adott Szárdiniának, Prusziának, Hassziai-Casselnek, Austriának, Portugalliának, Orosz Országnak és a' Frantzia Országi kivándorlottaknak, mely Summák, midőn a' Hollandusok és Spanyolok is a' Frantziákhoz állottak, még többre mentek. A' szárazon folytatott háború a' szövetségesekre nézve többnyire szerentsétlenül ütött ki; ellenben a' szerentse a' tengeren az An-

glusok zászlójok alá esküdt, melly győzelmeknek következesek a' volt, hogy a' Frantziák és Hollandusok mind a' két Indiában és Afrikában lévő minden birtokaikat elvesztették. A' Howes győzelmé a' Bresti hajósseregen 1. Jun. 1794. a' Spanyoloknak a' St. Vincenti foknál 14. Febr. 1797. és a' Hollandusoknak az Egmontnál 11. Oct. 1797. való tökéletes megverettetése, az Anglusokat a' tengeri uraságnak tulajdonosi jussal lévő birtokába helyhezttették. Az ellenséges partok és kikötőhelyek mindenfelé ágyúztattak, az ellenség tengeri kereskedése semmivé tétetett, a' Frantziák tengeri erejek felette elgyengített, 1797-ben ama halhatatlan Anglus Admiralistól Nelsontól Abukirnál (egy falu Egyiptomban Alexandriától 4 órányi távolságra) annyira semmivé tétetvén, hogy tsak két linea hajó és két fregát tudott megmenekedni a' vég veszedelemtől és Máltába 's Corfuba evezni; — a' Hollandusok hajósseregek pedig egészen Angliába vitetett 1799. Azonközben a' részt nem vevő (neutális) nemzetek ellen elkövetett erőszakoskodásaik az Anglusoknak 's a' tengeri jus megsértése közönséges békételenséget szült, mellynek következesé lett az északi egyesület (Coalitio) Orosz Ország, Dánia, Svéczia és Prusszia közt (1800 — 1801.) a' neutálisok jussainak fegyverrel való védelmezések végett. A' négy szövetségesek egyesülésének fő pontjai ezek voltak: a) a' zászló védje a' portékát, az az, semmi nem tiltott portéka se vétessék el a' vizsgáló hajósok által a' neutális, vagy a' háborúban részt nem vevő hajóból, ha szinte az ellenségé volna is az. b) Egy hajó se vizsgál tassék meg, mellynek kísérői vannak. c) Tsak a' hadi hajók, ágyúk, fegyverek 's több e' félék tartassanak tiltott portékáknak. d) Tsak akkor lehessen valamelly kikötő helyet ostrom alá venni,

ha az valósággal ostromoltatik a' tenger felől. e) Minden neutralis hajón egy Kapitánynak 's a' hajós legénység felének azon nemzetbelinek kell lenni, mellynek zászlója lobog azon. f) Egyik szövetséges hatalmasság védelmezze 's kísértessé a' másik kereskedő hajóit. g) Egy egyesült hajós sereg gyűljön össze a' keleti tengeren ezen egyesületnek fen tartására. Hogy a' kereskedésből élő Angliának 's az Angliai kabinétnek ezen össze szövetkezés nem tetszett, lehet gondolni, 's ki is ütött az Anglusok és a' Szövetségesek közt a' háború. Tüstént Nyugoti India felé evezett az Angliai hajóknak egy része, hogy itt a' Dánusok és Svékusok birtokait el foglalja; Dánia körül fogta Hamburgot, hogy az Elbén való Angliai kereskedést vágja ketté; 's Prussia Hannoverát foglalta el, el zárván Anglia előtt az Emset és Wesert. Egyszersmind a' keleti tengeren is nagy készülétek tétettek; Revalnál 12 Orosz hajók vetették le vas matskáikat; Karlskronában 7. Svécziái hajók állottak készen a' ki evezésre, hogy a' Dániaiakkal egyesüljenek. Anglia 50. hajókat, mellyek közt 17. Linea hajók voltak, indított el 12. Mart. 1801. a' keleti tengerre a' Parker és Nelson vezérlések alatt Yarmouthból. De 23-dikban meg halván Pál, az Orosz Tsászár, a' szövetséges hatalmasságok fel tétele ingadozni kezdett; az Orosz hajók meg mozdúlhatatlanul állottak Reval előtt, valamint a' Svécziáiak is Karlskronában. Így tsak a' magokra maradt Dánusok kéntelenítették az Anglusok bosszúállását érezni, kik Koppenhága alá evezvén, 2. April. a' Dánusokat meg vevén, 's Koppenhágát magát is ostrom alá vevén, ezeket békeesség kérésre kényszerítették, mellynek következése a' négyes szövetségnek szétbomlása lett, a' más két hatalmasságok is össze békélvén vele, és a' Prusszusok mind

egy lábíg kitakarodván Hannoverából, a' nélkül, hogy az ellenségeskedés oka elhárított volt. Mig Anglia az északi szövetséggel bajoskodott, Frantzia Ország is használván egymás után nyert győzedelmeit, mindegyik ellenségével a' szárazon békességre lépett, tsak egyedül Anglia volt az, melly azt el nem akarta fogadni; de a' békesség óhajása olly közönséges volt, és a' Státus adósága, melly 451 mil. font Sterlingre ment fel, hozzá járulván a' szükség 's drágaság, a' népet tsak nem a' kétségbe esésig terhelő uj meg uj adók és az Anglusok jármát nem szivelő Dánusok felzendülései is, annyira vitték az országlószéket, hogy végre Anglia is reá állott arra 1802. 25. Mart. Amiensben, kénytelenítettén Trinidad szigetével, 's a' Hollandusok Ceyloni birtokokkal, mellyek voltak tsupán minden költséges hadakozásainak gyümöltsei 's hasznai, meglegedni. Ezen uj egyeség a' Nagy Pittet felváltó Ministerium munkája volt, mellyet akkor Addington kormányozott, mint első Minister. De a' békesség jóltévő következéseivel tsak 14 hónapokig élhetett Anglia, melly azzal úgy sem igen volt meglegedve, azonkívül pedig Nápoleon sem tartotta meg a' békesség pontjait, és így 1803. ujra kiütötte magát a' háború. A' Frantziák elfoglalták Hannoverát, az Anglusok hajóit mindenfelé elzárták, 's szövetségre léptek ezek ellen Hollandiával, az Olasz Országi Státusokkal és utóbb Spanyol Országgal is, sőt az Angliába való beütéssel fenyegetődztek. Pitt, a' ki ismét belépett a' Ministeriumba ezen utolsó tzélt semmivé tette a' szárazon lévő hatalmasságokat Nápoleon ellen feltámasztván 1805. -de fájdalom Nápoleont az ezekkel való hadakozások uj meg uj győzedelmi borostyánnal koszorúzták. Ellenben a' tengeren az Anglusoké volt a' ditsőség, mellyet

a' Trafalgári ütközet 24. Oct. 1805. a' hol ama nagy tengeri hős Nelson elesett, koronázott meg. Nelsont követte a' Frantziák megengesztelhetetlen ellenségek Pitt, a' ki 23. Jan. 1806. megholt; utolsó szavai ezek voltak: „Szerentsétlen Hazám!” — Az uj Ministerium — Grenville, Addington, Fox — hajlandó volt a' békességre, de minekutánna Napoleon a' Prussziai — Orosz háborúban uj meg uj foglalásokat tett 's minden száraz földi hatalmasságoknak keményen meg parantsolta, hogy az Angliai portékákat, ha Státusaikba vitetnek, vegyék el 's égessék meg, melly rendelése az Anglusok kereskedésén rettenetes tsapást ejtett, lehetetlen volt vele a' nélkül megbékélni, hogy ötet a' száraz földi tartományok fő urának lenni meg ne esmerje. Ennél fogva minden tehetségét a' tengeren nyert fő hatalmának fen tartására, sőt még felsőbb pontra való vivésére fordította Anglia. Legelőször is Dánia érezte az Angliai tengeri erő nagy hatalmát, mivel Frantzia Országgal frigyét kötén, az Anglusoktól megtámadtatott és egész hajósserege (18 líniahajók 's 15 fregátok) elfogattatott 's elfogattatván Angliába vitetett Sept. 1807. Ez a' történet az egész száraz földi Európát fellázasztotta, Anglia ellenségei naponként szaporodtak, 's még Orosz Ország is elállott tőle; mindazáltal mind az Orosz Tsászártól, mind a' Frantzia Országtól való békesség ajánlást megvetette és a' háborút megkettőztetett munkássággal ujitotta meg. Egy Portugalliába küldött Anglus sereg a' Frantzia vezért Junotot és a' Tajo vizénél fekvő Orosz hajóssereget feladásra kényszerítette 30. Aug. és 3. Sept. 1808. A' Spanyolokat, kik által látván a' Napoleon álnok tzéljait, Frantzia Ország ellen felkeltek, az Anglusok pénzrel, hadi eszközökkel és hadi néppel segítették; Cayennet, Martiniquet, St. Do-

mingot, és a' Jóniai szigeteket Corfun 's St. Mauron kívül elfoglalták, sőt Seelandia 's Flandria ellen is küldtek hajóssereget 1809. de ebben tüzlokat el nem érték; ellenben 1810. Guadeloupe, St. Martin, St. Eustach, Amboina, Bourbon és Isle de France Anglus uraság alá jutottak.

Kevéssel ezután a' Király elme nyavalyája, mellyben gyakran sinlődött, nagyobb mértékben, mint az előtt, ütén ki magát, az uralkodást a' Parlamentum a' Walési Hertzegnek (az az a' Korona örökösnek) Györgynek adta által. Azon tüzlo-
nak elérésére, mellyet az Angliai országlozók szemei előtt tartott, hogy t. i. Frantzia Országgal soha békesség ne köttessék, e' régi határai közé szorittassék és az ősi királyi familia uralkodását ismerje meg, az 1812-ki táborozás uj reménységet nyújtott. Az Orosz Orzági szerentsétlen hadakozásait Nápoleonnak egy ellene való uj szövetekezés követte, mellynek lelke Anglia volt; minden kimmelés nélkül szórta ez kintseit a' többi hatalmaságoknak, tsak hogy a' Frantzia Thronus törvénytelen birtokossa megakadjon, nevezetesen hadi néppel segitette Spanyol Országot a' Frantziák ottan már hanyatló hatalmoknak tökéletes elnyomására 's eltörlésére; sőt az északi Amerikaiakkal való uj háborúja se akadályoztathatta meg, hogy minden erejét az Európai környüállásokra fordítsa, melly iparkodásait 's fáradságait a' leg fényesebb következesek koronáztak meg: míg ugyan is a' szövetségesek egy felöl Páris felé nyomultak, más részről Wellington Spanyol Országból a' Frantziákat kiküszöbölván, a' Spanyol-Anglus-Portugallus seregekkel a' Pyrenacumi hegyeken keresztül egész Bourdeauxig és Toulouseig elő ment. Mind ezeket követte Nápoleonnak a' Thronustól való megfosztatása, Elba szigetébe való számkivet-

tetése és a' Bourbonoknak a' királyi székhelybe való vissza helyheztesztetések 1814. A' Frantzia Királyságra emeltetett XVIII. Lajosnak minden elfoglalt tartományokat vissza adott III. György, Tabagon, St. Lucien és Isle de Francen kívül. Mivel pedig egyszer'smind a' Hollandusoktól elfoglalt jó reménység foka, Demerary, Essequibo és Berbice, valamint a' Dánusoktól elvett Helgoland és az Olasz Státusoktól elszakasztott Málta is nálla maradt és a' Jóniai szigetek védelmezése is neki adatott által, tehát a' birtokokra és polgári fontosságra nézve Anglia nevezetes nyereséget tett, melly keleti Indiában a' Candyi Király birodalmával nevedett; annyira, hogy már most az egész Ceylon hatalma alá esett. Hannovera határai is kiszélesítettek és Királyságra emeltetett; melly nevedését Anglia hatalmának a' Buonaparte Elbából való kiszökése 1815. éppen meg nem alázta, sőt a' Waterlooi ütközet által, a' hol Európának ezen közönséges ellensége az egyesült Anglus és Pruszas seregektől tökéletesen meggyőztesztett, és mint tsendesség háborító Szent Ilona szigetébe küldetett számkivetésbe, még neveltetett ditsősége.

Igy végezta bé Anglia ezen 20 esztendő háborút, mellyet nagyobb erővel és több győzedelmekkel megkoronázva folytatott, mint valaha annakelőtte akármelley más hadat; a' tengeren való fő uraság ugyan is övé lett, és ellenségei hajós seregeiket semmivé tévén, a' maga tengeri hatalmát egy még soha se esmert pontjára emelte a' ditsőségnek. A' terhes Frantzia háborút belső zenebonák váltották fel, mellyeket a' fundamentomos megújítók (Radical-Reformer) támasztottak, kik a' tudatlan köznépet az uralkodó ellen felültették: a' nép szegényebb klaszisa ugyan is panaszkol-

lőtt az életembeli dolgok drágasága, a' közönséges terhek nagyságok és a' kereskedés felakadása miatt; a' gazdagabbak hasonlóképpen békételenkedtek a' minden esztendőben nevedő, jövedelemtől fizetendő Taxákért vagy adókért, *) mivel 2,600,000 familiák közül csak 656,000 volt ezeknek alájok vetve, mellyeknek 50 font St. vagy azon felyül volt jövedelmek. Az egész földbeli birtok pedig csak mintegy 33,000 familiák kezekben van, a' honnan lehet látni, melly nagy lehetett Angliában a' szegények számok. Mennél kevesebb lehetett a' nemzeti adósság nagysága miatt a' nép terhein segíteni, annál nagyobb lett a' zúgolódás; a' fabrikások csak nem kétségbe estek, az 1816-ki és 1817-ki rossz termés miatt annyira megdrágulván az élelem, hogy munkásokat nem tarthattak, mellynek következése több Manufaktúráknak 's fabrikáknak megszünések volt. 1819 Juniushan ütött ki a' köz békételenség először is a' manufaktúrák helyeken, mindenfelé gyűlések tartattak, mellyeknek fejeik Hunt, Watson, Thistlewood, Preston 's a' t. voltak, kik a' népet fegyverbe kezdték gyakorolni; végre a' békételen nép Manchesterben egy szinte 100,000 emberből álló nagy gyűlést tartott, mellynek tzielja a' Parlamentumi választásnak más rendbe hozása, és a' Parlamentumnak minden esztendőben való megújítása volt, sőt már annyira mentek, hogy új követeket is választottak az új Parlamentumba. Az országlószék ezen vakmerőséget tovább nem nézhetvén, keményebb rendelkezéseket tett annak elnyomására és a' Yeomanry (gazdag polgároktól ki állított katonaság) és a' könnyű lovasok által a' gyűlést széllyel verette; melly alkalmatossággal sokan meg is ölettek, az

*) Ez 1817-ben csak ugyan eltöröltetett.

engedelmeskedni nem akarók közzül, .Hunt pedig 14-ed magával elfogattatott. Ez a' vérontás egész Angliában, sőt magában Londonban is nagy lármát szült: Fegyverre! véres bosszú a' Manchesteri öldöklésért! hallatott mindenfelé; a' Londoni közönség gyűlése az uralkodó Hertzegnek egy esedező irást nyújtott bé, mellyben a' polgári alkotmánynak megsértői ellen Manchesterben törvényes vizsgálódást, és elég tételt kért, de a' mellyre 15. Sept. éppen nem kedvező választ kapott. Hasonló gyűlések tartattak Skóciának több városaiban. A' Ministerium ellenben Huntot a' társaival együtt, mint pártütőket, kik a' hazai törvényeket erőszakkal megakarták változtatni, törvényesen elvándolta: de mennyivel vakmerőbb lett a' köznép, midőn Hunt kezességre szabadon botsáttatott? valóságosgyőzedelmi pompával vitte e' be Huntot Londonba 13. Sept. melly alkalmatossággal a' Reformátorok mind fehér kalapban több zászlókat vittek kezekben, a' többek közt egy vereset a' szabadság süvegével, 's ezen felyűlirással: Szabadság vagy Halál! mindazáltal legkissebb törvényteleniséget se követtek 's el, az egész történetet vendégség fejezte bé. Azonközben a' reformátorok fejei Hunt, Watson és Thistlewood egymás közt meghasonlottak, sőt az elsőbbnek még a' mej képét is öszvetörték, mivel a' társai heveességeknek elene szegezte magát melly miatt el is hagyta őket 's kávé és tea fabrikálással foglalatoskodott, mig perének lefolyása után Mart. 1820. fogságba nem tétetett. — A' népnek még a' nagyok közt is voltak pártfogói; nevezetesen a' Norfolkai Hertzeg, Fitzviliam Gróf, Egremont, Dundas, Milton Lordok és Albemarle Gróf, 's éppen a' Manchesteri történet felett tartott tanátskozásba való rész vétele miatt Lordlieutenanti hivatalából Fitzviliam le is

tétetett; a' hadi erő 11600-ra neveltetett, a' mi mind a' kettő a' dolog nélkül lévő Classist vagy reformátorokat még inkább elkeserítette; a' gazdagabb polgárok ellenben, a' kik a' polgári alkotmány megújításával mostani gazdag birtokaiktól való elesésektől féltek, köz akarattal a' Király részén voltak, és a' hol lehetett az ilyen nyughatatlan gyűléseket megakadályoztatták. Ezen zürzavaros körülállások közt III. György meghalván, 29. Jan. 1820-ban az uralkodást a' fiára

IV. Györgyre, — a' ki már 1810-től fogva vitte elme nyavalyában lévő Attya helyett a' kormányt, — hagyta, a' reformátorok által indított zenebonák terhével együtt, mellyek már most nem csak Angliában és Skócziában, hanem 1821-ben még Irlandiában is elkezdődtek az ugy nevezett pántlikás emberek által (ezt a' nevet a' kalapjokon lévő fehér pántlikától, mint a' szövetség jegyétől vették), kik az Angliai reformációval vallásbeli dühösséget is kötöttek össze és sem dézmát nem akartak adni, sem a' Protestansokat meg nem akarták magók körül szenvedni és csak kemény rendelkezések által lehetett dühösségeket megzabolázni. Az egész reformatio nagy radicalismus végre magától elenyészett, megkevesebbítetvén az adók, a' Manufaktúrákban készült műveknek a' külföldön való keletek nevelkedvén, főképpen Spanyol Amerika felé, a' gabona bővebben teremvén és az ezt követő oltsóság által a' fábrikások Sorsok megkönnyebbitetvén; mivel e' szerint több miv. kelvén el, többet is kellett készíteni, mint az előtt, és így a' sok munka nélkül szűkölködő fábrikások munkát kaphattak, élelmek pedig a' bővebb termés által kevésbe került. Kiváltképpen a' tett sokat erre, hogy a' Bank- Restrictions - Bill vissza vé-

tetett, az az a' Bankónál való készpénz fizetés vissza állíttatott (mivel az előtt tsak papirossal vagy Bankó tzedulákkal fizettek), melly által a' pénznek valódi betse jobbá tétetett. Legutolsó mozdulások volt a' Radicalismus tagjainak a' 23. Febr. 1820-ban történt öszve esküvés, melly az egész Miniszteriumot a' fent említett nap, midőn az Harrowby Lordnál akart ebédelni, felakarta kontzolni. Szerentsére reggel Harrowby egy esmeretlentől egy levelet kap, melly a' következő veszedelmet tudtára adta; ez közölte a' dolgot a' Miniszterekkel, a' kik katonaságot küldvén az öszveesküdtek gyűlésére, azokat, kik akkor is éppen a' gránátok 's töltések készítésével foglalatoskodtak, kemény ellentállás után elfogták. Számok 25-re ment, 's többnyire szegény mészárosok, vargák, átsok 's a' t. voltak, kiket a' polgári gyűlölség és a' szükség vitt ezen gyilkos szándékra, egy zabólatlan élete módja által gazdagból szegénnyé lett Thistlewood Arthur nevű kétségbe esett embernek vezérlése alatt. A' fővebbek u. m. Thistlewood, Ings, Brunt (egy tsizmadia), Tidd és Davidson 1. Maj. 1820-ban felakasztattak; Wildson, Bradburne, Strange, Coöper, Harrison, Gilchrist is hasonlóképpen halálra ítéltettek, hanem a' Király a' halálos büntetés helyett az 5' elsőbbeket Botany öbölbe (Botanybai) küldte örökös számkivetésbe; Gilchrist pedig bizonytalan időre a' fogságban maradt. — Melly szomorú következményei voltak a' szükségnek 's drágaságnak Angliában? meglehet onnan itélni, hogy 1817-ben a' főbenjáró panaszok 's perek számok 8000-ről egyszerre szinte 14000-re, a' halálra ítéltettek 890-ről 1302-re, az Új-Hollandiába számkivettettek 1054-ről 1734-re ment fel. A' Ban-

kó készpénzben való fizetésének, és így a' pénz valódi bétének is helyre állítása, az új hajókázási törvény (melly mintegy első lépés a' tengeri kereskedés közönseggé tételére, a' mennyiben Anglia az idegen kereskedés ellen eddig gyakorlott keménységét igen meglágyította 's más nemzeteknek több kereskedésbeli szabadságot enged, mint ez előtt) megállapítása és a' békeség fentartása által azomban a' felyebb említett rosszak annyira megkevesedtek, hogy 1823-ban Jun. Peel Miniszternek a' Parlamentumban tett előadása szerint egy fábrिकास se volt munka nélkül, holott 1817-ben 9 közzül csak 2 kaphatott munkát; Sheffieldben 1817-ben 1600 ház volt üres, 1823-ban egy se; Birminghamban 1817-ben 84-000 lakosok közzül 27500 szorult alamisnára és a' szegények kasszájokból való segedelemre, a' mesterembereknek harmad része semmi, a' többiek pedig csak fél munkát kaptak, 's már 1823-ban egy heverő munkást se lehetett találni; a' honnan minden nyughatatlanságok megszűntek, és a' Radicáliszmusnak semmi nyoma se maradt fen. 1823-ban The whole population was quiet, monda a' Miniszter, there was no desloyalty, and no complaint! Az egész népség tsendesén volt, semmi hűségtelenség vagy panasz se történt, Irlandiát kivéven, a' hol a' Katholikusok vallásbeli nyomattatásaik miatt igen sokat zenebonáskodtak, de ezen vallásbeli villongásoknak is az e' folyó 1829-ben történt Emancipatio, mellynek pontjai fellyebb a' Statistikában elő adattak, végeket szakasztotta.

Jegyzés. Nagy Británniához tartoznak még Európában:

1) A' Schleswig nyugoti partján lévő *Helgoland* Szigete, melly egy 200 lábnyi magas köszik-

lából áll, 's egy tengeri nyúlakkal gazdag homa-
kos Szigetetske. A' kösziklán egy 350 házból
álló város van, melyhez 126 léptsőkből álló grá-
ditson kell fel menni. Mintegy 2200 lakosai a'
hajdani Frisiusok maradvékai, kik Német és Frisius
nyelven beszélnek, nagy szabadságokkal bírnak,
magok igazgatják magokat 's tulajdon törvényköny-
vek van. Egyetlen egy foglalatosságok a' hajókon
való szolgálat, tengeri rák fogás és halászat. Van
egy világító tornya 's 2. kikötője. — Helgoland
1684 ig a' Schleswigi Hertzegé, 1814 ig pedig a'
Dániai Királyé volt, midőn a' Párisi békekességben
az Anglusok kezekre került. Leg gyakoribb ter-
mészeti tsapásai a' vizáradások, melyektől 1649
ben szenvedett leg többet.

2) A' Spanyol Ország és Gibráltári tenger szo-
ros déli részén fekvő *Gibráltár* városa, egy 1400
— 1500' magas, meredek és résszerént maga a'
természet, résszerént az emberi mesterség által hozzá
járulhatatlanná tétetett hegy tövében, mellynek kö-
szikla tsutsán áll a' híres Gibráltár vára (lásd a'
107. lap. az Erőség szó után). Az Anglusok 1704
ben jöttek birtokába. 1782 ben tüzesen ostromol-
tatott a' Spanyoloktól, de az Elliot vitézsége meg
tartotta azt. Lakosai száma 12000. Van egy bátor-
ságos és igen jó kikötője. Nagy kereskedést űz.

3) *Máltát, Gozzot 's Cominot* lásd az Olasz
Országi Statusok közt.

Österreichische Nationalbibliothek

07

